

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra veřejné a sociální politiky

Bc. Hana Bucharová

**Rostoucí zadluženost českých domácností:
případová studie matek samoživitelek**

Diplomová práce

Praha 2013

Autor práce: **Bc. Hana Bucharová**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Arnošt Veselý, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2013**

Bibliografický záznam

BUCHAROVÁ, Hana. *Rostoucí zadluženost českých domácností: případová studie matek samoživitelek*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra veřejné a sociální politiky 2013. Vedoucí diplomové práce Doc. Arnošt Veselý, Ph.D.

Abstrakt

Diplomová práce „Rostoucí zadluženost českých domácností: případová studie matek samoživitelek“ pojednává o problematice zadluženosti českých domácností se zaměřením na zadlužené matky samoživitelky. Jedná se o téma ne příliš populární, avšak v této době se stále vzrůstajícím dluhem domácností velmi aktuální. Primárním cílem této práce je zjištění, jaké jsou příčiny zadlužení neúplných rodin (matek samoživitelek). Dále zjištění, zda je vhodné problém řešit obecně nebo specificky se zaměřením na určitou skupinu. Posléze se autorka zabývá tématem sociálních sítí, které mohou a nemusí mít vliv na zadluženost vybrané skupiny osob a zaměřuje se taktéž na zjištění, je-li dostatek neziskových organizací, které mohou matkám samoživitelkám pomoci v jejich složité životní situaci. Autorka používá k naplnění výše zmíněných cílů analýzu dokumentů, analýzu příslušného právního rámce, především zákona č. 182/2006 Sb. o úpadku a způsobech jeho řešení, dále analýzu servisních a poradenských činností týkající se neziskového sektoru, analýzu odborných článků ze zahraničí (pro inspiraci řešení této problematiky v ČR) a v neposlední řadě provádí kvalitativní polostrukturované rozhovory se samotnými aktérkami a taktéž rozhovory se zástupci neziskových organizací, kteří se touto problematikou zabývají. Dále autorka poukazuje na nástroje podpory zadlužených matek samoživitelek a na možná řešení dané problematiky. Řešením by mohlo být vytvoření politiky, která by se zaměřovala přímo na matky samoživitelky. Např. formou státních finančních dávek určených osamělým matkám, zvýšit četnost programů na zvýšení finanční gramotnosti (kampaň o nebezpečí zadlužování). Explorační výzkum provedený v této práci naznačil, že většina matek samoživitelek žije na hranici chudoby a státní pomoc, finanční i nefinanční, je velmi nedostačující.

Abstract

The thesis "the growing indebtedness of Czech households: a case study of single mothers" deals with the issue of indebtedness of Czech households with a focus on single mother's debt. This is a topic not too popular, but in this time of increasing household debt is still very topical. The primary objective of this study is to determine what are the causes of indebtedness of single-parent families (single mothers). In addition, determine whether it is appropriate to deal with the problem in general or specifically focusing on a particular group. Finally, the author deals with the topic of social networks, which may or may not have an effect on the debt ratio of the selected groups of people, and also focuses on finding, if enough of the non-profit organizations that can help single mothers complex living situation. The author uses to fulfill the aforementioned objectives analysis of documents, analysis of the relevant legal framework, in particular, of law No 182/2006 Coll. on bankruptcy and the ways of its solution, further analysis of the service and consultancy activities relating to the non-profit sector, the analysis of technical articles from abroad (for inspiration this solution in the Czech Republic) and finally carries out qualitative half structured interviews with the actresses and also with the representatives of the non-profit organizations who are involved to the thesis. Further author points to the support tools for the single mothers and then points to the possible solutions to a given problem. Solution could be to create a policy that would have focused on single mothers. For example in the form of state financial benefits for single mothers, increase the frequency of programs to increase financial literacy (campaign about the dangers of borrowing money). Exploratory research carried out in this work suggested, that single mothers are living at risk of poverty and state assistance, both financial and non-financial, is very inadequate.

Klíčová slova

Zadluženost, zadlužené matky samoživitelky, insolvency

Keywords

Indebtness, indebted single mothers, insolvency

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne

Hana Bucharová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce Doc. PhDr. Arnoštovi Veselému, Ph.D. za velmi cenné rady a připomínky. Zároveň bych také chtěla poděkovat všem respondentkám a respondentům za vstřícnou účast ve výzkumu.

TEZE DIPLOMOVÉ PRÁCE

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut sociologických studií

Katedra veřejné a sociální politiky

Předpokládaný název diplomové práce:

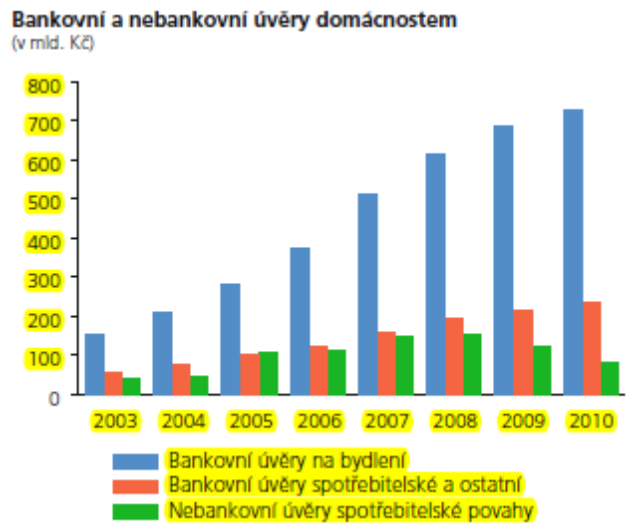
Rostoucí zadluženost českých domácností: případová studie
matek samoživitelek

Diplomantka: Bc. Hana Bucharová

Konzultant: Doc. PhDr. Arnošt Veselý, Ph.D.

1. Vymezení předmětu zkoumání a strukturace výzkumného tématu

Veřejně-politickým problémem v mé diplomové práci bude rostoucí zadluženost českých domácností s důrazem na specifickou skupinu obyvatelstva, a to matky samoživitelky. Toto téma se jeví v současné době velmi aktuálním. Jak dokládají mnohá statistická data, tempo a výše zadlužování českých domácností v posledních letech velmi narůstají. Jak dokládá Dubská (Dubská 2007), pouze za období od roku 1997 do roku 2007 stoupla zadluženost obyvatelstva v ČR 14krát, u úvěrů na bydlení dokonce 43krát. Vyjádřeno nominálně, zatímco v roce 1997 domácnosti dlužily v celkovém souhrnu celkem 40 mld. Kč, v prvním kvartále roku 2012 to bylo již 1,123 bil. Kč (ČNB 2012 a Švihlíková 2010). Pro ilustraci vývoje zadluženosti domácností ČR přikládám graf č. 1). **Graf 1 Bankovní a nebankovní úvěry domácnostem 2003-2010**

Zdroj: ČNB, 2012

Příčiny zadluženosti českých domácností lze sumarizovat do několika základních determinant. Jedná se zejména o limitovanou spotřebu oněch domácností v předchozích letech (Dubská, 2009), o širokou nabídku a vysokou dostupnost zboží různého charakteru (Švihlíková, 2010), o uplatňované životní návyky a vzorce chování (Prudký a kol., 2009), o masivní, neregulovanou reklamní a marketingovou kampaň finančních institucí, o širokou dostupnost úvěrových a jiných produktů, kde není zcela důsledně testována bonita klientů (Potůček, 2011) a v neposlední řadě též z důvodů, které jsou dány strukturálními změnami na trhu práce (zejména ztráta zaměstnání, stagnující, resp. redukující se reálné mzdy apod.), což někteří autoři nazývají zápornými efekty globalizace (Hrubec, 2011 a Švihlíková, 2010).

Právě nekontrolovaná zadluženost českých domácností s sebou může přinést, a zpravidla též přináší, několik negativních důsledků. Jedním ze zásadních problémů je stoupající neschopnost dostát úvěrovým závazkům, neboli tzv. insolvence. Právě insolvence zpravidla znamená kolaps rodinného rozpočtu, který v konečném důsledku vede k exekučnímu řízení s daným dlužníkem. Tuto trajektorii podporují i empirická data, která demonstrují značný nárůst počtu exekucí¹: *podle Exekutorské komory ČR se v roce 2007 staly poprvé výraznou příčinou nově nařízených exekucí nesplacené úvěry u bankovních i nebankovních institucí* (Dubská, 2009). Vyjádřeno konkrétněji, v roce 2001 bylo nařízeno celkem 4 302 exekucí, v roce 2007 to bylo již 427 800, a v roce 2011 dokonce 936 219 nařízených exekucí (EK ČR, 2012).

Pro veřejnou politiku je rostoucí zadluženost českých domácností a její možná konsekvence hodná pozornosti hned z několika důvodů. Jedním z těchto důvodů je fakt, že negativním důsledkem zadluženosti může být nárůst počtu osob v hmotné nouzi, což posléze vede k jejich chudobě. Chudoba je chápána jako stav, kdy nedostatek peněz neumožňuje zabezpečovat důležité (základní) životní potřeby na přiměřené úrovni. Efektivním řešením problému chudoby je zpřístupnit pracovní trh, poskytnout zdravotní péči a vzdělání, zpřístupnit bydlení a účast na společenském životě (Tomeš, 2009). Od chudoby je pouze malá hranice k sociální exkluzi neboli sociálnímu vyloučení, kde již hrozí úplná ztráta lidské důstojnosti. Tyto negativní důsledky vedou dále k finančnímu zatížení státu v podobě poskytování dávek, např. dávek pomoci v hmotné nouzi, které jak již bylo zmíněno, zatěžují státní rozpočet. Z dalších důsledků vedoucích z neschopnosti domácností splácet úvěry je nižší koupěschopnost domácností, která vyústí v oslabení ekonomiky a celkovému poklesu HDP. Právě hrubý domácí produkt České republiky klesl v prvním čtvrtletí tohoto roku podle zpřesněného odhadu meziročně o 0,7 procenta, mezičtvrtletní pokles byl na úrovni 0,8 procenta. Vyplývá to ze statistik, které zveřejnil Český statistický úřad (ČSÚ) 8. června 2012.

¹ Nutno upozornit na fakt, že exekuce nejsou výhradně vykonávány z důvodu zadlužení či insolvence. Avšak jak dokládá výše citovaná studie, v posledních letech zaujímají na celkovém součtu exekucí stále větší podíl.

2. Cíle diplomové práce

Primárním cílem kladeným v této diplomové práci bude zjistit, z jakých příčin se neúplné rodiny (matky samoživitelky) zadlužují. Dále zjistit, zda je potřeba cílená specifická politika pro řešení zadluženosti této skupiny, a je-li vhodné řešit problém obecně, nebo specificky se zaměřením na určitou skupinu.

Naplnění výše zmíněného hlavního cíle výzkumu bude kromě kvalitativních polostrukturovaných rozhovorů se samotnými aktérkami zahrnovat taktéž analýzu dokumentů, analýzu příslušného právního rámce (např. zákonná ustanovení zahrnující mj. Zákon č. 182/2006 Sb. o úpadku a způsobech jeho řešení), analýzu servisních a poradenských činností, které v dané problematice saturuje neziskový sektor a v neposlední řadě analýza monografií a odborných článků ze zahraniční provenience. Dílčími cíli (podcíli) výzkumu budou tedy na základě této analýzy zjištění, ovlivňují-li nějakým způsobem zadluženost matek samoživitelek sociální sítě, dále jestli se liší spotřeba matek samoživitelek komunikujících více na sociálních sítích od těch, které na těchto sociálních sítích nekomunikují vůbec. Je-li dostatek NNO, které takto stíženým matkám poskytují nějakou formu pomoci, zdali vůbec matky samoživitelky o možnostech služeb NNO vědí. Jakým způsobem obdobnou situaci (vysokou zadluženost matek samoživitelek) řeší v zahraničí, neboť se může ukázat, že zahraniční forma řešení se může stát vhodnou inspirací pro ČR. Výzkum se uskuteční v České republice (podle odezvy respondentek – pomocí techniky „sněhové koule“ se dozvíme, kde se budou nacházet další respondentky).

3. Výzkumné otázky a hypotézy

- 1) Z jakých základních příčin se úplné a neúplné rodiny (matky samoživitelky) zadlužují?
- 2) Korelují (či shodují se) tyto příčiny zadluženosti úplných rodin se situací matek samoživitelek, nebo se matky samoživitelky zadlužují z úplně jiných důvodů?
- 3) Ovlivňují nějakým způsobem zadluženost matek samoživitelek sociální sítě?

- 4) Liší se spotřeba matek samoživitelek komunikujících více na sociálních sítích od těch, které na těchto sociálních sítích komunikují málo nebo vůbec?
- 5) Existuje v České republice dostatečné množství NNO v oblasti poradenské činnosti zadlužených jedinců (matek samoživitelek)?
 - a. Liší se situace v ČR a ve vybraných státech EU?
 - b. Jsou matky samoživitelky dostatečně informovány o nabízených možnostech pomoci ze strany NNO?
- 6) Jakým způsobem svízelnou situaci zadlužených matek samoživitelek řeší v zahraničí (primárně v EU)?

4. Teoretická východiska

Teoretickým východiskem této diplomové práce je teorie konzumerismu. Konzumní způsob života má vliv na dluhovou kontrolu společnosti. Vychází z toho, že neustálá spotřeba lidí vyvolává nové a nové potřeby a pokud na ně nemají prostředky, může situace posléze vyústit v zadluženost těchto osob.

Dalším teoretickým východiskem je teorie sociální sítě. Sociální sítě se s moderní dobou rozvíjejí. Na jednu stranu jsou pro společnost prospěšné, je zde však i negativní stránka těchto sociálních sítí a sice - přílišná komunikace zadlužené skupiny (matek samoživitelek) může vést k většímu zadlužení z důvodu touhy po vyrovnání se vrstevnicím ve vlastnění materiálních věcí apod.

Teorie vlivu marketingu a reklamy na ekonomické chování

5. Metody a zdroje dat

Řešení daného výzkumného problému je možné rozdělit do dvou základních fází, resp. metod:

- **desktop research** (zahrnuje analýzu všech relevantních dokumentů, též někdy nazýván jako studium a analýza sekundárních zdrojů dat)

- *polostrukturované rozhovory s hlavními aktérkami* – zadluženými matkami samoživitelkami
- *polostrukturované rozhovory se zástupci NNO*, které se danou tématikou zabírají

5. Předpokládaná struktura diplomové práce

1. Úvod
2. Vymezení základních pojmů a východisek
3. Teoretická východiska a metody
4. Rostoucí zadluženost domácností v ČR (národní a mezinárodní data)
5. Rostoucí zadluženost matek samoživitelek
6. Nástroje podpory matek samoživitelek
7. Závěry a doporučení

Seznam použité literatury

PŘEDBĚŽNÁ NÁPLŇ PRÁCE V ANGLICKÉM JAZYCE:

(nemusí být překladem české „předběžné náplně práce“)

Publicly-political problem in my thesis will be an increasing indebtedness of Czech households with a focus on a specific group of the population, single mothers. This topic seems to be currently very topical.

This work will examine:

- 1) What is the most common reason that household debts?
- 2) Correlates (or coincide with) the reasons for indebtedness with the situation of single mothers or single mothers debts from entirely different reasons?
- 3) Is in the Czech Republic a sufficient amount of NGOs in the field of consultancy indebted individuals (single mothers)?
- 4) How the difficult situation of single mothers solves indebted abroad?

In this thesis going to be two theoretical background. The first is theory of human potential and the second is theory of consumerism.

Methods in this work will be desktop research, which includes an analysis of all relevant documents, also sometimes called as the study and analysis of secondary data

sources, then semi-structured interviews with the main actor - indebted single mothers, and semi-structured interviews with representatives of NGOs, which is preoccupied with the topic.

The expected structure of the thesis

1. Introduction
 2. Definition of basic concepts and bases
 3. Theoretical background and methods
 4. Increasing indebtedness of households in the Czech Republic (national and international data)
 5. Increasing indebtedness of single mothers
 6. Tools support for single mothers
 7. Conclusions and recommendations
- Bibliography

SEZNAM ODBORNÉ LITERATURY:

BACKÉ, ÉGERT, ZUMER (2007). *Fast credit expansion in Central and Eastern Europe: Catching-up, sustainable financial deepening, or bubble?* in: ENOCH, CH. and INCI. O-R (eds.). *Rapid Credit Growth in Central and Eastern Europe*, IMF Conference Proceedings, Palgrave Macmillan, 2007

BROWN, Sarah; TAYLOR, Karl. Household debt and financial assets: evidence from Germany, Great Britain and the USA. *Journal of the Royal Statistical*

CASPER, S. HOLLINGWORTH, S. WHILEY, R. *Varieties of Capitalism: Comparative Institutional Approaches to Economic Organisation and Innovation*. In: CASPER, S. WARDEN, F., van (eds): *Innovation and Institutions: A multidisciplinary Review of the Study of Innovation System*. Chap. 7, p. 228. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

ČESKÁ NÁRODNÍ BANKA.. *Zpráva o finanční stabilitě 2010/2011: Komentovaný statistický souhrn všech relevantních dat mj. ohledně zadlužování domácností, nastíněné trendy a analýzy experty české centrální banky*. 2010/2011. ISBN 978-80-87225-33-2.

DUBSKÁ, Drahomíra. *České domácnosti: změny v nakládání s penězi v období 1995 - 2007*. Analýza ČSÚ, Statistika. 2009.

HEJZLAROVA, Eva. Měkké aspekty samozivitelství a nástroje veřejné politiky. *Fórum sociální politiky*. 2011(c), 3. s 19-22. ISSN 1802-5854.

HOHNE, Sylva. Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného

soužití. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2008, 63 s. ISBN 978-80-87007-93-8. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_256.pdf.

LHOTSKÁ, Věra a Iva PETROVÁ. Ekonomická situace neúplných rodin. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 1996, 35 s. ISBN 9788023837872

NÁRODNÍ CENTRUM SOCIÁLNÍCH STUDIÍ. Sociodemografická analýza neúplných rodin s nezletilými dětmi v ČR: HR135/05. 2005, 196 s. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/4355/analyza.pdf>

SMRČKA, Luboš. *Rodinné finance: ekonomická krize a krach optimismu*. 1.vyd. Praze: C. H. Beck, 2010. ISBN 978-80-7400-199-4

ŠIKULA, Milan (ed.). *Navodila globálna kríza zmeny v chápaní úlohy štátu v ekonomike a spoločnosti?* Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 2011. ISBN 978-80-7144-186-1.

ŠŤASTNÁ, Anna. Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2009, 131 s. ISBN 978-80-7416-038-7. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf.

ŠVIHLÍKOVÁ, Ilona. *Globalizace a krize: souvislosti a scénáře*. 1. vyd. Všeň: Grimmus, 2010. 296 s. ISBN 978-80-87461-01-3.

PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Nemožné soužití aneb Proč se rodiče rozcházejí. Sociální studia. 2009, 4, s. 93-111. ISSN 1214-813X.

POTŮČEK, Martin a kol. *Strategické vládnutí a Česká republika*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-2126-2.

POTŮČEK, Martin. *Cesty z krize*. Praha: SLON, 2011. ISBN 978-80-7419-057-5

PROCHÁZKA, Ivan. *Příčiny a důsledky předlužení domácností*. 2009. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta sociálních věd. Institut sociologických studií.

TAŠEVSKÁ, Ivana. Srovnání situace žen samoživitelek a mužů samoživitelů v České republice. Praha, 2009. Bakalářská práce. Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Ing. Petr Pavlík, Ph.D.

VESELÝ, Arnošt. Vymezení a strukturace problému ve veřejné politice. Praha: Karolinum, 2009, 262 s. ISBN 978-80-246-1714-5.

Rámcová politika ministerstva financí v oblasti ochrany spotřebitele na finančním trhu. Ministerstvo financí České republiky, 2007. Dostupné z http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Ramcova_politika_MF_OSFT2007_pdf

Zákon č. 6/1993 Sb., o České národní bance. Dostupné z: http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/legislativa/zakony/download/zakon_o_cnb.pdf

Zákon č. 120/2001 Sb. o soudních exekutorech a exekuční činnosti (exekuční řád) a o změně dalších zákonů. Dostupné z: <http://www.exekucniurad.cz/download/120.pdf>

Zákon č. 87/1998 Sb. o státní sociální podpoře (úplné znění, jak vyplývá z pozdějších změn a doplnění).

Zákon č. 110/2006 Sb. o životním a existenčním minimu. Dostupné z:
<http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonInfo.jsp?idBiblio=62336&fulltext=&nr=110~2F2006>

Zákon č. 111/2006 Sb. o pomoci v hmotné nouzi. Dostupné z:
[http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonInfo.jsp?idBiblio=62337&fulltext=&nr=111~2F2006&part=&name=&rpp=15#local-content.&part=&name=&rpp=15#local-content.](http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonInfo.jsp?idBiblio=62337&fulltext=&nr=111~2F2006&part=&name=&rpp=15#local-content.&part=&name=&rpp=15#local-content)

Užitečné webové odkazy:

www.rozumimefinancim.cz

www.financniagramotnost.eu

www.financni-gramotnost.com

www.rozumimepenezum.cz

www.financnivzdelavani.cz

www.abcfv.cz

www.cefi.cz

www.cnb.cz/cs/spotrebitel/financni_gramotnost/index.html

www.rvp.cz

www.clovekvtisni.cz

www.financnitisen.cz

www.parlamentnilisty.cz

V Praze dne:

Konzultant: Doc. PhDr. Arnošt Veselý, Ph.D.

Diplomant: Bc. Hana Bucharová

Podpis:

Podpis:

OBSAH

1 ÚVOD	20
2 CÍLE PRÁCE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	22
3 METODOLOGIE A POUŽITÉ METODY	24
3.1 Sekundární analýza dokumentů	24
3.2 Polostrukturované rozhovory.....	25
3.2.1 Rozhovory se zadluženými matkami samoživitelkami	25
3.2.2 Rozhovory se zástupci neziskových organizací.....	27
4 TEORETICKÁ VÝCHODISKA	29
5 ROSTOUCÍ ZADLUŽENOST ČESKÝCH DOMÁCNOSTÍ ČR (NÁRODNÍ A MEZINÁRODNÍ DATA V RÁMCI EU)	35
5.1 Historie zadluženosti českých domácností	35
5.2 Zadluženost českých domácností v současné době – (vývoj zadluženosti domácností od roku 1993 do současnosti).....	36
5.3 Struktura zadluženosti domácností podle poskytovatele	37
5.4 Struktura zadluženosti domácností podle účelu.....	38
5.4.1 Úvěry na bydlení.....	38
5.4.2 Spotřebitelské úvěry	40
5.4.3 Ostatní úvěry.....	43
5.5 Příčiny rostoucí zadluženosti domácností ČR	45
5.6 Důsledky zadluženosti českých domácností.....	47
5.7 Srovnání zadluženosti domácností v rámci EU	48
6 ROSTOUCÍ ZADLUŽENOST MATEK SAMOŽIVITELEK	54
6.1 Definice matek samoživitelek.....	54
6.2 Explorační výzkum	56
6.2.1 Explorační výzkum zadlužených matek samoživitelek.....	56
6.2.2 Explorační výzkum neziskových organizací	67

7 NÁSTROJE PODPORY MATEK SAMOŽIVITELEK V ČR A EU	80
7.1 Finanční pomoc matkám samoživitelkám v ČR.....	80
7.1.1 Porodné	81
7.1.2 Peněžité pomoc v mateřství a rodičovský příspěvek	81
7.1.3 Přídavek na dítě	82
7.1.4 Příspěvek na bydlení	82
7.1.5 Dávky v hmotné nouzi	82
7.1.6 Sociální příplatek	82
7.1.7 Podpora při ošetřování člena rodiny	83
7.1.8 Vdovský a sirotčí důchod	83
7.1.9 Nároky matky samoživitelky na příspěvky od otce dítěte podle Zákona o rodině	84
7.2 Dokumenty a koncepty ČR a EU v oblasti vzdělávání a sociálního začleňování	84
7.2.1 Národní strategie finančního vzdělávání na období let 2010 – 2015	85
7.2.2 Národní plán reforem ČR	85
7.2.3 Strategie sociálního začleňování na období let 2014 – 2020 a Strategie boje proti sociálnímu vyloučení.....	86
7.2.4 Strategie v evropském kontextu Strategie Evropa 2020	86
7.3 Situace matek samoživitelek v EU	87
7.4 Nástroje podpory matek samoživitelek ve vybraných členských státech EU.....	89
7.4.1 Švédsko	89
7.4.2 Francie	90
7.4.3 Německo	91
7.4.4 Itálie	92
ZÁVĚR	95
SEZNAM LITERATURY	98

Seznam grafů

Graf 1 Celkové zadlužení domácností ČR od 2006 do 2013.....	37
Graf 2 Celkové zadlužení domácností ČR od roku 2006 - 2013 na bydlení	39
Graf 3 Úvěry domácnostem ČR na bydlení od roku 1998 - 2012 od bankovních institucí.....	40
Graf 4 Dynamika úvěrů na spotřebu, bydlení a ostatní v letech 2003 - 2008.....	41
Graf 5 Celkové zadlužení domácností ČR od roku 2006 - 2013 na spotřebu.....	42
Graf 6 Zadlužení domácností ČR od roku 2008 - 2013 na spotřebu	43
Graf 7 Celkové zadlužení domácností od roku 2006 - 2013 na ostatní.....	44
Graf 8 Celkové zadlužení domácností od roku 2006 - 2013 na ostatní od bankovních institucí.....	45
Graf 9 Zadluženost domácností v EU v letech 2004 - 2009 (v mil. EUR)	49
Graf 10 Dluh k disponibilnímu příjmu domácností ve vybraných členských státech EU v letech 2002 - 2009.....	50
Graf 11 Zadluženost domácností v EU (podíl k HDP v roce 2008 a 2009)	50
Graf 12 Nárůst všech konzultací v NNO "D" 2008-2013.....	73

Seznam tabulek

Tabulka 1 Pět kategorií států EU podle míry zadlužení	52
Tabulka 2 Základní informace o zadlužených matkách samoživitelkách	58
Tabulka 3 Příčiny zadlužení matek samoživitelek.....	59
Tabulka 4 Důvody platební neschopnosti.....	60
Tabulka 5 Řešení obtíží se splácením závazků využitím služeb NNO.....	62
Tabulka 6 Změny v životě matek samoživitelek způsobené zadlužeností	63
Tabulka 7 Východisko zadluženosti matek samoživitelek	64
Tabulka 8 Komunikace matek samoživitelek na sociálních sítích	66
Tabulka 9 Nejzásadnější problémy (příčiny) zadluženosti českých domácností (matek samoživitelek).....	70
Tabulka 10 Způsob pomoci a asistence potřebným skupinám (matkám samoživitelkám)	71
Tabulka 11 Povědomí veřejnosti o NNO a jejich činnosti	72
Tabulka 12 Spolupráce NNO se státním či komerčním sektorem.....	73
Tabulka 13 Překážka znemožňující výkon NNO.....	74
Tabulka 14 Záznamy všech případů vyžadujících pomoc.....	75

Tabulka 15 Počty případů vyžadujících pomoc NNO z finančních důvodů v 2012	75
Tabulka 16 Převažující případy s pozitivním či negativním koncem (odhad zástupců NNO).....	76
Tabulka 17 Příčina nevratné cesty matek samoživitelek zpět ze zadluženosti.....	78
Tabulka 18 Režimy péče - ideální typy	88
Tabulka 19 Odečitatelné položky daně na závislé rodinné příslušníky	93

Seznam obrázků

Obrázek 1 "Český parazitní model"	77
---	----

1 Úvod

Tato diplomová práce je věnována problematice zadluženosti českých domácností se zaměřením na specifickou skupinu obyvatelstva, a to na zadlužené matky samoživitelky. Zadluženost českých domácností je tématem, kterým se v minulosti zabývalo poměrně hodně autorů (např. Řezáčová, 2013; Stejskalová, 2011 apod.), avšak žádný z nich se nezabýval tématem zadluženosti oné specifické skupiny, matek samoživitelek. Toto téma je zajímavé zejména z toho důvodu, že tato skupina je brána jako tzv. „neviditelný“ aktér², ale ve skutečnosti by měla být brána na zřetel mnohem výrazněji, jelikož je ohrožena chudobou a má značný vliv na výchovu dětí. Podle Hejzlarové je neviditelným aktérem takový aktér, který je pro veřejnou politiku, obrazně řečeno, neviditelný či neslyšitelný, jinými slovy, se kterým veřejná politika neumí příliš pracovat. Hejzlarová definuje rozdíl mezi „neviditelným aktérem“ a příbuzným termínem „hidden population“ („skrytá populace“), označující skupiny, ke kterým je obtížné získat přístup a kvantifikovat je (např. bezdomovci/kyně). *„S termínem „neviditelný“ aktér/ka se „skrytá populace“ překrývá v tom, že „neviditelný“ aktér/ka může být zároveň členem „skryté populace“. Ve výměru „neviditelného“ aktéra/ky nejde o pohled na určitou skupinu jako na objekt kvantifikace, ale jako na skupinu, která má své zájmy, jejichž formulace by měla být součástí veřejného prostoru“* (Hejzlarová, 2012).

Rostoucí zadluženost českých domácností není příliš populárním tématem. První pokusy jednotlivců o diskusi v roce 2008 skončily nepochopením a odmítnutím ze strany veřejnosti. V roce 2009 začala hospodářská krize, která tento problém ještě více prohloubila. Mnoho občanů ztratilo onou dobou zaměstnání nebo se v lepším případě dostali do částečné zaměstnanosti a nemohli již své závazky splácet. Po hospodářské krizi a v současné době stále narůstajícímu dluhu domácností, je veřejnost k diskusi o zadluženosti již přístupnější.

Existuje několik důvodů, proč považuji toto téma za aktuální a naléhavé, co do vyřešení. Tempo a výše zadluženosti v posledních letech velmi rychle narůstají. Jak dokládá Dubská, pouze za období od roku 1997 do roku 2007 stoupla zadluženost obyvatelstva v ČR 14krát, u úvěrů na bydlení dokonce 43krát (Dubská, 2009). Dluhy, které domácnosti nejsou schopny splácet, s sebou zpravidla nesou osobní bankrot, předlužení,

² Termín „neviditelný aktér“ zavedla ve své disertační práci na téma Samoživitelství jako veřejně politický problém Eva Hejzlarová (2012)

insolvenci, exekuci a dále i další sociální důsledky v podobě chudoby až sociální exkluze.

Domácnost je považována za základní společenský a ekonomický subjekt, přičemž její příslušníci uspokojují na trhu svoje potřeby. Matky samoživitelky jsou ženy vychovávající nezaopatřené dítě nebo více dětí bez jakékoliv stálé asistence partnera. Tímto jsou v mnoha případech ve finančně tíživější situaci než úplné rodiny. V současné době je moderní společnost doslova zaplavena nabídkami na finanční půjčky a podobné produkty. Společně s ekonomickým růstem tedy rostou i dluhy domácností. Zásadní problém začne tehdy, kdy není domácnost schopna dostát úvěrovým finančním závazkům. Sama zadluženost ovšem nemusí primárně znamenat problém, pokud je domácnost schopna všechny své finanční závazky plnit.

Nutno podotknout, že dluhy omezují svobodu člověka. Pokud není domácnost schopna splácet starší dluhy, dostává se do začarovaného kruhu, kdy se staré úvěry pouze překryjí novými a posléze vznikne bezvýchodná situace. Nebezpečnost a velkou rizikovitost zadlužení domácností můžeme spatřovat především v negramotnosti občanů ve finančních produktech, ale také v nedostatečné informovanosti. Většinu lidí totiž nezajímají podmínky úvěru, poplatky nebo úroková míra, důležitým faktorem pro ně je skutečnost, že měsíční splátka bude na první pohled poměrně nízká. Velkým problémem je dezorientace v nabídce úvěrových produktů, kdy si domácnosti vyberou úvěr podle naprosto nepodstatných kritérií. Nejlépe hodnoceným kritériem je pro domácnosti především rychlost vyřízení úvěru a dostupnost potřebné částky (Jílek, 2009).

2 Cíle práce a výzkumné otázky

Primárním cílem kladeným v této diplomové práci bude zjistit, z jakých příčin se neúplné rodiny (matky samoživitelky) zadlužují. Dále zjistit, zda je potřeba cílená specifická politika pro řešení zadluženosti této skupiny, a je-li vhodné problém řešit obecně nebo specificky se zaměřením na určitou skupinu.

Naplnění výše zmíněného hlavního cíle výzkumu bude kromě kvalitativních polostrukturovaných rozhovorů se samotnými aktérkami a kvalitativních polostrukturovaných rozhovorů se zástupci příslušných neziskových organizací, které se zabývají problematikou zadluženosti, zahrnovat taktéž analýzu dokumentů, analýzu příslušného právního rámce (především zákonná ustanovení zahrnující mj. Zákon č. 182/2006 Sb. o úpadku a způsobech jeho řešení), analýzu servisních a poradenských činností, které v dané problematice saturuje neziskový sektor a v neposlední řadě analýza monografií a odborných článků ze zahraniční provenience.

Dílními cíli (podcíli) výzkumu budou tedy na základě této analýzy zjištění, ovlivňují-li nějakým způsobem zadluženost matek samoživitelek sociální sítě (internetové sociální komunikační sítě, např. Facebook...), dále jestli se liší spotřeba matek samoživitelek komunikujících na sociálních sítích od těch, které na těchto sociálních sítích nekomunikují. Je-li dostatek nestátních neziskových organizací (NNO), které takto stíženým matkám poskytují nějakou formu pomoci, zdali vůbec matky samoživitelky o možnostech služeb neziskových organizací vědí. Jakým způsobem obdobnou situaci (vysokou zadluženost matek samoživitelek) řeší v zahraničí, neboť se může ukázat, že zahraniční forma řešení se může stát vhodnou inspirací pro ČR. Výzkum se uskutečnil v České republice (podle odezvy respondentek – pomocí techniky „sněhové koule“ jsme se dozvěděli, kde se nacházely další respondentky).

Výzkumné otázky:

- 1) Z jakých příčin se neúplné rodiny (matky samoživitelky) zadlužují?
- 2) Ovlivňují nějakým způsobem zadluženost matek samoživitelek sociální sítě?

- 3) Liší se spotřeba matek samoživitelek komunikujících na sociálních sítích (internetových komunikačních sociálních sítích, např. Facebook...) od těch, které na těchto sociálních sítích nekomunikují vůbec?
- 4) Existuje v České republice dostatečné množství nestátních neziskových organizací (NNO) v oblasti poradenské činnosti zadlužených jedinců (matek samoživitelek)?
 - a. Jsou matky samoživitelky dostatečně informovány o nabízených možnostech pomoci ze strany NNO?
- 5) Jakým způsobem svízelnou situaci zadlužených matek samoživitelek řeší v zahraničí (primárně v EU)?
- 6) Jakým způsobem lze řešit zadluženost matek samoživitelek v ČR?

3 Metodologie a použité metody

Tato kapitola popisuje způsob, jakým je diplomová práce zpracována. Metodou rozumíme postup, jak dospíváme k výsledku zkoumání. Je to souhrn pravidel, jak chceme dosáhnout žádaného výzkumného cíle (Veselý, Nekola, 2007).

Řešení výzkumného problému, resp. výzkumných otázek k tématu zadluženosti domácností, je možné rozdělit do dvou základních fází, resp. metod - sekundární analýzy dokumentů a polostrukturovaných rozhovorů s aktéry, resp. zadluženými matkami samoživitelkami a zástupci neziskových organizací zabývajících se tematikou zadlužení domácností.

3.1 Sekundární analýza dokumentů

Řešení výzkumných otázek souvisejících s problémem zadluženosti domácností je možné rozdělit do dvou základních fází, resp. metod. První použitou metodou je výzkumná metoda desktop research, která zahrnuje analýzu všech relevantních dokumentů, též někdy nazývána jako studium a analýza sekundárních zdrojů dat. Analýzou dokumentů, což je klasická metoda, rozumíme analýzu jakýchkoliv dokumentů, které nebyly vytvořeny za účelem našeho výzkumu. Dokumentem může být jakýkoli způsob zachycení informace na příslušném hmotném médiu a dělíme je právě podle onoho média na dokumenty tištěné, psané na papíře, na magnetofonových páscích, na videozáznamech, fotografiích atd. Společenské jevy se zkoumají na základě dokumentů oficiálních, osobních či jiných a informace jsou z nich získávány na základě analýzy významu, což je nejučinnější metoda analýzy písemných dokumentů (Kozlová, 2010). Obsahová analýza dokumentů je kvantitativní, objektivní analýza sdělení jakéhokoliv druhu. Je v jejích možnostech zabývat se jak obsahem sdělení, jeho formou, autorem i adresátem onoho sdělení (Disman, 2002).

„Kvantitativní výzkum je založen na tvorbě teorií, formulaci výzkumných hypotéz a jejich potvrzení či vyvrácení na základě statistické analýzy výsledků měření dostatečně velkého vzorku populace“ (Veselý, Nekola, 2007).

V této práci používám sekundární analýzu dokumentů, což znamená, že byla zpracována již zpracovaná data. Použitá statistická data pro tuto analýzu pocházejí především z databází Českého statistického úřadu (krátké tematické analýzy, publikace), České národní banky (veřejné databáze časových řad ARAD, statistiky

zadluženosti domácností v ČR) a European central bank (statistiky zadluženosti domácností v EU). Dále vycházím z analýzy odborné literatury zabývající se tématem zadluženosti domácností, české i zahraniční, včetně té časopisecké. Konkrétně vycházím např. z odborné literatury Dismana (2002), Dubské (2009), Hejzlarové (2012), Hendla (2008), Jílka (2009), Litovetskyho (2007), Švihlíkové (2010), Veselého, Nekoly (2007) atd. Dále vycházím z internetových zdrojů, např. z dokumentů Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, politického oddělení Evropského parlamentu, z dokumentů Eurofoundu apod. Analyzuji příslušné legislativní rámce (např. zákonná ustanovení zahrnující mj. Zákon č. 182/2006 Sb. o úpadku a způsobech jeho řešení, Zákon o rodině č. 1963/94 Sb.), jednotlivé dílčí politiky, předpisy a vyhlášky Ministerstva financí, Ministerstva práce a sociálních věcí a Ministerstva pro místní rozvoj. Neméně důležité v tomto seznamu jsou i studie zpracované neziskovými organizacemi týkající se především poradenských a servisních činností.

Úplný přehled použité literatury je k dispozici na konci diplomové práce.

3.2 Polostrukturované rozhovory

Následující použitou výzkumnou metodou jsou polostrukturované rozhovory. „*Rozhovor je technika terénního sběru informací, při které jsou potřebné informace od zkoumaných osob získávány prostřednictvím záměrně cílených otázek kladených respondentovi v rozhovoru vedeném tváří v tvář (face to face) nebo telefonicky*“ (Kozlová, 2010). V našem případě půjde o osobní rozhovor neboli tváří v tvář. Dále pro účely této práce je ve formě kvalitativního polostrukturovaného rozhovoru. Tento typ rozhovoru má předem daný soubor témat a volně přidružených otázek, ale jejich pořadí, volba slov a formulace může být pozměněna, případně může být něco dovysvětleno (Disman, 2002). Týká se hlavních aktérek – zadlužených matek samoživitelek a též zástupců neziskových organizací, kteří se danou tematikou zabírají.

3.2.1 Rozhovory se zadluženými matkami samoživitelkami

Vzorek respondentek – zadlužených matek samoživitelek byl získán za asistence metody sněhové koule (snowball sampling). Tuto metodu jsem zvolila z důvodu obtížné

dosažitelnosti seznamu zadlužených matek samoživitelek, jelikož neexistuje žádný státní registr těchto akterek. Tato metoda se široce používá v kvalitativním sociologickém výzkumu. Je sama o sobě pouze technikou získávání výběrového souboru. V mém výzkumu dále probíhá další šetření v podobě polostrukturovaného rozhovoru. Ona metoda má však své klady a zápory. Jak bylo zmíněno výše, stěžejní výhodou metody je možnost odhalení „skryté“ společnosti populace, které nejsou evidovány v konkrétním souboru. Dále je snadněji zaručena anonymita a poměrně snadno a levně se získá rozsáhlý výběrový soubor. Samozřejmě za předpokladu, že osoba netají svoji situaci. Zároveň není nutné výzkum náročně plánovat.

Nevýhodu můžeme spatřovat především v náročnosti pro terénního výzkumníka a také se vyskytují problémy s reprezentativitou. Reprezentativita značí kvalitu a spolehlivost zastupování základního souboru výběrovým souborem. Technika sněhové koule je spíše technikou identifikace populace než vytvoření reprezentativního vzorku. Nevýhodou může být také skutečnost, že některé aktérky mohou svoji těžkou životní situaci zatajovat, proto mnohé výběrové soubory nemusí být dostupné. Mimo jiné také může docházet ke zkreslení, kdy v prvotním případě vybereme zavádějící výběrový soubor, který navede k nepožadovanému rozšířenému výběru. Za nejčastější příčinu zkreslení se uvádí např. snaha chránit osoby z blízkého okolí a neodhalovat je. Onomu zkreslení se lze bránit např. různorodým prvotním vzorkem, který vybereme ze široké palety prvotních zdrojů (Castillo, 2009). Hendricks et al. poukazují na to, jak se lze proti případnému zkreslení bránit. Je možné porovnat charakteristiky respondenta s charakteristikami jím navrženými kandidáty z toho hlediska, zda skupiny, které nominují kandidáty, vybírají spíše osoby sobě podobné či jiné. Dále je možné porovnat prvního respondenta s respondenty odpovídajícími později. Pokud je mezi těmito respondenty velmi významný rozdíl, a to z hlediska sociodemografických a dalších proměnných, které s tématem souvisejí, navrhuje se dokonce zvážení uplatnění procedury, kdy se první výběrový soubor nepoužije pro účely dalšího zkoumání. (Hendricks et al., 1997).

V diplomové práci jsem zhotovila explorační výzkum, jelikož jiný výzkum nebyl v dané chvíli možný, vzhledem k omezeným možnostem dosažitelnosti respondentek (matek samoživitelek). *„Jeho cílem je určit, zda informace, které vedly k poznání problému, správně zobrazují situaci, vést k plnému pochopení a správnému definování předpokládaného problému, jakož i k porozumění prostředí, které problém obklopuje, identifikovat závažnost problému v porovnání s běžnými problémy a identifikovat možné*

směry činnosti k řešení problému“ (Zbořil, 1996). Z toho vyplývá, že hlavním cílem exploračního výzkumu je tedy co nejdříve do určité míry prozkoumat terén a problémovou situaci (Malý, 2004). Výhodou provedení onoho výzkumu je tedy minimální finanční a časová náročnost. Nevýhodou je pak uskutečnění výzkumu v malém rozsahu, má neformální charakter a metodicky se při něm postupuje nestandardně (Zbořil, 1996).

Explorační výzkum probíhal takovým způsobem, že mě jedna narátorka – respondentka navedla na další osoby z jejího okolí, které trpí obdobným problémem. V této fázi výzkumu bylo však nutné zabezpečit a zajistit etickou dimenzi (informovaný souhlas respondentky, zaručení anonymity apod.) Protože jsem se na výzkumu podílela sama, přineslo to s sebou limity zejména v menším vzorku polostrukturovaných rozhovorů s respondentkami – zadluženými matkami samoživitelkami. Polostrukturovaných rozhovorů se uskutečnilo dvacet (v závislosti na technice „sněhové koule“). Časové rozmezí příslušných rozhovorů se pohybovalo okolo 10 – 25 minut v závislosti na množství informací oněch respondentek. Bylo totiž zjištěno, že se respondentky od sebe liší zejména dobou trvání zadluženosti, příčinami zadluženosti apod., tudíž některé respondentky potřebovaly delší čas na vysvětlení situace a některým stačil menší časový úsek. Nejprve jsem respondentky seznámila s obsahem, cílem a metodami této práce. Na úvod naší diskuze jsem ony aktérky požádala o svolení ohledně nahrávání na diktafon. Posléze se náš rozhovor ubíral od příčin jejich zadlužení, důvodu platební neschopnosti po způsob řešení a možnosti využití pomoci neziskové organizace. Klíčová též byla otázka, jak se respondentkám změnil život od chvíle, co se dostaly do tíživé situace a hlavně, kde vidí východisko této situace.

3.2.2 Rozhovory se zástupci neziskových organizací

Další polostrukturované rozhovory byly provedeny se zástupci neziskových organizací (zejména občanské sdružení SPES, o. p. s. Poradna při finanční tísní, o. p. s. a Člověk v tísní, o. p. s.). Bylo provedeno celkem 10 rozhovorů, přičemž doba jednoho rozhovoru se pohybovala od 20 – 40 minut v závislosti na časových možnostech dané zkoumané osoby a množství informací, které byla osoba ochotna poskytnout. Stejně jako v prvním případě rozhovorů s matkami samoživitelkami, začal rozhovor představením obsahu, cíle a metod práce respondentovi. Posléze byl respondent vyzván k souhlasu

s nahráváním jeho odpovědí na diktafon. Náplní našeho rozhovoru byly zejména otázky, které měly za úkol zmapovat situaci, tzn., kde vidí respondent nejzásadnější problém s ohledem na zadluženost českých domácností (matek samoživitelek), jaká je forma pomoci neziskových organizací, zdali spolupracují se státním či komerčním sektorem, a zda vidí nějakou překážku, která jim brání v optimálním výkonu jejich servisní činnosti. Další částí polostrukturovaného rozhovoru jsou otázky ohledně výsledku jejich činnosti, tzn., zda převažují případy s pozitivním nebo negativním koncem a co je příčinou toho, že matky samoživitelky nenajdou cestu zpět z dluhů.

Způsob, jakým byly rozhovory zpracovány je následující: nejprve byly všechny přepsány, poté byly jednotlivé odpovědi respondentek a respondentů analyzovány a nakonec znázorněny do četnostních tabulek.

Všechny rozhovory jsou tedy přepsané a dostupné na vyžádání.

4 Teoretická východiska

V této části práce jsou představeny teoretická východiska, ze kterých práce vychází.

Prvním stěžejním východiskem, které rámuje celou problematiku, je teorie konzumerismu. Následujícím teoretickým východiskem je teorie sociální sítě. Sociální sítě mohou ovlivnit jedince a jeho okolí. Pozitivně i negativně. Posledním teoretickým východiskem je teorie vlivu marketingu na ekonomické chování jedince. V této části práce se budu věnovat především reklamě, která je nejučinnějším nástrojem marketingu.

Teorií konzumerismu se zabývá např. Lipovetsky, který popisuje tři vývojové fáze konzumní společnosti. Rozdělit je na fázi první začínající po roce 1800 a konče druhou světovou válkou, poté fázi společnosti hojnosti, která má své počátky kolem roku 1950 a končí ke konci 70. let a konečně na fázi emociálního konzumenství.

Spotřebitele popisuje jako homo consumericus třetího typu, ničím nespoutaného, mobilního a flexibilního turbokonzumenta. Vývoj přešel od prostého spotřebitele k hyperkonzumentovi, což je způsobeno sociálním statusovým tlakem, kterému je spotřebitel neustále podřízen. „*Hyperkonzumní společnost navozuje v ekonomice stav, který se vyznačuje ústředním postavením spotřebitele.*“ (Lipovetsky, 2007). Je naprosto standardní, že konzumní společnost vyžaduje hmotný i psychický blahobyt, ale v dnešní moderní době trhá hyperkonzumní společnost doslova rekordy. Vzniká koncem 70. let a její vývoj jde ruku v ruce s kritikou. Tato doba vyžaduje motivaci, umírněnost a regulaci spotřeby.

Společnosti hojnosti neboli druhé vývojové fázi vládne logika množství. V této době se rozvinul Taylorův a Fordův model organizace výroby založený na automatizaci a výrobních linkách, který umožňuje vyrábět zboží ve velkém množství. Třetí vývojová fáze se vyznačuje propojením emocí mezi jednotlivci a zbožím. Dnes se prodávají výrobky určité značky, která zobrazuje životní styl či koncept. Značky výrobků si pořizují lidé dospělého věku, ale především mladí, pro které koupě značkového výrobku už neznamená chloubu, ale především nebýt horší než ti druzí.

Lipovetsky tvrdí, že konzument usiluje především o kontrolu nad vlastním tělem pomocí lékařských technik nežli o společenskou viditelnost. Proto dochází ke změně od homo consumericus na homo medicus.

V současné době je mnoho jedinců frustrovaných a izolovaných. Konzumerismus může otupit nebo ukonejšit onoho zklamaného moderního člověka. Člověk čím dál víc začíná

hledat útěchu v jakémisi okamžitém štěstí nabídky zboží. Koupě hezkého zboží vyvolává v jedinci hodnotné emocionální zážitky. Nákupy se postupem času staly hrou a zábavou. Nabídka zboží je velmi rozmanitá, na výběr je mnoho druhů zboží, pro člověka je potěšení koupit si něco nového. Člověk si kupuje prožitek a postupně se stává sběratelem osobních zážitků (Lipovetsky, 2007).

Dnes je význam spotřebitelství více spjat s hrou a potěšením, dříve se lidé chtěli spíše odlišovat. Lipovetsky tvrdí, že moderní konzumentství je nutné chápat jako výraz lidské svobody. Dnešní konzument odmítá rutinu, výměnou věcí chce zabránit jejich zvěčnění. Stále častěji se projevuje jako dítě, ne z toho důvodu, že by byl dětinský nebo infantilní, ale zkrátka chce vyvolat pocity štěstí, jaké prožíval, když byl dítě. Lipovetsky tuto skutečnost nazývá rozkoší z nezodpovědnosti a z povrchní hry.

Začínají se vyskytovat změny, např. tzv. multivybavenost domácností. Dříve na jednu domácnost spadalo maximálně jedno auto, jedna televize, jeden telefon atd., ale dnešní doba je jiná, již je „normální“, když má domácnost více takových věcí a lidé si je nekupují pouze pro potřebu, ale především pro potěšení. Další změnou je postavení spotřebitelů – dříve se spotřebitel v zájmu koupě musel přesunout k obchodníkovi, dnes je tomu i naopak, navíc se v hojném počtu rozšířily tzv. online obchody, což znamená pohodlné nakupování zboží po internetu z domova. Mnohé služby prošly změnou časové organizace, např. cestovní agentury nabízejí služby po celý rok, média prodloužily svůj vysílací čas apod.

Lipovetsky se ve své knize také zamýšlí nad tím, že konzumní svět má i své negativní důsledky. Lidé se trápí obavami o své zdraví a bezpečí, mají strach ze stáří a z různých omezení. Mnohem složitější je v současné době pro člověka řešení životních potíží, spousta lidí žije ve stresu a chaosu, i když se hmotné podmínky zlepšují a naše společnosti jsou mocnější a bohatší nežli dříve. I přes onen fakt člověk není spokojen a nežije život v radosti (Lipovetsky, 2007).

Teorií konzumerismu se zabývá také Featherstone, který tvrdí, že konzumní kulturu zapříčinila kapitalistická produkce zboží (Featherstone, 2007). Každá vrstva společnosti má v této postmoderní době dostatek volného času a většina firem vyvíjí úsilí, aby lidé věnovali svůj volný čas nakupováním jejich produktů. V současnosti se staví obchodní centra, která nabízejí využití volného času celé rodině, které prezentují v tom nejlepším světle, ale především jako nezbytně nutné. Konzumerismus totiž není jen potřeba

zboží, je i spotřebou služeb a zábavy. V moderních obchodních centrech proto tedy najedeme i kadeřnictví, různé kosmetické služby i herny (Featherstone, 2007).

Aby firmy docílily svého cíle, používají nejučinnější nástroje – reklamu a marketing. Tyto nástroje s lidmi manipulují více, nežli si někteří jedinci dokážou představit. Cílem oněch firem je tedy zmanipulovat lidi, aby se začali angažovat ve spotřebních procesech. Podle Featherstona se spotřeba stává kontrolovanou a manipulovanou, později se kontrolovaný a manipulovaný stává tedy i spotřebitel.

Na spotřebitele působí reklamou i nadnárodní korporace, které mu podsouvají představy svobodné volby. Spotřebitel poté má pocit, že má na výběr z jejich produktů, avšak obvykle to není pravda. Většinou má již připravenou určitou nabídku, která je upravena a spotřebitel ztrácí onu svobodnou volbu. Týká se to nadnárodních podniků obchodujících s potravinami, např. fast foodů³.

Konzumenti mají svůj životní styl, vytvářejí si sociální hranice, kupují si výrobky podle své sociální příslušnosti. Chtějí dát najevo svůj postoj, názor nebo postavení (Featherstone, 2007). Každý člověk se tím, co kupuje, snaží zařadit do příslušné skupiny. Např. jedinec si oblíbí určitý druh značky oblečení, stane se stálým zákazníkem a zařadí se tak do skupiny uživatelů oné značky oblečení.

Konzumerismus má vliv mimo jiné i na psychiku spotřebitele. Vychází z uspokojení jedince ze spotřeby, jelikož spotřeba vytváří okamžité tělesné požitky a estetická uspokojení (ibid).

Druhým teoretickým východiskem v této práci je teorie sociální sítě. Sociální síť lze definovat jako online komunitu jedinců, kteří sdílí informace, vyměňují si zprávy a v některých případech spolupracují na společných aktivitách (Britannica online encyklopedia, 2013). Sociální síť tvoří skupina aktérů, kteří jsou spojeni množinou jednoho nebo více vztahů. Toto jsou dva nezbytné prvky, které sociální síť utváří. V souvislosti s teorií je možné tyto prvky přeložit jako uzly a vazby (Knoke, Song, 2008). Všechny definice mají společný prvek, a to prostředí, ve kterém je možno být v kontaktu s lidmi z celého světa, sdílet informace, vyměňovat si zprávy, fotografie, videa apod. Pro účely této práce jsou sociálními sítěmi myšleny internetové sociální

³ Rychlé občerstvení je druh veřejného stravování, založený na rychlém výběru, prodeji a konzumaci stravy. Provozovny rychlého občerstvení dosahují zvýšené rychlosti obsluhy tím, že umožňují zákazníkům získání potravy s minimálním přerušením jiných činností (stravování při cestě do práce nebo z práce, nezřídka prodej přímo do auta), a zvýšené rychlosti konzumace tím, že úpravou jídla a jeho balením podporují konzumaci vestoje nebo za pohybu.

komunikační sítě (Facebook, Twitter, Myspace). O sociálních sítích se mluví většinou v pozitivním významu, v této práci se ale zaměřím na škodlivost sociálních sítí pro onu zkoumanou skupinu obyvatel, matky samoživitelky.

Taková komunikace může být pro onu sociální skupinu velmi nebezpečná. Přílišná komunikace členů této skupiny se členy téže skupiny, s jinými jedinci nebo skupinami, může vést k většímu zadlužení oněch matek samoživitelek především z důvodu vyrovnání se vrstevnicím ve vlastnění materiálních věcí. Extrémní může být situace, kdy žena trpí přílišnou touhou po nových věcech, tzv. shopaholismem⁴ neboli moderní závislostí na nakupování. Pokud nebude mít finance na koupi věcí, pravděpodobnost zadlužení se nespočetněkrát zvyšuje. Shopaholismus se řadí mezi poruchy návyků podobně jako např. gamblerství, kleptománie, přejídání se apod. Patologické nakupování začíná jako mnoho takových podobných závislostí nevinně, ale s postupem času přerůstá do velmi závažné poruchy, kdy si jedinec kupuje impulzivně věci, které nepotřebuje a posléze rozšiřuje nakupování o položky, které si ani nemůže dovolit. Myšlenky o nákupech a samotné nákupy se pro jedince stanou doslova středem vesmíru a vše co by je mohlo narušovat je pro jedince značně nepříjemné a stresující. Tato situace vyústí většinou v konflikt s okolím, ale především v problém s financemi. Člověk se zadluží, utrací své úspory. Finanční prostředky určené na potřebné položky utrací za nepotřebnosti. Tato závislost potřebuje léčbu a zjišťují se mimo jiné také jiné faktory (deprese, úzkost), které by mohly hrát v patologickém nakupování roli. Odborníci předkládají prevenci a varují zejména před reklamními poutači, reklamou v televizi, výkladní skříní v obchodě. Nebezpečné mohou být pro lehkomyšlné jedince i kreditní karty, kdy člověk mnohdy neví, kolik utrací, zda vůbec na kartě zbyly nějaké finanční prostředky a zda se nedostal do mínusové hranice, což v dnešní době banky umožňují apod. Proti nutkání nakupovat pomáhá i sport, procházka či jiná fyzická aktivita (Hanzlovský, 2012).

Méně pravděpodobná, ale též možná, je situace, kdy se matky samoživitelky prostřednictvím sociální sítě stanou obětí podvodu různých nabídek snadného výděлку apod. S rozvojem sociálních sítí se zjistilo, že na jednu stranu jsou pro společnost prospěšné, existují však i negativní stránky komunikací na sociálních sítích.

Pro příklad takové sociální sítě bych mohla uvést Facebook, Twitter nebo Myspace. Tyto tři sociální sítě jsou nejvyužívanější na světě. Lidé si mohou utvářet profily,

⁴ V této souvislosti se zpravidla hovoří o tzv. *shopaholicích*, někdy též o fenoménu *hédonismu* (*v životě jde o to, užít si*) (Prudký a kol., 2009).

mohou komunikovat s přáteli, sdílet fotografie, nálady a názory. Je možno poznávat i nové přátele v rámci sítě. Pro číselnou orientaci měl Facebook na konci roku 2012 přes miliardu uživatelů z celého světa. Twitter užívá přes 500 milionů uživatelů a Myspace 25 milionu uživatelů. V České republice je nejpoužívanější sociální síť Facebook. Mezi Čechy je přes tři miliony uživatelů Facebooku, jehož počet se meziročně zvyšuje o půl milionu (Sociální sítě, 2012).

Posledním teoretickým východiskem v této práci je teorie vlivu marketingu na ekonomické chování jedince. Marketing je velmi široký pojem, proto je velmi obtížné ho definovat jednou větou, dalo by se ale říci, že podstatou marketingu je snaha nalézt rovnováhu mezi zájmy zákazníka a podnikatelského subjektu. Marketing lze pojímat jako soubor aktivit, jejichž cílem je předvídat, zjišťovat, stimulovat a uspokojit potřeby zákazníka (Zamazalová, 2010). Do marketingové komunikace neboli komunikačního mixu patří reklama, osobní prodej, podpora prodeje, práce s veřejností, přímý marketing, sponzoring, nová média. Pro účely této práce se budu zabývat reklamou, což je neúčinnější nástroj marketingu působící na zákazníky skrz masová média. Definice reklamy schválená Parlamentem ČR v roce 1995 zní takto: „*reklamou se rozumí přesvědčovací proces, kterým jsou hledáni uživatelé zboží, služeb nebo myšlenek prostřednictvím komunikačních médií*“ (Vysekalová, 2007). Reklama má mnoho podob od inzercí v tisku, televizních spotů, rozhlasových spotů, venkovních reklam, reklam v kinech až po audiovizuální snímky. Největším nebezpečím pro zadluženou populaci jsou agresivní reklamy propagující „výhodné“ úvěry. Nejvíce vzrůstají před koncem roku, kdy spotřebitelé lákají na koupi různých věcí, např. vozu, který v případě koupi na úvěr dokládají s „výhodou“ půjčky dalších čtyřiceti tisíc na vánoční dárky apod. Nelze se proto divit, že zadluženost českých domácností stále narůstá a existuje milion varovných příkladů, kam až mohou půjčky narůst. Reklama na spotřebitelský úvěr je regulována zákonem a obsahuje-li jakýkoli údaj o nákladech, součástí takové reklamy má být i zřetelný výstižný příklad, který zahrnuje zákonem stanovené informace (Ondráčková, 2012). Pokud chtějí bankovní instituce ukázat např. úrokovou sazbu, musí reklamu navíc doplnit o reprezentativní příklad, který bude obsahovat informace a to např. povinné pojištění nebo požadovanou délku splatnosti. Na dodržování zákonných podmínek dohlíží centrální banka a na úvěrové společnosti dohlíží Česká obchodní inspekce (Hovorka, 2011).

Většina reklam tento zákon ale úplně ignoruje. Tam, kde končí zákon, by měla nastupovat profesní etika a společenská odpovědnost firem, ale zisk je pro firmy bohužel důležitější, proto reklama nabádá ke všemu jinému, ale rozhodně ne k rozumnému užívání úvěrů. Přitom se řada projektů věnuje problematice odpovědného zadlužování a na finanční gramotnost vynakládají poskytovatelé úvěrů značné finanční prostředky (Ondráčková, 2012). Finanční gramotnost se definuje jako soubor znalostí a dovedností, které umožňují porozumět financím a správně s nimi zacházet v různých životních situacích. Toto ovšem není pevná definice finanční gramotnosti a ve světě se různí. Neexistuje konkrétní stanovená meta, podle které by se dalo určit, zda je onen člověk finančně gramotný či není, určitým způsobem je gramotný každý člověk, záleží na míře skutečné a nikoli jen subjektivně vnímané finanční gramotnosti onoho člověka (Finanční gramotnost, 2012).

5 Rostoucí zadluženost českých domácností ČR (národní a mezinárodní data v rámci EU)

5.1 Historie zadluženosti českých domácností

O zadluženosti domácností bychom mohli tvrdit, že je poměrně novým fenoménem. Před sto lety, tedy v letech 1900 – 1910, byl tento jev v podstatě jevem neznámým. Pokud zadluženost existovala, pak jen v takové míře, kdy např. soukromá osoba přijala úvěr z důvodu podnikání, kdy prostředky byly většinou zajištěné jiným majetkem, tudíž nebyl vyžadován prodej hmotného majetku nebo nemovitosti. Půjčování peněz tedy existovalo, ale rozhodně ne v masové míře a nešlo o nabídky bankovních produktů. Některé firmy umožňovaly dělníkům již ve dvacátých a třicátých letech získávat půjčky, ale ve velmi minimální míře. Rozvoj zadluženosti započal ve vyspělém demokratickém světě druhou světovou válkou a v bývalých komunistických státech, tedy i v České republice, až devadesátými lety, tedy s rozvojem tržní ekonomiky (Smrčka, 2010). V období let 1945 – 1990, tedy v období komunismu, nehrálo zadlužení významnou roli. V tehdejší Československé socialistické republice působila směrem k občanům pouze státní spořitelna (nyní Česká spořitelna). Podle statistik České národní banky měly české domácnosti ke konci roku 1990 přijaté úvěry ve výši 31,75 mld., přičemž většina byly státem organizované novomanželské půjčky. Přímé půjčky hotovostní byly výjimkou. Smrčka ve své knize uvádí, že *„není tedy divu, že česká společnost a stejně tak postkomunistické společnosti obecně vstoupily do tržního prostředí v oblasti přijímání úvěru dramaticky nepřipraveny a nevybaveny zkušenostmi. Dlouhodobé přežívání „bankovního socialismu“ a pomalý příchod zahraničních ústavů na český trh možná zabránily mnoha lidským tragédiím. Pokud by počátkem 90. let vtrhly do takto naivního prostředí reklamy dnešního ražení („bez splátek, kupujte nyní a neplaťte nic“), česká společnost by byla nesporně ve svém vývoji znalostí finančních zákoutí mnohem dále, ale zřejmě za cenu mnoha velkých omylů* (Smrčka, 2007).

Velký nárůst dluhů domácností započal kolem roku 2000, kdy došlo k velkému nárůstu úvěrů a později se začalo mluvit o předlužení domácností (European Foundation for the improvement of living and working conditions, 2010). Podle Smrčky se zadluženost domácností rozběhla naprosto bez omezení od doby, kdy postkomunistické země začaly být hospodářskými tahouny Evropy, tj. od roku 2000. Stát začal poskytovat dotace

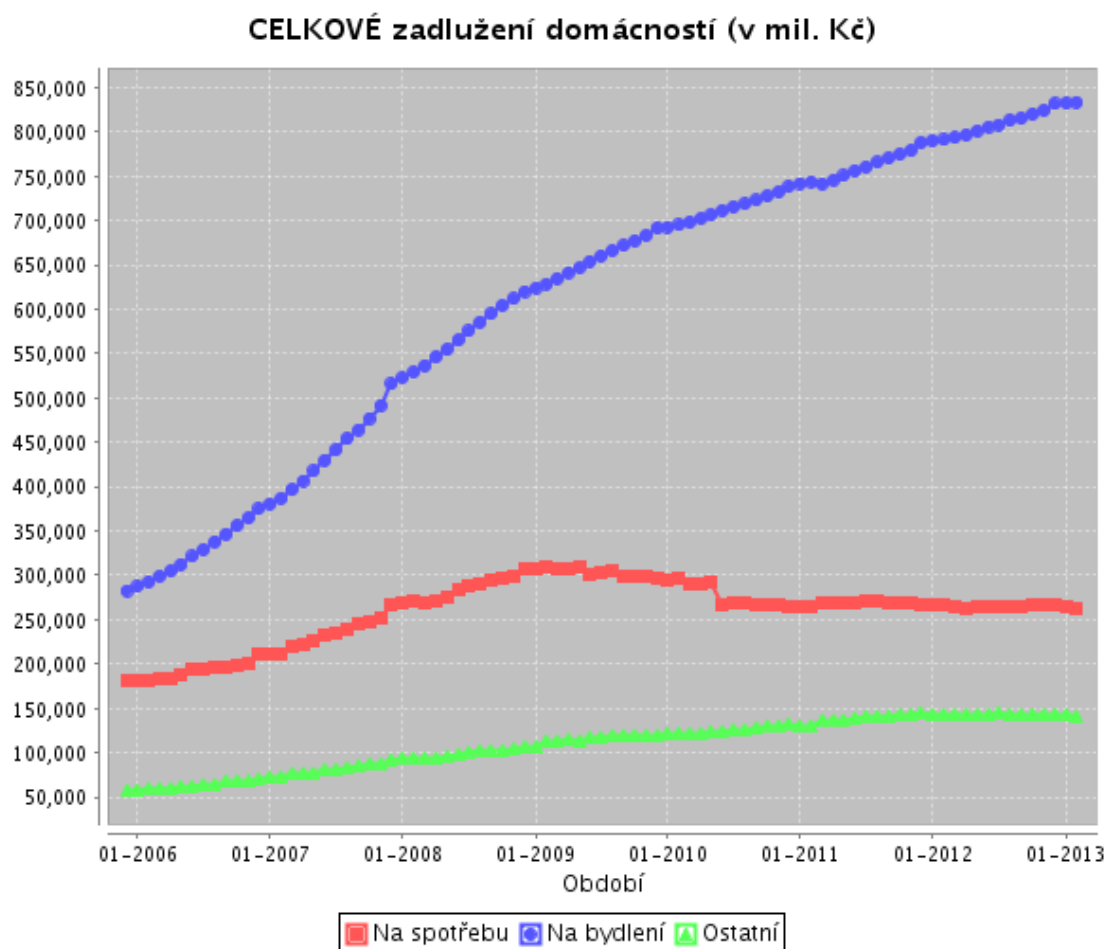
hypotečních úvěrů, podporovat stavební spoření a půjčky mladým rodinám na bydlení (Smrčka, 2010).

5.2 Zadluženost českých domácností v současné době – (vývoj zadluženosti domácností od roku 1993 do současnosti)

Vývoj zadluženosti od roku 1993, tj. od počátku České republiky, byl komplikován zejména tím, že úvěry poskytovaly nejen obchodní banky, ale též i ostatní finanční zprostředkovatelé, např. leasingové společnosti. Jak uvádí Dubská, přesné vyčíslení objemu úvěrů domácností ovlivnilo od roku 2005 přijetí metodiky ECB, kdy se rozlišují kromě úvěru na bydlení a spotřebitelských úvěrů i tzv. ostatní úvěry, kam spadají všechny ostatní (tzn., ty, které nejsou na bydlení ani spotřebitelské), dále úvěry segmentu domácností – živnosti a úvěry neziskovým institucím sloužícím domácnostem (Dubská, 2008). Zadluženost domácností od roku 1997 narůstá. Od tohoto roku do roku 2007 se zadluženost domácností v ČR zvýšila čtrnáctkrát, nejvíce se zvýšila však u úvěrů na bydlení, a to třiačtyřicetkrát. V roce 1997 tedy zadluženost domácností dosahovala v celkovém souhrnu 40 mld. Kč., ke konci února 2013 se tato částka zvýšila již na 1237,9454 mld. Kč. Na spotřebu celková částka dosahovala 262,7448 mld. Kč, na bydlení 833,3386 mld. Kč a na ostatní 131,2994 mld. Kč (ČNB, 2013).

O celkovém vývoji bankovních a nebankovních úvěrů domácnostem vypovídá Graf 1, který zachycuje období od roku 2006 do roku 2013, z něhož je zřejmé, jakým tempem se zadluženost zvyšuje a za jaké úvěry nejvíce. Z grafu je tedy zřejmé, že nejvíce se české domácnosti zadlužují za bydlení, méně potom na spotřebu a nejméně za ostatní položky.

Graf 1 Celkové zadlužení domácností ČR od 2006 do 2013

Zdroj: ČNB

5.3 Struktura zadluženosti domácností podle poskytovatele

Ke konci roku 2007 největší množství úvěrů poskytl domácnostem banky, a to z 83% (včetně družstevních záložen a ČNB). Vyjádřeno nominálně, celkové množství úvěrů poskytnutých domácnostem ke konci roku 2007 činilo 875,3 mld. Kč. Z toho 726,3 mld. Kč poskytl banky a 149,1 mld. Kč ostatní finanční zprostředkovatelé (faktoringové a forfaitingové společnosti, které se zabývají odkupem pohledávek před jejich splatností), (Dubská, 2008). V roce 2013 poskytl banky a družstevní záložny na úvěry domácnostem celkovou sumu 1159,7663 mld. Kč, což je drtivá většina úvěrů. Ostatní finanční instituce poskytl ke konci roku 2012 domácnostem celkem 78,1791 mld. Kč (ČNB, 2013).

5.4 Struktura zadluženosti domácností podle účelu

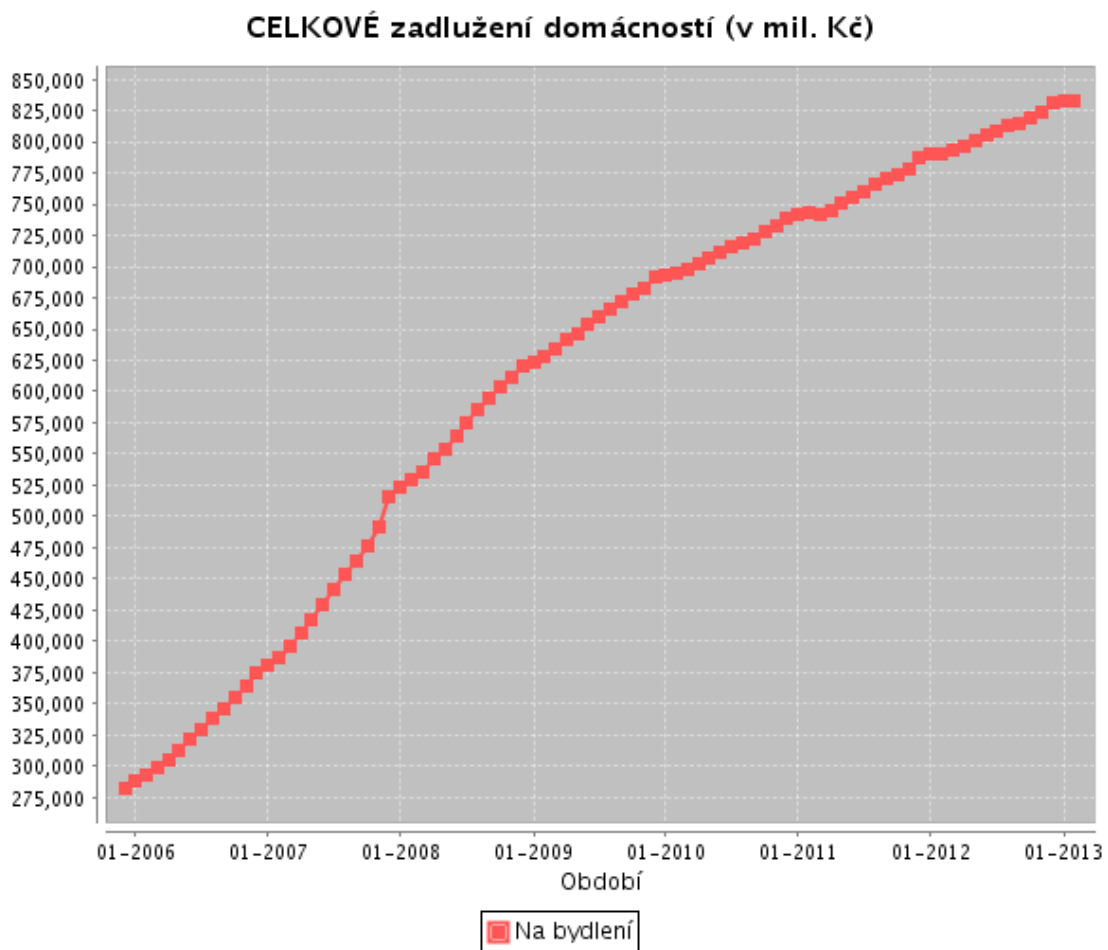
Ve své podstatě rozlišujeme 3 okruhy úvěrů, a to úvěry na bydlení, spotřebitelské úvěry a tzv. ostatní úvěry. Podrobněji se těmto třem druhům úvěru a jejich grafickému znázornění budeme věnovat níže.

5.4.1 Úvěry na bydlení

Úvěry na bydlení, druhově nejvíce hypoteční úvěry, způsobily od roku 2003 prudký růst zadluženosti. Zatímco v roce 1997 byla částka úvěrů na bydlení 12,1 mld. Kč, o deset let později se onen dluh vyšplhal na 515,9 mld. Kč. V roce 2008 zadluženost domácností zmírnila tempo a začala narůstat pomaleji. Příčinou byly stále vyšší úrokové sazby. Zdražilo se bydlení, potraviny i energie a pro mnohé domácnosti se sen o koupi bytu začal zdát nedostižným. Jiný spád však měly překlenovací úvěry ze stavebního spoření, které umožnily zájemci o půjčku získat peníze bez čekání. Tyto překlenovací úvěry se značně zvyšovaly, především z důvodu výše zmíněných vysokých úroků z hypotečních úvěrů. Byly ovšem dražší než standardní úvěry ze stavebního spoření (Dubská, 2008). Nejnižší vzrůst mají spotřebitelské úvěry na nemovitosti.

Pro ilustraci přikládám graf 2, který znázorňuje vývoj celkových úvěrů na bydlení domácnostem od roku 2006 do roku 2013.

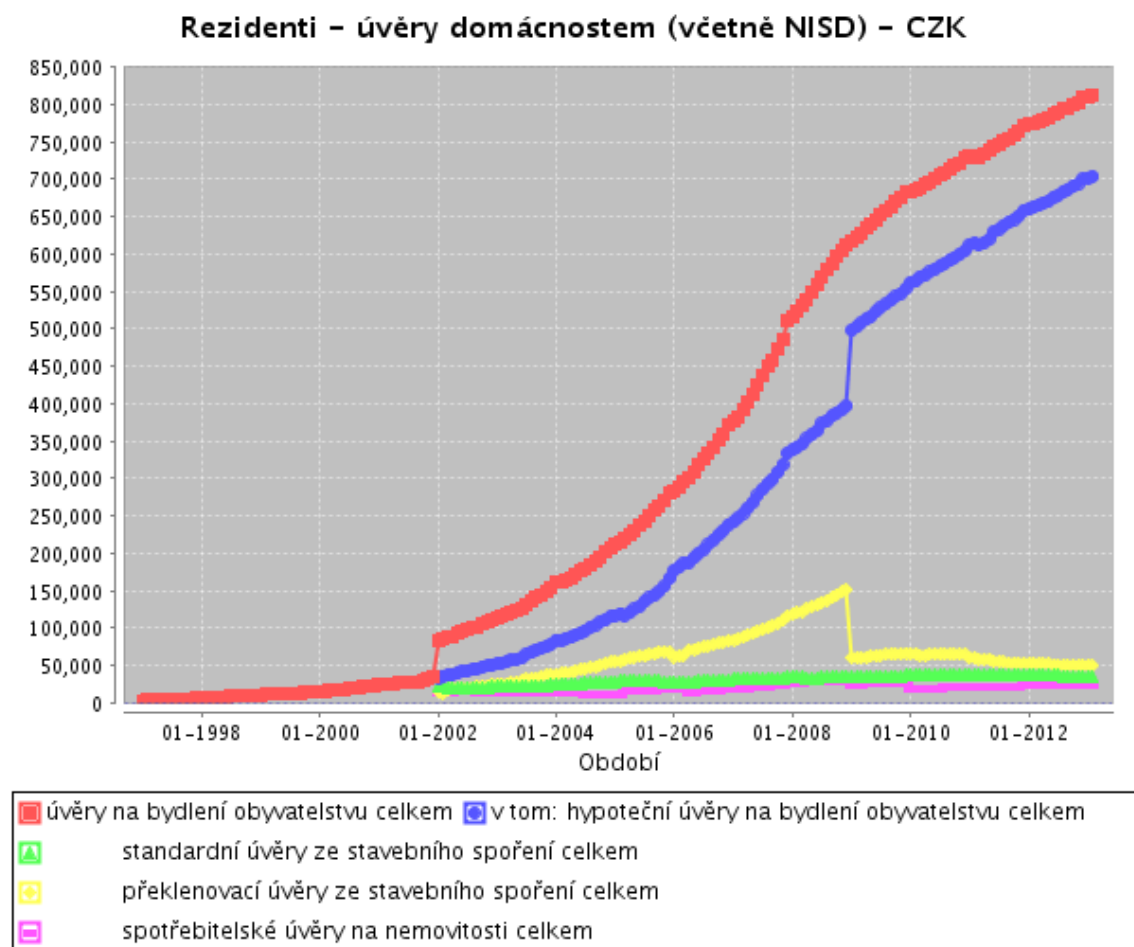
Graf 2 Celkové zadlužení domácností ČR od roku 2006 - 2013 na bydlení

Zdroj: ČNB

Pokud se jedná o úvěry domácnostem na bydlení výhradně od bankovních institucí, onu skutečnost znázorňuje graf 3.

Graf 3 Úvěry domácnostem ČR na bydlení od roku 1998 - 2012 od bankovních institucí

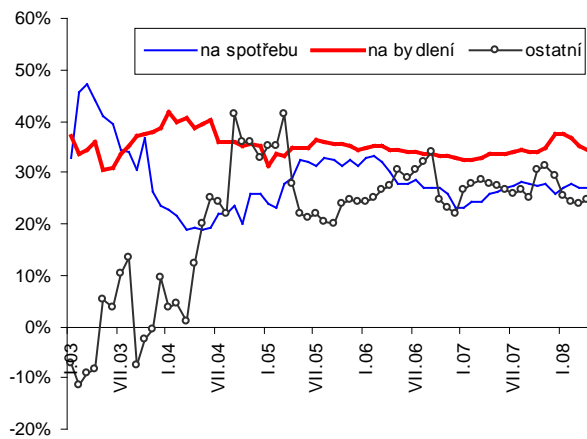

Zdroj: ČNB

5.4.2 Spotřebitelské úvěry

Dalším druhem úvěrů, které jsou poskytovány domácnostem, jsou spotřebitelské úvěry. Zatímco na začátku roku 2003 dosahoval objem spotřebitelských úvěrů částky 52 mld. Kč, v roce 2007 dosáhla částka oněch úvěrů na 267,2 mld. Kč, což bylo 30,5 % z celkových úvěrů domácnostem. Vzhledem ke srovnání s ostatními úvěry, tj. s úvěry na bydlení a s ostatními úvěry, to však byl za období od roku 2005 do roku 2007 nejméně rostoucí segment trhu úvěrů domácnostem, což si můžeme povšimnout z grafu 4, na kterém je vyjádřena dynamika úvěrů na spotřebu od bank a záložen vč. ČNB (meziroční změny jsou vyjádřeny v %).

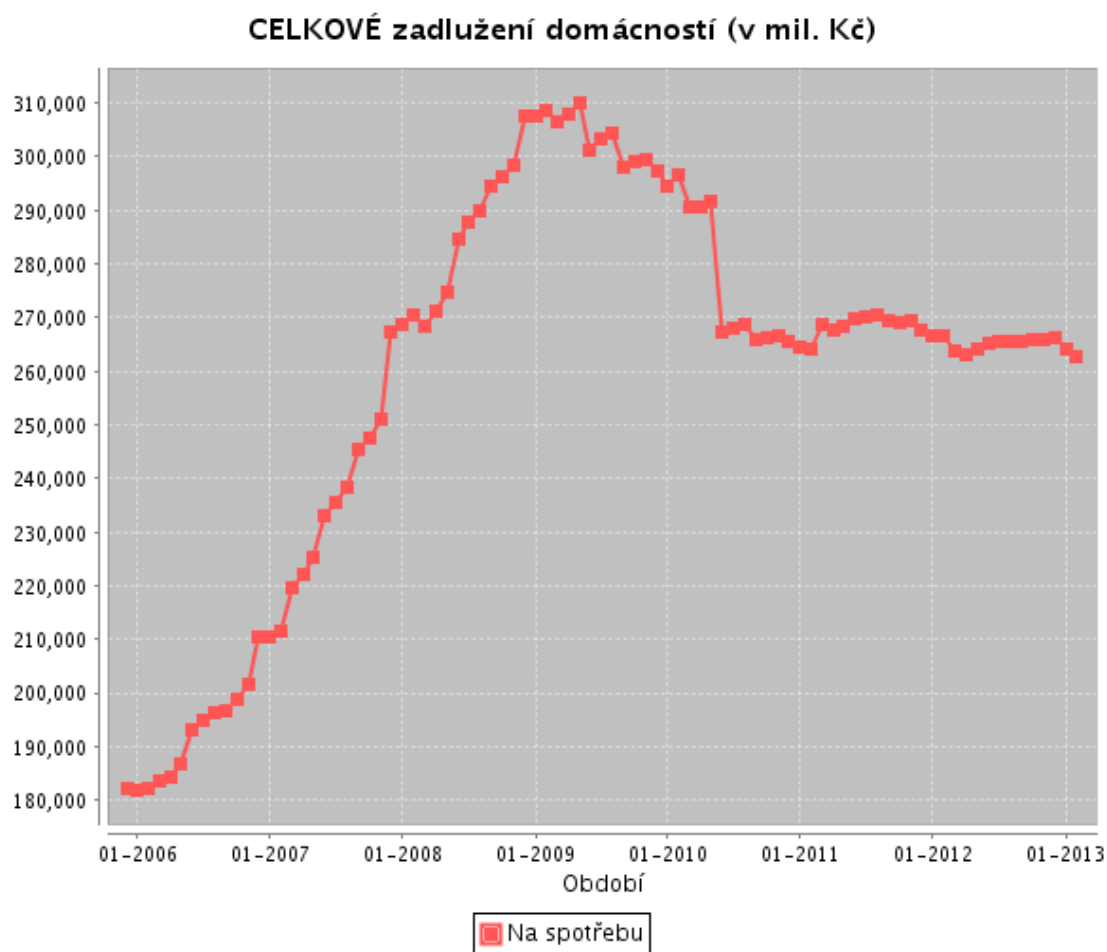
Graf 4 Dynamika úvěrů na spotřebu, bydlení a ostatní v letech 2003 - 2008

Zdroj: Dubská, 2008.

V současné době, tedy v roce 2013, dosahuje celková výše spotřebitelských úvěrů na 262,7448 mld. Kč. Pro ilustraci přikládám graf 5, kde si můžeme povšimnout vrcholu v roce 2009 a od tohoto roku již klesající křivky.

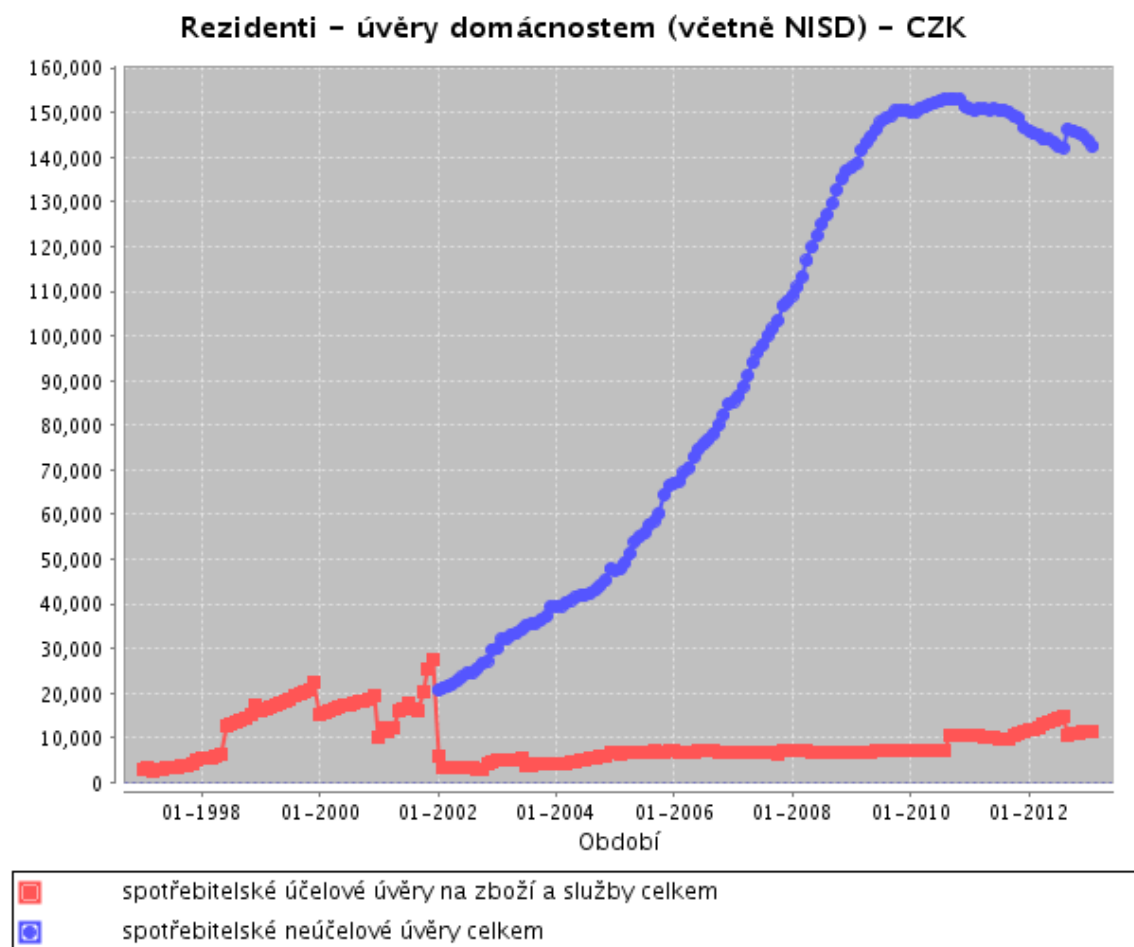
Graf 5 Celkové zadlužení domácností ČR od roku 2006 - 2013 na spotřebu

Zdroj ČNB

Jak je možné vidět z grafu 6, který znázorňuje vývoj spotřebitelských úvěrů od bankovních institucí od roku 1998 - 2012, počet spotřebitelských úvěrů v minulém roce, tj. v roce 2012, zaznamenal mírný pokles. Toto zapříčinila zřejmě nestabilní ekonomická situace, kdy jsou domácnosti donuceny nad půjčkou více přemýšlet. Nejvíce je zájem o spotřebitelský úvěr na produkty, které mají trvalejší hodnotu, zejména auto nebo vybavení domácnosti. Snížil se zájem o půjčky na dovolené (služby) a na zboží (Ondráčková, 2012).

Graf 6 Zadlužení domácností ČR od roku 2008 - 2013 na spotřebu

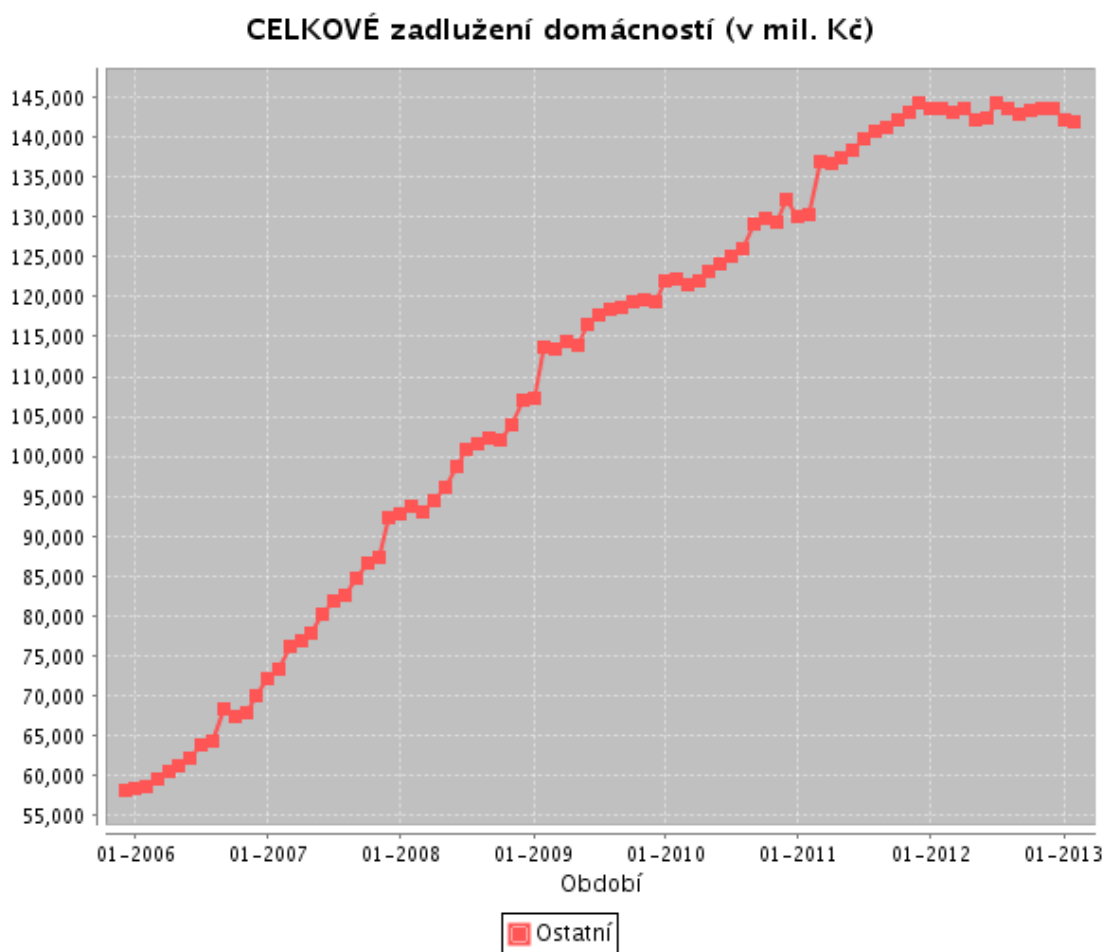

Zdroj: ČNB

5.4.3 Ostatní úvěry

Jak již bylo výše vysvětleno, do skupiny ostatních úvěrů řadíme ty úvěry, kam nespádají úvěry na bydlení, ani spotřebitelské. Do skupiny ostatních úvěrů spadají úvěry segmentu domácnosti – živnosti a úvěry neziskovým institucím sloužícím domácnostem. V roce 2007 se celková suma zadluženosti domácností v kategorii ostatní vyšplhala na 92,2453 mld. Kč, kdežto v roce 2013 se tato suma zvýšila na 141,862 mld. Kč. Vývoj rostoucí zadluženosti domácností v této kategorii si můžete povšimnout z níže přiloženého grafu 7.

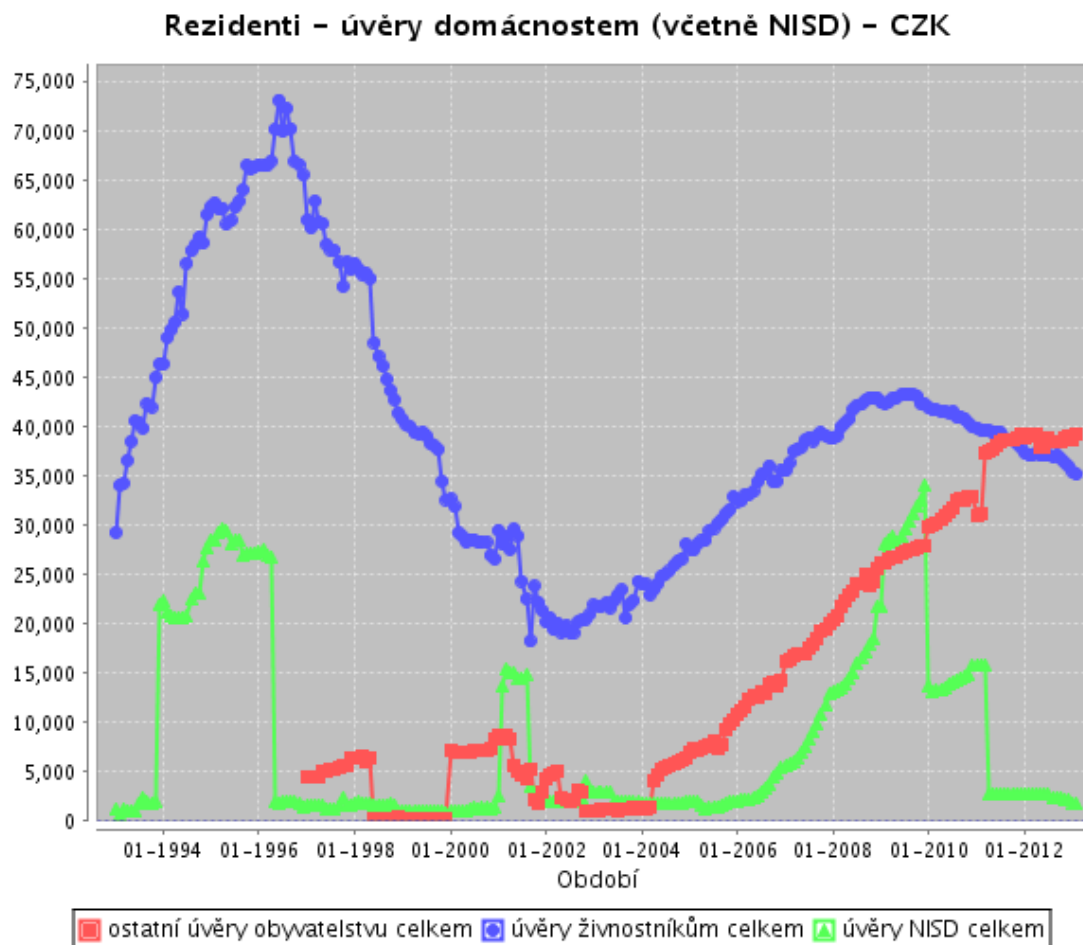
Graf 7 Celkové zadlužení domácností od roku 2006 - 2013 na ostatní

Zdroj: ČNB

Nyní si znázorníme vývoj zadluženosti domácností od roku 1993 - 2013, kdy úvěry v kategorii ostatní poskytovaly pouze bankovní instituce. Z grafu je zřejmé, že největší rozmach měly úvěry živnostníkům a úvěry neziskových institucí sloužící domácnostem v roce 2006. Nejméně si domácnosti půjčovaly od bankovních institucí v kategorii ostatních úvěrů okolo roku 2002.

Graf 8 Celkové zadlužení domácností od roku 2006 - 2013 na ostatní od bankovních institucí

Zdroj: ČNB

5.5 Příčiny rostoucí zadluženosti domácností ČR

Za příčiny zadluženosti českých domácností bychom mohli považovat několik skutečností. Především je to limitovaná spotřeba domácností v předchozích letech a zvýšení životní úrovně (Dubská, 2008). Dále se jedná o širokou nabídku a vysokou dostupnost zboží různého charakteru. Lidská touha po stále nových věcech vede mnohdy spotřebitele k tomu, že tyto různorodé věci ani tolik nepotřebuje, avšak musí je mít, jinak bude pociťovat pocit vyčlenění ze společnosti (Švihlíková, 2010).

Neméně se jedná i o uplatňované životní návyky a vzorce chování (Prudký a kol., 2009). Životním návykem rozumíme ustálený systém, vzorec chování a jednání, kterým se řídíme z toho důvodu, že to tak děláme pokaždé. Vypracovali jsme si ho, protože ho stále opakujeme. Životní návyky přesně určí výsledek života (Novotný, 2012).

Vzorci chování jsou informace, které mají lidé uložené v podvědomí. Přesně nám říkají, jak se máme chovat i cítit ve vztahu ke konkrétní situaci, v tomto případě ke koupi nových věcí, zadlužování se apod. Nejdůležitějším obdobím v lidském životě pro utváření oněch vzorců chování je do sedmi let života (Chába, 2010).

Dále se jedná o masivní, neregulovanou reklamní a marketingovou kampaň finančních institucí, o širokou dostupnost úvěrových a jiných produktů, kde není zcela důsledně testována bonita klientů (Potůček, 2011).

Příčinou zadlužení domácností může být také situace, kdy jedinec, tedy člen domácnosti, např. ztratí zaměstnání, nebo jsou na trhu práce stagující, resp. redukující se reálné mzdy apod. Někteří autoři nazývají ony skutečnosti zápornými efekty globalizace (Hrubec, 2011; Švihlíková, 2010).

Jakýmsi nešťastným trendem současnosti je i zvyšování sazby DPH a tím pádem i zvyšování cen potravin, bydlení a energie. Zejména v nízkopříjmových domácnostech finanční prostředky nedosahují na všechny nutné výdaje a domácnosti jsou nuceny v zájmu užití rodiny pořídit si úvěr. V rozhovoru pro rádiovou stanici Český Rozhlas Radiožurnál se Zdeněk Hrdlička⁵ na otázku, jak výrazný bude dopad zvýšení sazby DPH na domácnosti, přímo vyjádřil s tím, že „na odhadované příjmy, které v této dani poplynou, tak v podání vyjádření budou zasahovat nějakých 16 miliard, což znamená, že z toho balíčku, který byl přijat, je to nejvýznamnější změna a samozřejmě ty domácnosti zatíženy budou“ (MFČR, 2013).

Příčinou zadlužení mnoha domácností může být též tzv. shopaholismus, což je moderní závislost na nakupování, který byl podrobněji vysvětlen v předchozí kapitole.

Závěrem tedy můžeme shrnout, že mezi hlavní příčiny zadluženosti domácností lze uvést tyto determinanty:

- 1) **zvýšení životní úrovně**
- 2) **široká nabídka a vysoká dostupnost zboží**
- 3) **životní návyky a vzorce chování**
- 4) **masivní, neregulovaná reklamní kampaň finančních institucí**
- 5) **ztráta zaměstnání, nízké mzdy**
- 6) **neustálé zvyšování DPH**
- 7) **shopaholismus**

⁵ Zdeněk Hrdlička je ředitelem odboru strategie daňové politiky Ministerstva financí.

5.6 Důsledky zadluženosti českých domácností

Jelikož je vysoká zadluženost domácností zpravidla negativním jevem, má tedy své negativní důsledky. Jedním ze zásadních problémů, které zadlužené domácnosti trápí, je stoupající neschopnost dostát úvěrovým závazkům, neboli tzv. insolvence. Právě insolvence znamená neschopnost splácení svých dluhů, která posléze vyústí v kolaps rodinného rozpočtu vedoucí k exekučnímu řízení s určitým dlužníkem.

Zde si představíme i empirická data, která demonstrují značný nárůst počtu exekucí⁶: podle Exekutorské komory ČR se v roce 2007 staly poprvé výraznou příčinou nově nařízených exekucí nesplacené úvěry u bankovních i nebankovních institucí (Dubská 2009). Vyjádřeno konkrétně, v roce 2001 bylo nařízeno celkem 4 302 exekucí, v roce 2007 to bylo již 427 800, a v roce 2011 dokonce 936 219 nařízených exekucí (EK ČR, 2012; Bucharová, 2013).

Je tedy jisté, že příliš vysoká zadluženost domácností je pro veřejnou politiku hodna pozornosti z několika určitých důvodů. Důsledkem zadluženosti roste počet osob v hmotné nouzi, což zpravidla vede k jejich chudobě. Chudobou je chápán stav, kdy nedostatek peněz neumožňuje zabezpečovat důležité (základní) životní potřeby na přiměřené úrovni. Efektivním řešením problému chudoby je zpřístupnit pracovní trh, poskytnout zdravotní péči a vzdělání, zpřístupnit bydlení a účast na společenském životě (Tomeš, 2009). Od chudoby je pouze malá hranice k sociální exkluzi, neboli sociálnímu vyloučení, kdy již hrozí úplná ztráta lidské důstojnosti. Všechny tyto negativní důsledky vedou dále k finančnímu zatížení státu v podobě poskytování dávek, a to např. dávek pomoci v hmotné nouzi, které jak již bylo zmíněno, zatěžují státní rozpočet. Z dalších negativních důsledků vedoucích z neschopnosti domácností splácet úvěry je nižší koupěschopnost domácností, která má za následek oslabení ekonomiky a celkový poklesu HDP. Hrubý domácí produkt České republiky klesl v prvním čtvrtletí tohoto roku podle zpřesněného odhadu meziročně o 0,7 procenta, mezičtvrtletní pokles byl na úrovni 0,8 procenta. Vyplývá to ze statistik, které zveřejnil Český statistický úřad (ČSÚ) 8. června 2012 (Bucharová, 2013).

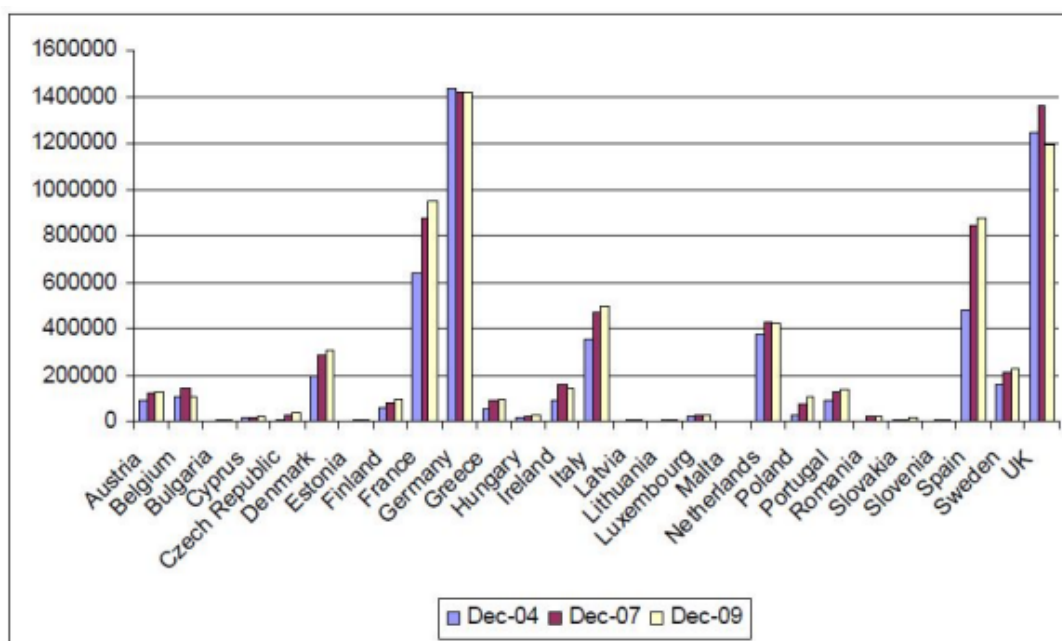
⁶ Nutno upozornit na fakt, že exekuce nejsou výhradně vykonávány z důvodu zadlužení či insolvence. Avšak jak dokládá výše citovaná studie, v posledních letech zaujímají na celkovém součtu exekucí stále větší podíl.

5.7 Srovnání zadluženosti domácností v rámci EU

Mnoho studií uvádí, že zadluženost domácností se v EU zvýšila především během roku 2000. To však neplatí o všech členských státech EU. Je nutno říci, že načasování, rozsah i tempo růstu se v oněch státech výrazně liší. Přesto bylo během roku 2000 několik konkrétních faktorů, které se zasloužily o růst zadluženosti domácností v některých členských státech EU. Jedním z nich je zavedení eura (zejména v Irsku a Španělsku), dále finanční liberalizace a rozvoj jednotného trhu (vliv mnohých členských států, zejména v rámci akčního plánu finančních služeb), nárůst cen aktiv, zejména vzrostly ceny nemovitostí (především v Irsku, Španělsku a Velké Británii). Další faktory, které přispěly ke zvýšení zadluženosti v EU, je konvergence (zejména po přistoupení členských států) a nízké úrokové sazby na globální úrovni (například vzestup Číny). Dále očekávání budoucího růstu a snížení rizika nezaměstnanosti.

Z grafu 9 si můžeme povšimnout změn v úrovních zadluženosti domácností ve všech členských státech EU-27 mezi lety 2004 a 2009. Mezi státy s nejvyšší zadlužeností se řadí Německo, Francie, Velká Británie a Španělsko. Pokud ovšem srovnáme velikost ekonomik členských států, tak ke konci roku 2009 na Kypru, v Dánsku, Irsku, Portugalsku, Španělsku a Velké Británii byla v průměru zadluženost k HDP přibližně 84%, zatímco v Řecku, Itálii, Slovensku a Slovinsku v průměru pouhých 33% (Lilico, 2010).

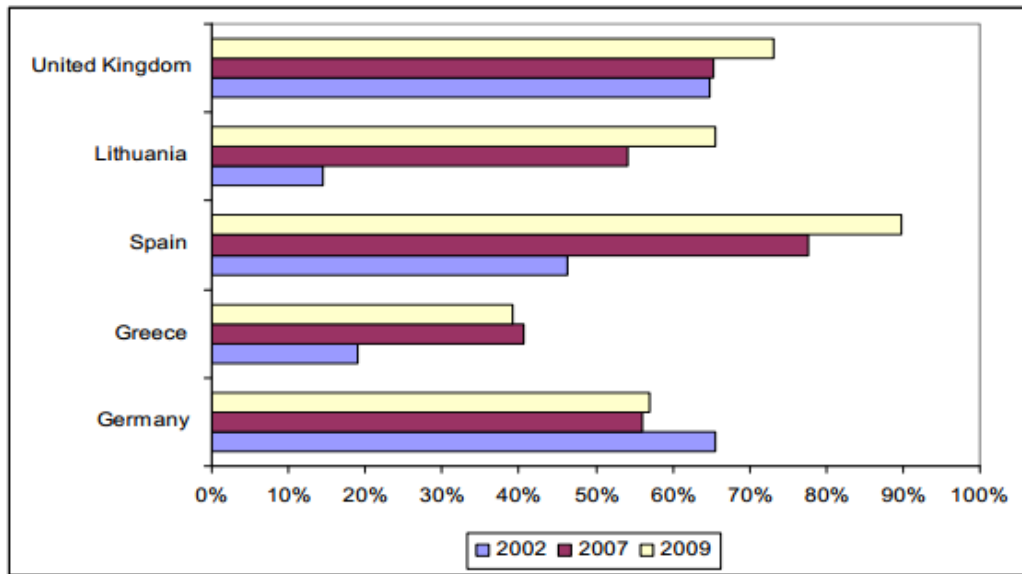
Graf 9 Zadluženost domácností v EU v letech 2004 - 2009 (v mil. EUR)

Source: ECB, NB: Due the lack of data availability, for December 2004 in the cases of Cyprus (December 2005), Malta (January 2005) and Slovakia (January 2006) the nearest available month for which data was available was used

Existuje mnoho různých způsobů, jak zadluženost domácností v EU měřit. Jedním ze způsobů, jak zadluženost měřit a srovnávat stupně zadluženosti mezi členskými zeměmi EU, je běžné užití míry úvěrů a celkového disponibilního příjmu domácností (měříme procentuálně). Pro ilustraci přikládám graf 10, který znázorňuje míru dluhu k disponibilnímu příjmu domácností od roku 2002- 2009 ve Velké Británii, Litvě, Španělsku, Řecku a Německu.

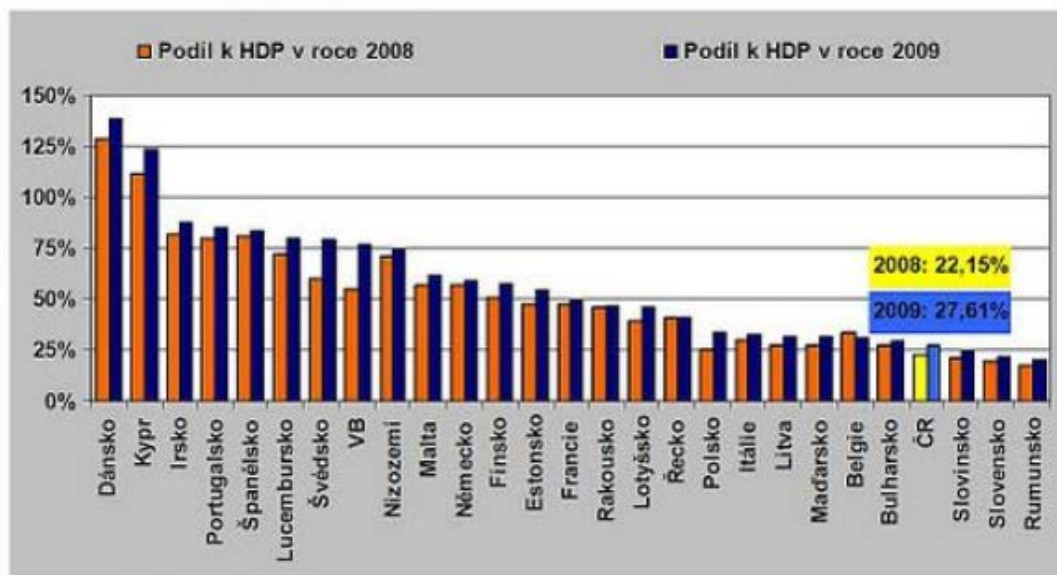
Graf 10 Dluh k disponibilnímu příjmu domácností ve vybraných členských státech EU v letech 2002 - 2009

Source: ECB, Eurostat

Z následujícího grafu 11 si můžeme povšimnout přepočtu výše zadlužení na HDP v roce 2008 a 2009. Česká republika zabírá v rámci EU 24. místo, což ji řadí v rámci domácností k nejméně zadluženým členským zemím EU.

Graf 11 Zadluženost domácností v EU (podíl k HDP v roce 2008 a 2009)

Pramen: ECB, Eurostat

Ve své podstatě je možné rozdělit pět kategorií podle velikosti zadlužení, do kterých jednotlivé členské státy EU spadají. Použijeme proto Tabulku 1, která tyto skutečnosti vyjadřuje (viz následující strana).

Tabulka 1 Pět kategorií států EU podle míry zadlužení

Charakteristika	Vysoká zadluženost domácností členských států EU	Členské státy EU, (nepatřící do Eurozóny) kde stupeň zadlužení není mimořádně vysoký, ale v posledních letech se výrazně zvýšil	Nízká zadluženost domácností členských států EU (patřící do Eurozóny), ale ve všech případech byly zaznamenány výrazné nárůsty zadluženosti domácností v posledních letech	Klesající zadluženost domácností členských států EU, kde stupeň zadlužení klesá od roku 2002	Ostatní – Členské státy, ve kterých je zadluženost domácností relativně mírná a ve kterých změny v zadlužení nebyly značné v posledních letech (ačkoli ve všech případech se dluh zvýšil)
Členské státy EU	Kypr Dánsko Irsko Portugalsko Španělsko Velká Británie	Bulharsko Česká republika Estonsko Maďarsko Lotyšsko Litva Polsko Rumunsko	Řecko Itálie Slovensko Slovinsko	Belgie Německo Lucembursko	Rakousko Finsko Francie Malta Nizozemí Švédsko
Průměrný dluh na roční HDP	Prosinec 2009: 84% Prosinec	Prosinec 2009: 30% Prosinec	Prosinec 2009: 33% Prosinec	Prosinec 2009: 56% Prosinec	Prosinec 2009: 56% Prosinec

(definované ECB)	2007: 76%	2007: 23%	2007: 31%	2007: 57% Prosinec 2002: 63%	2007: 53%
---------------------	-----------	-----------	-----------	------------------------------------	-----------

Zdroj: European Parliament, Policy Department A

Závěrem lze tedy říci, že Česká republika v rámci EU patří do skupiny s nejnižší zadlužeností domácností. Zatímco průměrné zadlužení v EU se pohybuje na 44% HDP, české domácnosti jsou zadlužené ve výši 28% HDP (Lazarevič, 2012). Nejvíce zadlužené jsou v podstatě všechny země západní a severní Evropy s Itálií. Proto je otázkou, zda výše zadlužení je přímo úměrná s HDP, a to tak, že čím větší zadluženost, tím vyspělejší země (Dvořák, 2011).

6 Rostoucí zadluženost matek samoživitelek

6.1 Definice matek samoživitelek

Matky samoživitelky patří mezi skupiny, které jsou ohroženy chudobou a sociálním vyloučením v důsledku velké zadluženosti. Podle Národního programu činností v rámci Evropského roku boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení 2010, jehož prioritou je prevence sociálního vyloučení v důsledku předluženosti, jsou ohrožené cílové skupiny tyto: muži a ženy žijící v sociálně vyloučených komunitách, nezaměstnaní (zejména dlouhodobě nezaměstnaní), mladí lidé, starší lidé, osoby se zdravotním postižením, osoby po návratu z výkonu trestu, mladí lidé po ukončení ústavní nebo ochranné výchovy a náhradní rodinné péče, početné rodiny a samozřejmě i matky samoživitelky (Kubálková, Wennerholm Čáslavská, 2010). Tato diplomová práce je zaměřena na ženy, tzn. matky samoživitelky, zákonná ustanovení o osamělém rodiči však platí i pro muže samoživitele.

Existuje více definic matek samoživitelek, např. Dudová, která se ve své stati zaměřuje na fenomén tzv. osamělého mateřství, definuje osamělé matky jako ženy, které žijí s dětmi, ale bez partnera. Jsou to tedy rozvedené matky, ovdovělé matky, „neprovdané matky“, které žijí bez partnera dlouhodobě nebo se s partnerem rozešly po dlouhodobém vztahu a v neposlední řadě, jsou to ženy svobodné, které nikdy s partnerem, s nímž mají dítě, nežily (Dudová, 2009).

Zákon č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře definuje matku samoživitelku nebo muže samoživitele jako „*osamělého rodiče, který je svobodný, ovdovělý nebo rozvedený, pokud nežije s druhem*“.

Jiná definice osamělého rodiče je ustanovena v zákoníku práce, tedy v zákoně č. 262/2006 Sb., kdy je osamělý rodič uváděn takto: „*Osamělými se rozumějí neprovdané, ovdovělé nebo rozvedené ženy, svobodní, ovdovělí nebo rozvedení muži a ženy i muži osamělí z jiných vážných důvodů, nežijí-li s druhem, popřípadě s družkou*“.

V tomto kontextu používám definici rodiny jako „*malé skupiny osob, které jsou navzájem spojeny manželskými, příbuzenskými nebo jinými obdobnými vztahy a zvláště společným způsobem života. Ačkoli právní řád České republiky neobsahuje legální definici rodiny, lze konstatovat, že za rodinu považuje především rodinu založenou*

manželstvím. Této formě rodinného soužití potom věnuje zvláštní pozornost a poskytuje jí ochranu“ (Lovasová, 2006).

Termín úplná rodina tedy vyjadřuje manželství nebo soužití obou rodičů a jedním nebo více dětmi. Neúplná rodina zahrnuje domácnost pouze jednoho rodiče (matky samoživitelky) s jedním nebo více dětmi.

Rodina se postupem času vyvíjí a vyskytují se různé trendy, např. společné soužití na zkoušku nebo případy, kdy partneři mají každý vlastní domácnost. Neméně se vyskytuje také dlouholetý trvalý vztah s dětmi bez formální stránky manželství nebo i situace, kdy matka žije s dítětem a biologického otce dítěte o jeho existenci neinformuje. Méně vyskytující je i partnerství, které je úmyslně bez dětí. Pro příklad uvádím, že při sčítání lidu v roce 1991 bylo nesezdaných párů celkem 84 934 a o dvacet let později jich bylo již 233 880 (ČSÚ). V poslední době se promítá do složení rodin a domácností i vysoká rozvodovost, poté vznikají neúplné rodiny. Pro ilustraci bylo v roce 1991 v ČR zjištěno 434 000 neúplných rodin, v roce 2011 jich bylo již 565 975 (ČSÚ). Zajímavé je, že podle výsledků mezinárodního srovnávacího šetření rodiny a reprodukce souvisí stabilita svazků s typem soužití. Nesezdané svazky jsou nejméně stabilní. Manželství, která byla uzavřena po určitém společném období života tzv. „na zkoušku“ mají vysokou rozvodovost a nejsou stabilní jako přímá manželství. Nejstabilnější jsou právě přímá manželství bez předchozího soužití „na zkoušku“. Šulová hovoří o tzv. efektu nesezdaného soužití, pro které se nejčastěji rozhodují méně tradiční partneři (Gillnerová, Kebza, Rymeš a kol., 2011).

Osamělé matky jsou v mnoha zemích pokládány za problematickou skupinu obyvatel z důvodu komplexu významů, charakteristik chování a sociálních podmínek, které jsou matkám samoživitelkám připisovány. Spadají mimo normy toho, jak by měly ženy žít a co by ženy s dětmi měly dělat. Podle Dudové jsou matky samoživitelky specifickou skupinou zejména ze tří důvodů. „*Prvním důvodem je fakt, že pracovní příjmy žen jsou zpravidla nižší než u mužů. Za druhé, osamělí rodiče neprofitují ze společného vedení domácnosti a jejich náklady jsou tak v poměru k jejich příjmům vyšší. A za třetí, nemají přístup k příjmu partnera – druhého dospělého – a nesou sami zodpovědnost za ekonomické zajištění rodiny“* (Dudová, 2009). Výzkumy (Luxembourg Income Study, podle European Commission 2007) ukazují, že v úplných rodinách (tvořenou dvěma rodiči a dítětem nebo více dětmi) je menší riziko chudoby nežli v neúplné rodině (tzn. rodině vedené jedním rodičem). V různých zemích jsou různé rozdíly, avšak Česká republika patří právě k zemím s nejvyššími rozdíly mezi rizikem chudoby pro rodiny

úplné a neúplné. V české společnosti není překvapující, že příjmy matek samoživitelek jsou výrazně nižší než jejich bývalých partnerů. Rozvod či rozchod zapříčiní tedy výrazně zhoršenou ekonomickou situaci a matky samoživitelky se tak stávají jednou ze skupin nejvýznamněji ohrožených chudobou a marginalizací na pracovním trhu (Dudová, 2009). Tato zhoršená ekonomická situace je pak jednou z příčin zadlužení matek samoživitelek.

6.2 Explorační výzkum

V mé práci jsem provedla tzv. explorační výzkum, což je průzkumová metoda, která si klade za cíl zkoumání neznámé struktury případu, působících vztahů, definovat hypotézy nebo dokonce navrhnout teorii (Hendl, 2008).

S odkazem na teoretickou část diplomové práce, konkrétně na kapitolu o metodologii 3.2 a její podkapitoly 3.2.1 a 3.2.2, polostrukturované rozhovory byly zhotovené s celkem dvaceti respondentkami (zadluženými matkami samoživitelkami) a s celkem deseti zástupci různých neziskových organizací zabývajících se dluhovou problematikou. Podrobněji je postup výzkumu tedy popsán ve výše zmíněných kapitolách a také v následujících kapitolách níže.

6.2.1 Explorační výzkum zadlužených matek samoživitelek

Polostrukturované rozhovory s matkami samoživitelkami byly provedeny v různých částech České republiky, nejvíce respondentek se však vyskytovalo v Praze. Další respondentky se vyskytovaly v Hradci Králové, Semilech a Jilemnicích, vzhledem k autorčím kontaktům a místu trvalého bydliště. Výzkum probíhal během měsíců března a dubna roku 2013. Časová náročnost rozhovorů se pohybovala okolo 10 – 25 minut, jak bylo již zmíněno v kapitole o metodologii této diplomové práce. Dohledání samotných respondentek jsem dosáhla metodou sněhové koule (snowball sampling), kdy mě jedna respondentka navedla na další respondentku/y). Dohledání samotných respondentek však nebylo jednoduché, jelikož jsem zjistila, že mnoho těchto matek samoživitelek svou tíživou životní situaci tají (před cizími lidmi) a nechtějí ji s cizím člověkem řešit. Zadlužené matky samoživitelky se sice odhalí před svými blízkými

(přítečkyněmi), ale mnohdy jsem se setkala se situací, kdy při kontaktování a odvolání se na osobu, která mi dala kontakt, byly víceméně rozhořčeny a rozhodně mi nechtěly sdělovat žádné informace. Z tohoto důvodu bylo obtížné dosáhnout alespoň tohoto vzorku dvaceti respondentek.

Pro respondentky jsem si v rámci svého exploračního výzkumu a s ohledem na cíle práce připravila tyto otázky:

- 1) *Z primárně jakých důvodů jste se musela (cítila potřebu) zadlužit?*
- 2) *Od jaké doby (události) jste pocítovala obtíže se splácením Vašich závazků? (Důvod Vaší platební neschopnosti)*
- 3) *Jak danou situaci (rozuměj obtíže se splácením závazků) řešíte (jste řešila), hodláte řešit?*
 - a. *Využila jste v tomto ohledu služeb neziskových organizací, které pomáhají zadluženým? (Ano – s jakým výsledkem?, NE – proč?...)*
- 4) *Jaké změny ve Vašem životě s sebou přinesla zadluženost a obtíže se splácením Vašich závazků?*
- 5) *Kde osobně vidíte východisko Vaší situace?*
- 6) *Komunikujete na sociálních sítích? Pokud ano, myslíte si, že Vás tyto sociální sítě mohou nějakým způsobem ovlivnit (nebo ovlivňují) v narůstající zadluženosti?*
 - a. *Kolik činí vaše měsíční spotřeba?*

V mém exploračním výzkumu se nevyskytovaly všechny výše zmíněné typy matek samoživitelek. Největší počet zastoupených matek podle typu jejich rodinného stavu byly matky svobodné, poté rozvedené. Žádná z těchto zkoumaných matek samoživitelek nebyla vdova. Vyjádřeno nominálně 13 zadlužených matek samoživitelek bylo svobodných a 7 rozvedených. Věkové rozmezí zkoumaných zadlužených matek samoživitelek se pohybovalo od 26 – 36 let a počet dětí se pohyboval od 1 do 3 dětí. Délka zadluženosti byla minimálně 1 rok a maximální hranice 5 let.

Tabulka 2 Základní informace o zadlužených matkách samoživitelkách

ID	Věk	Rodinný stav	Počet dětí	Délka zadluženosti (v letech)
R1	31	Svobodná	2	2
R2	30	Svobodná	1	1
R3	28	Svobodná	2	3
R4	29	Rozvedená	1	2
R5	28	Svobodná	1	1
R6	31	Rozvedená	1	3
R7	32	Svobodná	1	2
R8	33	Rozvedená	2	3
R9	36	Svobodná	3	2
R10	35	Rozvedená	2	2
R11	26	Svobodná	1	1
R12	33	Svobodná	2	1,5
R13	36	Svobodná	1	5
R14	26	Svobodná	1	1
R15	30	Svobodná	1	3
R16	36	Svobodná	2	2
R17	28	Rozvedená	1	3
R18	33	Svobodná	1	2
R19	36	Rozvedená	3	4
R20	35	Rozvedená	2	3

Zdroj: autorka

Nejvíce se matky zadlužovaly z důvodu nedostatku financí na bydlení, resp. splátky na hypotéku, kterou si vzaly na svá bedra. Ve velkém počtu se taktéž zadlužily z toho důvodu, že neměly dostatek financí na chod domácnosti a na základní nutné výdaje a lidské potřeby (jídlo, složenky, nájem, oblečení). Dále se rozhodly pro půjčku z toho důvodu, že si za každou cenu chtěly pro sebe a pro své dítě (děti) udržet určitou životní úroveň, např. koníčky, sport, zábava, dovolené. Jinak řečeno podle respondentky (R1), „aby se mé děti měly dobře a abych jim dala to, co mají ostatní děti v jejich okolí“ a podle respondentky (R8): „dát dětem tu nejlepší péči a vše co si přejí“.

Dalším faktorem, který se promítl v příčinách zadlužení matek samoživitelek, byla touha po nových věcech, většinou elektronika, které nejsou v nezbytné míře potřebné, ale zkrátka jsou nové a moderní. Mezi tyto věci, které matky samoživitelky nejčastěji na dluh kupovaly, patří notebook, televize, tablet, playstation. Pouze v jedné případě se vyskytlo úmrtí, avšak nebylo to úmrtí manžela či druha, nýbrž příbuzné osoby – babičky, která byla v domácnosti finančně velmi nápomocna.

Z následující tabulky, kterou uvádím pro ilustraci, je zřejmé, jaké jsou příčiny zadlužení zkoumaných matek samoživitelek. Tabulka se vztahuje k výzkumné otázce: „Z primárně jakých důvodů jste se musela (cítila potřebu) zadlužit?“

Tabulka 3 Příčiny zadlužení matek samoživitelek

	Výčet příčin zadluženosti	Četnost
Udržení určité životní úrovně (volný čas)	Koníčky, sport, zábava, dovolené, školní kroužky pro děti	4
Bydlení	Splátky na hypotéku	6
Nedostatek financí na nutné výdaje a základní lidské potřeby	Nedostatek financí na jídlo, složenky, nájem, oblečení	6
Touha po nových věcech	Většinou elektronika - Televize, notebook, tablet, playstation	3
Úmrtí příbuzné osoby	V tomto případě babičky, která finančně pomáhala v domácnosti	1

Zdroj: autorka

Z důvodů platební neschopnosti matek samoživitelek se nejvíce vyskytoval rozvod s manželem nebo rozchod s přítelem. Mnoho matek uvedlo, že v době, kdy byly v rodině dva příjmy, se situace dala zvládnout, ale od doby, kdy se rozešly s manželem či přítelem se situace začala neúnosně zhoršovat. Jeden příjem v rodině nestačil na platbu všech finančních závazků (všechny nebo naprostá většina dluhů byla právě na bedrech matky) a úroky úvěrů stále narůstaly. Jedna respondentka také prozradila, že i když dluhy měly s exmanželem dohromady, po rozvodu po ní požadoval, aby všechny dluhy zaplatila sama, i když měla na starosti tři jejich děti. V hojném počtu se také vyskytla, jakožto důvod platební neschopnosti, situace, kdy matka přišla o zaměstnání

(výpověď) nebo ji zanikla firma, dále nezbytné finanční náklady na chod domácnosti, do kterých respondentky zařadily především koupi vybavení domácnosti (lednice), nezbytné opravy, a výdaje na školu pro děti a jak uvedla respondentka (R6) „*důvodem platební neschopnosti byly rostoucí náklady spojené s růstem dětí, zvýšily se platební nároky na školku a školu...*“. Dalším významným prvkem, který zapříčinil důvod platební neschopnosti je nízký příjem, jelikož většina matek samoživitelek pracují pouze brigádně nebo na částečný pracovní úvazek, aby stihly vyzvednout dítě (děti) ze školky do sedmnácti hodin apod. Pouze v jedné případě se jako důvodem neschopnosti dluhy splácet vyskytlo neplacení výživného na děti, jelikož respondentka uvedla, že otec dítěte se přestěhoval do zahraničí, je k nedohledání a o děti nejeví zájem, jak osobní, tak ani finanční. Ukázalo se tedy, že mezi hlavní důvody platební neschopnosti nepatří neplacení výživného, jak by se dalo očekávat.

Pro ilustraci uvádím tabulku 4, ze které jsou důvody platební neschopnosti zřejmé. Tabulka se vztahuje k výzkumné otázce: „*Od jaké doby (události) jste pociťovala obtíže se splácením Vašich závazků? (Důvod Vaší platební neschopnosti)?*“.

Tabulka 4 Důvody platební neschopnosti

	Výčet důvodů platební neschopnosti	Četnost
Ztráta zaměstnání	Zánik firmy, výpověď	4
Nezbytné finanční náklady v domácnosti	Koupe lednice, nezbytné opravy, výdaje na školu pro děti apod.	4
Změna stavu	Rozchod s přítelem/rozvod s manželem	7
Otec dítěte neplatí výživné	Otec dítěte je k nedohledání	1
Nízký příjem	Brigády, částečný úvazek	4

Zdroj: autorka

Řešení obtíží se splácením závazku je možno řešit také neziskovými organizacemi zabývajícími se dluhovým poradenstvím. Další má výzkumná otázka směřovala právě k této oblasti. Využívají matky samoživitelky služeb neziskových organizací, a pokud ano, s jakým výsledkem. Pokud ne, z jakého důvodu. Většina dotazovaných těchto služeb nevyužila, ale jsou o činnosti oněch neziskových organizací informovány. Jako důvod uvedly především nedostatek času k řešení obtíží přes tyto organizace a dále

nepovažování této formy pomoci jako pomoci opravdové (pouze poradenství), aneb jak uvedla respondentka (R4) „*Nikdy jsem to nebrala jako skutečnou pomoc, pouze poradenství*“. Dvě z matek samoživitelek uvedly jako řešení konsolidaci (sloučení půjček do jedné půjčky). Čtyři dotazované matky samoživitelky dokonce o službách neziskových organizací neměly ani tušení. Další matky samoživitelky, konkrétně dvě, využily služeb neziskových organizací a v současné době podaly žádost o oddlužení (osobní bankrot). Pouze jedna matka samoživitelka chce jistě využít služeb neziskové organizace, až si najde zaměstnání, jelikož podmínkou oddlužení je stálé zaměstnání po dobu pěti let.

Oddlužení neboli osobní bankrot je cestou z dluhů pro subjekt nepodnikatelský zejména fyzickou osobu, která se do úpadku nedostala v důsledku podnikatelské činnosti, a to podle zákona č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon). Tento zákon upravuje dva způsoby oddlužení, a sice zpeněžením majetkové podstaty (prodej majetku, který dlužník nabyl do okamžiku, kdy soud povolí oddlužení) a oddlužení formou splátkového kalendáře. V tomto případě je dlužník povinen po dobu pěti let měsíčně splácet věřitelům, jejichž závazky nejsou zajištěny, obnos, který je v takové výši, v jaké by byly uspokojeny v případě výkonu rozhodnutí nebo exekuci přednostní pohledávky v poměru podle výše pohledávek. U věřitelů, jejichž pohledávky jsou zajištěny např. zástavním právem nebo zajišťovacím převodem práva atd., budou pohledávky zajištěny z výtěžku dosaženého zpeněžením zajištění – prodejem nemovitostí, movitých věcí atd. (Můj bankrot, 2013). Na soud se tedy s žádostí o oddlužení může obrátit kdokoli (fyzická osoba), kdo dluží více věřitelům, není schopen dluhy splácet a z pravidelného příjmu může uhradit během pěti let alespoň třicet procent dluhů (Osobní bankrot, 2013).

Insolvenční soud může návrh na osobní bankrot zamítnout, pokud nejsou splněny všechny podmínky. Dlužník nesmí k plnění povinností přistupovat lehkomyšlně a nedbale, dále dlužník, který již jednou uspěl v insolvenčním řízení a insolvenční soud již jednou rozhodl o povolení oddlužení, nesmí návrh podat opětovně. Dále pokud hodnota plnění v kladném vyřízení žádosti o oddlužení bude nižší než 30% z pohledávek nezajištěných věřitelů (toto neplatí, pokud s tím věřitelé vysloví souhlas) a konečně lze-li předpokládat, že dlužník podává návrh o oddlužení s nepoctivým záměrem. Nepoctivý záměr lze usuzovat, „*jestliže ohledně dlužníka nebo jeho zákonného zástupce probíhalo v posledních 5 letech insolvenční řízení nebo jiné řízení řešící úpadek takové osoby, a to v závislosti na výsledku takového řízení, nebo pokud*

podle výpisu z rejstříku trestů v posledních 5 letech před podáním návrhu na oddlužení proběhlo trestní řízení, které skončilo pravomocným odsouzením pro trestný čin majetkové nebo hospodářské povahy“ (Můj bankrot, 2013).

V tabulce 5 jsou znázorněny výše popsané skutečnosti týkající se využití neziskových organizací matkami samoživitelkami. Tabulka se vztahuje k výzkumné otázce: „*Jak danou situaci (rozuměj obtíže se splácením závazků) řešíte (jste řešila), hodláte řešit?*“

a. *Využila jste v tomto ohledu služeb neziskových organizací, které pomáhají zadluženým? (Ano – s jakým výsledkem?, NE – proč?...)“.*

Tabulka 5 Řešení obtíží se splácením závazků využitím služeb NNO

Využití služeb NNO	Výsledky využití služeb NNO a důvody nevyužití služeb NNO	Četnost
Ano, využila jsem služeb NNO	Výsledek je zatím v jednání – podání žádosti o osobní bankrot	2
Ano, využila jsem služeb NNO	Čekání na nalezení zaměstnání, poté podání žádosti o osobní bankrot	1
Ne, nevyužila jsem služeb NNO, ale vím o nich	Z důvodu nedostatku času	8
Ne, nevyužila jsem služeb NNO, ale vím o nich	Z důvodu nepovažování této varianty jako skutečné formy pomoci, pouze poradenství	5
Ne, nevyužila jsem služeb NNO, nevím, že existují	Z důvodu nedostatečné informovanosti o existenci NNO	4

Zdroj: autorka

Zadluženost s sebou přináší i určité změny v životech matek samoživitelek. V mnoha případech jsou to změny negativní. Nejvíce respondentek uvedlo, že se naučilo skromnosti, což je pozitivní skutečnost, avšak ony podle jejich slov skromné být nechtějí. Odřikají si věci, které by si mohly za normálních okolností koupit, šetří na veškerých věcech, sledují ceny v obchodech a jsou nuceny kupovat různé věci ve slevách. Mnoho dotazovaných matek samoživitelek přiznalo, že zadluženost u nich způsobila psychické problémy. Jsou to v naprosté většině obavy z exekutorů, stres, deprese, pocity zoufalství a bezmoci. Podle respondentky (R10) „*Radši ani nemluví, denně se bojím exekuce a mám strašný strach, kam až to zajde. Nemůžu se už na nic*“

soustředit. Je to strašné.“. Při návštěvě neziskové organizace Člověk v tísni o.p.s. byl autorce dán příklad matky samoživitelky, která neunesla psychické problémy zapříčiněné zadlužeností a spáchala sebevraždu, jelikož jí exekutoři později vyhrožovali přenesením dluhů na její děti. Další změny, které se v životě respondentek udály, jsou seřazení žebříčku hodnot, ponaučení se z této tíživé životní situace pro příště (neopakování půjček) a uvědomění si skutečně důležitých věcí. Jedna z respondentek uvedla, že díky neustálé snaze o získání finanční hotovosti, nárazovým pracím a brigádám všeho druhu je časově velmi zaneprázdněna, daleko více než před zadlužením. Pouze jedna dotazovaná matka samoživitelka uvedla, že se jí díky své svízelné situaci nepodařilo opravit věci v bytě, které dlouho plánovala.

Pro ilustraci přikládám tabulku 6, která demonstruje ony změny v životě matek samoživitelek způsobené zadlužeností. Tabulka se vztahuje k výzkumné otázce: „*Jaké změny ve Vašem životě s sebou přinesla zadluženost a obtíže se splácením Vašich závazků?*“.

Tabulka 6 Změny v životě matek samoživitelek způsobené zadlužeností

	Změny v životě matek samoživitelek způsobené zadlužeností	Četnost
Nedostatek času	Brigády, nárazové práce, neustálá snaha o získání finanční hotovosti	1
Psychické problémy	Stres, deprese, obavy z návštěvy exekutorů, pocity zoufalství, bezmoci	7
Ztráta přátel	Půjčení peněz na splácení úvěrů od přátel a neschopnost peníze vrátit	1
Naučení se skromnosti	Odříkání si věcí, šetření, hlídání cen v obchodech, nákupy ve slevách	8
Seřazení žebříčku hodnot a ponaučení pro příště	Uvědomění si, které věci jsou skutečně důležité	2
Změny v bydlení	Pozastavení oprav bytu	1

Zdroj: autorka

Největší počet z dotazovaných matek samoživitelek si slibuje budoucí východisko ze svízelné životní situace využitím pomoci neziskové organizace a nadále oddlužením neboli osobním bankrotem. Respondentka (R16) uvedla: „*Východisko vidím v osobním*

bankrotu, nedovedu si představit žádné jiné řešení, nejsem schopná tolik peněz zaplatit.“). Menší počet matek samoživitelek by si představoval jako východisko ze zadluženosti nalezení nového zaměstnání a postupně by chtěly splácet všechny své závazky. Většina z nich je buď stále na mateřské dovolené, nebo pracují brigádně či na částečný pracovní úvazek, kde výše finančního ohodnocení není zpravidla vysoká, spíše by se dalo říci, že je nedostačující. Za další východiska považují dotazované matky samoživitelky především nalezení partnera, který by byl finančně v domácnosti nápomocen, dále konsolidaci, která by sloučila půjčky od více věřitelů do jedné půjčky, nebo také finanční zainteresování otce dítěte, který se neúčastní povinností buď tím, že neplatí výživné na dítě (děti) nebo se nepodílí na splácení půjček, ačkoli si je matka vzala především na jeho popud. Dvě respondentky se domnívají, že své problémy s dluhy vyřeší prodejem nákladné hypotéky na byt a jedna respondentka by si představovala větší státní pomoc v podobě snížení cen, zavedení bezplatných uměleckých kroužků pro děti a větší finanční pomoc od státu v podobě dávek pro matky samoživitelky. Tedy jak přesně uvedla respondentka (R12): „*Čekala bych pomoc od státu nejen pro sebe, ale pro všechny. Možná snížení tak vysokých cen důležitých školních potřeb a také větší počet bezplatných kroužků. Také větší podporu matkám samoživitelkám.*“). Dvě dotazované matky neví, jak by mohly onu situaci vyřešit a stále se zamýšlí nad východiskem zadluženosti.

Tabulka 7 značí východiska zadluženosti matek samoživitelek a vztahuje se k výzkumné otázce: „*Kde osobně vidíte východisko Vaší situace?*“.

Tabulka 7 Východisko zadluženosti matek samoživitelek

	Východiska zadluženosti matek samoživitelek	Četnost
Nalezení partnera	Partner, který by byl finančně nápomocen	2
Pomoc neziskové organizace	Oddlužení	5
Najít si zaměstnání a splácet dluh	Plný pracovní úvazek, dobře ohodnocené zaměstnání	4
Konsolidace	Sjednocení více půjček do jedné půjčky	2
Finanční zainteresování otce dítěte	Platba výživného, podílení se na splácení půjček	2

Větší pomoc od státu	Snížení cen, zavedení bezplatných kroužků pro děti, větší peněžitou podporu matkám samoživitelkám	1
Prodej bytu	Prodej hypotéky	2
Neví	Neustálé promýšlení, jak splatit dluhy	2

Zdroj: autorka

Všechny dotazované matky samoživitelky uvedly, že na sociálních sítích komunikují, ale domnívají se, že je sociální síť žádným způsobem neovlivnila ani neovlivňuje v narůstající zadluženosti. Z důvodu nezjištění nekomunikace na sociálních sítích tedy do tabulky není nutné uvádět měsíční spotřebu jednotlivých matek samoživitelek (vztahující se k výzkumnému podcíli této diplomové práce - zdali je spotřeba těch, které komunikují na sociálních sítích vyšší než těch, které nekomunikují). Měsíční spotřeba dotazovaných matek samoživitelek se pohybovala od 7 200 Kč do 15 900 Kč. Některé respondentky nepochopily způsob, jakým by je mohly sociální síť ovlivňovat a neuvědomují si rizika, jaká mohou sociální síť skýtat. Po prvotním nepochopení jim bylo vzápětí autorkou vysvětleno, jak byla otázka myšlena. Sociální síť, jak již bylo vysvětleno v teoretických východiscích, mohou být nebezpečné, protože přílišná komunikace členů této skupiny se členy téže skupiny nebo s jinými jedinci či skupinami může vést k většímu zadlužení oněch matek samoživitelek. Především z důvodu vyrovnání se vrstevnicím ve vlastnění materiálních věcí. Všechny respondentky přesto odpověděly, že je sociální síť rozhodně nemohou v tomto směru ovlivnit. Žádná z respondentek nevedla, že na sociálních sítích nekomunikuje. Ani jedna respondentka také nevedla, že komunikuje na sociálních sítích a tím by vznikla či vzrostla míra jejího zadlužení.

Pro ilustraci přikládám tabulku 8, která znázorňuje onu výše popsanou skutečnost. Tabulka se vztahuje k výzkumné otázce: *„Komunikujete na sociálních sítích? Pokud ano, myslíte, že Vás tyto síť mohou nějakým způsobem ovlivnit (nebo ovlivňují) v narůstající zadluženosti?“*

Tabulka 8 Komunikace matek samoživitelek na sociálních sítích

	Komunikace matek samoživitelek na sociálních sítích	Četnost
Ano, komunikují na sociálních sítích, ale v narůstající zadluženosti je nijak neovlivňují	Komunikují občas, denně	20
Ano, komunikují na sociálních sítích a ovlivňují (ovlivnily) je v narůstající zadluženosti		0
Ne, nekomunikují na sociálních sítích		0

Zdroj: autorka

Závěrem lze tedy shrnout, že matky samoživitelky se nejčastěji zadlužují z důvodu bydlení, nejvíce matek samoživitelek z provedeného exploračního výzkumu si vzalo hypoteční úvěr. Stejně velký počet matek samoživitelek se zadlužilo z důvodu nedostatku financí na nutné výdaje a základní lidské potřeby, do kterých lze zahrnout jídlo, složenky, nájem a oblečení pro sebe i své dítě (děti). Nejčastější uvedený důvod platební neschopnosti matek samoživitelek byla změna stavu a absence druhého příjmu v podobě rozvodu s manželem nebo rozchodu s přítelem. Na otázku, zdali respondentky využily služeb neziskových organizací a zdali o nich mají vůbec povědomí, naprostá většina odpověděla, že o těchto organizacích povědomí mají, vědí o jejich službách, které nabízí, ale nevyužily je z důvodu nedostatku času. Ohledně změn v životech oněch zadlužených matek samoživitelek naprostá většina odpověděla, že je zadluženost naučila skromnosti, zejména odříkání si věcí, šetření na veškerých věcech, sledování cen v obchodech a nákupy převážně ve slevách. Zejména tedy snížení životní úrovně. Východisko nejvíce matek samoživitelek spatřovalo v pomoci neziskových organizací a pomocí s oddlužení neboli osobním bankrotem. Ohledně sociálních sítí se dostavilo neočekávaných výsledků výzkumu, jelikož všechny dotazované matky samoživitelky uvedly, že sice na sociálních sítích komunikují, ale rozhodně si nemyslí, že by je ony sítě měly nějakým způsobem ovlivňovat v narůstající zadluženosti.

6.2.2 Explorační výzkum neziskových organizací

Druhá část mého exploračního výzkumu se týkala neziskových organizací, které poskytují servisní činnost pro zadlužené obyvatele (matky samoživitelky). V Praze je těchto poraden poměrně málo a kontaktovala jsem všechny. Bohužel i přes několik telefonátů a snahy se domluvit na schůzce, ne všechny poskytly zpětnou vazbu. Z tohoto důvodu jsem oslovila i neziskové organizace zabývající se dluhovou problematikou v jiných částech České republiky, a to v Liberci, Hradci Králové a Ostravě, abych dosáhla celkového počtu deseti rozhovorů s dluhovými poradnami pro výzkum k mé diplomové práci. Jak bylo nastíněno v kapitole o metodologii, časové rozmezí polostrukturovaných rozhovorů s neziskovými organizacemi se pohybovalo od 20 – 40 minut. Výzkum neziskových organizací probíhal v měsících březen a duben roku 2013. U několika poraden mě mile překvapila ochota jasně odpovídat, ale u dalších několika poraden byl problém příliš obecných odpovědí, které navíc většinou směřovaly k jinému tématu. Toto můžeme ale přikládat spíše k vyjadřovacím schopnostem dotazované osoby.

Podle Jiřího Vavroně z deníku Právo se za minulý rok, tedy za rok 2012, obrátilo na Asociaci občanských poraden přes padesát tisíc Čechů a Češek ohledně dluhové problematiky. Lidé nejsou schopni plnit své závazky a dlouhodobý úvěr za rok 2012 nesplácelo téměř 30 tisíc lidí. Za rok 2011 nemohlo splácet 26 tisíc lidí. Krátkodobý úvěr pak za rok 2012 cca 275 tisíc klientů neziskových organizací. Průměrná výše dlužné částky se pohybovala okolo 500 tisíc. O pomoc do občanských poraden pro pomoc přišlo 57 % žen ve věkovém rozmezí 31 – 50 let s příjmem od cca 8 000 do 18 400 Kč měsíčně.

Podle socioterapeutky Marie Macháčkové z poradenského centra pro oběti násilí ROSA je mezi dlužníky velké procento žen samoživitelek. Ženy samoživitelky si sjednávají úvěry většinou na běžný provoz domácnosti, v rozpočtu jsou na pokraji chudoby. Do opožděné platby stačí např. nezaplacení výživného a již vznikne problém. Není výjimkou, že mnoho matek samoživitelek si sjednává úvěry pod psychickým a fyzickým nátlakem partnera, aniž by z půjčky sama samoživitelka měla užitek. Většina se však za svoji situaci stydí a ne všechny tuto skutečnost přiznají. Splácení půjčky je však téměř vždy na ženě. Takovéto ženy si mnohdy neumí sestavit rozpočet, zkrátka neumí s penězi hospodařit (Vavroň, 2013).

Pro neziskové organizace jsem si připravila v rámci svého exploračního výzkumu následující výzkumné otázky:

- 1) *Kde spatřujete nejzásadnější problém s ohledem na zadluženost českých domácností (jedinců, matek samoživitelek)?*
- 2) *Jakým způsobem asistujete či pomáháte jednotlivým potřebným skupinám?*
- 3) *Má o vás a o vaši činnosti dostatečné povědomí veřejnost?*
- 4) *Spolupracujete v oblasti vaší činnosti se státním či komerčním sektorem?*
- 5) *Vidíte nějakou zásadní překážku, která vám znemožňuje vykonávat vaši servisní činnost optimálně?*
- 6) *Vedete záznamy o všech případech, které si k vám přijdou tzv. pro pomoc?*
- 7) *Pokud ano, kolik těchto případů celkově je?*
- 8) *Převažují případy s pozitivním (samoživitelky najdou cestu, jak splácet dluhy, případně se oddluží) nebo negativním (samoživitelky nenajdou cestu zpět z dluhů, jsou stále více zadluženy) koncem?*
- 9) *Co je podle Vás nejčastější příčinou toho, že matky samoživitelky nenajdou cestu zpět z dluhů?*

Do svého výzkumu jsem začlenila tyto neziskové organizace poskytující servisní činnost zadluženým osobám, jejichž zástupci se stali mými respondenty:

Občanské sdružení Praha 1

Občanské sdružení „D“ v Liberci

Člověk v tísni o.p.s. v Praze

Občanské sdružení JEKEHETANE v Ostravě

Poradna při finanční tísni o.p.s. v Praze

OP PROXIMA SOCIALE v Praze

Občanské poradenské středisko o.p.s. v Hradci Králové

Občanské sdružení SPES v Praze

Občanská poradna společnou cestou o.p.s. v Praze

Občanská poradna Praha 3

Podle neziskových organizací jsou nejzásadnější problémy s ohledem na zadluženost matek samoživitelek velmi podobné, většinou se mi tedy dostalo stejné odpovědi a to jak k výzkumné otázce této, tak k otázkám ostatním. Příčiny zadluženosti oné skupiny matek samoživitelek tedy vidí ony neziskové organizace především v nezodpovědnosti při zvažování svých činů. Mnoho matek si vybere partnera, který je přesvědčí o půjčce, aniž by ji potřebovala, ale je ve prospěch partnera. Půjčku si ovšem ze své „hlouposti“ sjedná ona. Další neuváženou situací je plánování rodičovství, aniž by byli s partnerem (manželem) dostatečně finančně zajištěni. Nedostatek financí pak řeší různými úvěry, které není schopná zaplatit a rozjíždí se tzv. dluhová spirála, což znamená, že splácení jednoho úvěru se řeší sjednáním druhého úvěru („vytloukání klínu klínem“). Tato situace se stále opakuje. Další příčinu shledaly neziskové organizace v rozmanitosti a dostupnosti úvěrů, kde není testována bonita klientů. Na své si v téhle situaci přijdou především „lichváři“, kteří půjčují peníze resp. všem, aniž by ověřovali příjem dané osoby apod. Nízká finanční gramotnost je též velkým problémem, toto však souvisí s nerozvážností v braní úvěrů. Matky samoživitelky si často ani nerozmyslí, jestli budou schopny půjčenou částku splatit. Příčinou zadluženosti je také nízký příjem matek samoživitelek, jak již bylo zmíněno výše. Matka s dítětem se není schopna mnohdy ani uživit. Státní dávky velmi nízké, proto je „nucena“ si úvěr sjednat, jestliže nemá partnera s druhým příjmem, který by finančně pomohl. V případě, že matka samoživitelka je již zadlužená, nemá dostatek financí na to, aby mohla dluh splatit, začne dluh pomalu, ale jistě, narůstat o úroky a později také o náklady soudního a exekučního řízení, kde je podle neziskových organizací malá pravděpodobnost, že se situace vyřeší kladně (matka samoživitelka splatí všechny dluhy).

Pro ilustraci přikládám tabulku 9, která značí nejzásadnější problémy ohledně zadluženosti matek samoživitelek, avšak není v ní zahrnuta četnost, jelikož z každé neziskové organizace byla uvedena stejná odpověď. Tabulka se vztahuje k výzkumné otázce: „*Kde spatřujete nejzásadnější problém s ohledem na zadluženost českých domácností (matek samoživitelek)?*“.

Tabulka 9 Nejzásadnější problémy (příčiny) zadluženosti českých domácností (matek samoživitelek)

	Příčiny zadluženosti matek samoživitelek podle zástupců neziskových organizací
Nezodpovědnost při zvažování svých činů	Výběr partnera, plánování rodičovství zvažování důsledků uzavírání úvěrových smluv, braní hypoték, půjčování bez rozmyslu, nevytvoření rezerv pro případ, že nebudu moci splácet
Rozmanitost nabídek a dostupnosti úvěrů	Úvěr si může vzít prakticky každý, aniž by věřitelé zkoumali příjem onoho člověka ucházejícího se o půjčku (především lichváři)
Nízká finanční gramotnost	Neumět si dobře propočítat finance
Lichva	Zákon lichvu neupravuje, nekalé praktiky lichvářů
Dluhová spirála	Splácení jednoho dluhu se řeší sjednáním dluhu dalšího („vytloukání klínu klímem“)
Nízký příjem matek samoživitelek nebo absence druhého příjmu	Státní dávky mnohdy nestačí ani na základní lidské potřeby a nutné výdaje domácnosti
Nárůst dlužné částky	Náklady soudního a exekučního řízení

Zdroj: autorka

Způsob pomoci a asistence neziskových organizací matkám samoživitelkám je u všech těchto sdružení obdobný. Nejprve všechny občanská sdružení uvedla poskytování poradenství, což zahrnuje informace o právech a povinnostech dlužníků, věřitelů, exekutorů, o možnostech řešení dané situace a důsledcích jednotlivých variant řešení. Dalším způsobem pomoci je asistence při sepsání odporu proti platebnímu rozkazu, sepsání návrhu na oddlužení neboli osobní bankrot, pomoc při navázání kontaktu s věřiteli. Je důležité dodat, že nikdy neziskové organizace nevyjednávají za klienta a ani ho nezastupují. Klient musí projevit snahu a sám za již výše popsané asistence vzniklou nepříjemnou situaci řešit. Některé neziskové organizace také poskytují internetové poradenství, provozují internetovou poradnu na svých webových stránkách či na sociálních sítích (Facebook).

Tabulka 10 ilustruje způsoby pomoci svým klientům (matkám samoživitelkám). Také v ní není zahrnuta četnost, jelikož odpovědi všech dluhových poraden byly stejné. Tabulka se vztahuje k výzkumné otázce: „*Jakým způsobem asistujete či pomáháte jednotlivým potřebným skupinám?*“.

Tabulka 10 Způsob pomoci a asistence potřebným skupinám (matkám samoživitelkám)

	Způsob pomoci a asistence potřebným skupinám (matkám samoživitelkám)
Poskytování poradenství a doporučení	Práva a povinnosti dlužníků, věřitelů, exekutorů, o možnosti řešení dané situace a možných důsledcích jednotlivých variant, poskytování internetového poradenství (na sociálních sítích, internetová poradna)
Asistence	Pomoc při sepsání odporu proti platebnímu příkazu, pomoc při sepsání oddlužení, pomoc při navázání kontaktu s věřiteli, ale vždy musí klient sám projevit snahu, neziskové organizace nevyjednávají za klienty, ani je nezastupují.

Zdroj: autorka

Povědomí veřejnosti o činnosti a službách neziskových organizací se podle mého exploračního výzkumu každým rokem zvyšuje, jelikož každým rokem přibývá nových klientů. Drtivá většina neziskových organizací uvedla, že veřejnost o nich povědomí určitě má. Většina spolupracuje s městskými úřady, se sociálními pracovníky, kteří jim posílají klienty. Propagaci zajišťuje i Asociace občanských poraden a i samotná občanská sdružení propagují svou činnost rozšiřováním letáků. Dále pak bylo několika neziskovými organizacemi uvedeno, že se sice povědomí veřejnosti rok od roku zlepšuje, avšak existuje ještě dost lidí, kteří o jejich činnosti nevědí. Menší počet neziskových organizací, konkrétně jedna, byla skeptičtější, jelikož se domnívá, že je povědomí veřejnosti často mateno komerčními nabídkami, které se zviditelňují reklamou a staví se do role bezplatného poradenství.

Tyto skutečnosti jsou zachyceny v tabulce 11, která se vztahuje k výzkumné otázce: „*Má o vás a o vaší činnosti dostatečné povědomí veřejnost?*“.

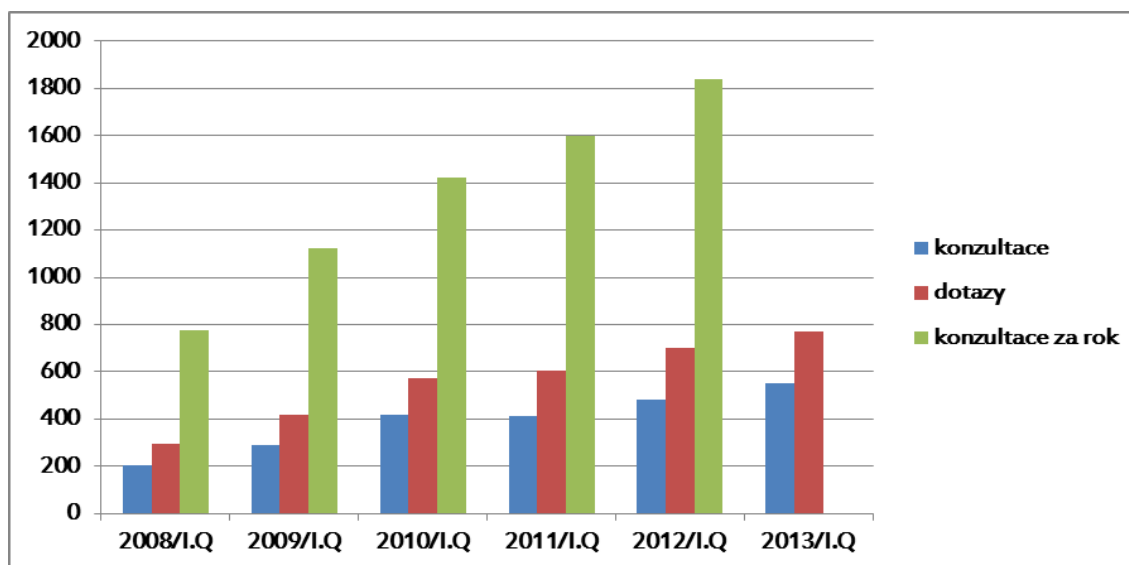
Tabulka 11 Povědomí veřejnosti o NNO a jejich činnosti

	Povědomí veřejnosti	Četnost
Ano, určitě	Klientů přibývá každým rokem, spolupráce s městským úřadem, který posílá klienty, se sociálními pracovníky, propagaci zajišťuje i Asociace občanských poraden, rozšiřování letáků samotnými neziskovými organizacemi.	7
Povědomí veřejnosti se zlepšuje	Existuje však stále mnoho lidí, kteří o nich nevědí	2
Nevím	Často je povědomí veřejnosti mateno komerčními nabídkami, které se zviditelňují reklamou a staví se do pozice bezplatného poradenství	1

Zdroj: autorka

V této souvislosti přikládám graf 1, který mi byl poskytnut v neziskové organizaci „D“, jenž značí každoroční nárůst klientů od roku 2008 – 2013

Graf 12 Nárůst všech konzultací v NNO "D" 2008-2013

Zdroj: Občanské sdružení „D“

Z exploračního výzkumu dále vyplynulo, že převážná většina neziskových organizací spolupracuje se státním či komerčním sektorem, konkrétně v účasti na různých projektech (např. OP Člověk v tísni spolupracoval na publikaci tzv. Indexu, kde se zaměřoval na komerční poskytovatele úvěrů a zhodnocoval jejich transparentnost či netransparentnost. V tomto ohledu vznikla spolupráce mezi nimi a komerčními poskytovateli, kdy se domluvili na určitých podmínkách poskytování úvěrů). Dále občanské poradny spolupracují s insolvenčním soudem, komunikují s Probační a mediační službou v rámci práce s oběťmi trestné činnosti. Menší počet dotazovaných sdělil, že se státním či komerčním sektorem nespolečně pracuje, předávají informace apod., pouze jsou státním sektorem financovány.

Tyto skutečnosti jsou zachyceny v tabulce 12, která se vztahuje k výzkumné otázce: „Spolupracujete v oblasti vaší činnosti se státním či komerčním sektorem?“.

Tabulka 12 Spolupráce NNO se státním či komerčním sektorem

	Spolupráce se státním či komerčním sektorem	Četnost
Ano	Účast na různých projektech, semináře na půdě Parlamentu, možnost setkání s insolvenčním soudem, komunikace s Probační a	7

	mediační službou (v rámci práce s oběťmi trestné činnosti)	
Ne	Pouze odkazování klientů úřady nebo poskytovatelé jiných sociálních služeb, ale nikoli spolupráce ve smyslu společné práce, předávání informací atd., pouze financování státním sektorem	3

Zdroj: autorka

V oblasti překážek, které znemožňují občanským sdružením kvalitní výkon jejich činnosti, byl v naprosté většině uveden nedostatek financí. S tímto problémem se neziskové organizace potýkají nejvíce. Dvě z dotazovaných neziskových organizací uvedly jako problém klienta samotného. Většinou je nemotivovaný, odevzdaný dluhům a své hrozivé životní situaci. Poradna při finanční tísní uvedla, že se jich velmi dotýká, *„když si klienti nechávají „poradit“, či např. zpracovat návrh na oddlužení – osobní bankrot komerční poradenskou firmou a dále se tak předlužují, místo toho, aby kontaktovali nás, kteří pracujeme zdarma“.*

Tyto skutečnosti znázorňuje tabulka 13, ke které se vztahuje výzkumná otázka: *„Vidíte nějakou zásadní překážku, která vám znemožňuje vykonávat vaši servisní činnost optimálně?“.*

Tabulka 13 Překážka znemožňující výkon NNO

	Překážka ve výkonu činnosti neziskových organizací	Četnost
Nedostatek financí		8
Klient	Není motivovaný, protože míra předlužení dosahuje vysoké částky, ze které není jednoduché se dostat, Klient se radí s komerčními podniky a dále se předlužuje, místo kontaktování bezplatné OP, které pracují zdarma	2

Zdroj: autorka

Na výzkumnou otázku „*Vedete záznamy o všech případech, které si k vám přijdou tzv. pro pomoc?*“, všechny odpověděly kladně a vedené jsou v podobě anonymních záznamových archů. Pro ilustraci přikládám níže uvedenou tabulku.

Tabulka 14 Záznamy všech případů vyžadujících pomoc

	Záznamy o všech případech (klientech)	Četnost
Ano	Záznamové archy anonymní, statistická neosobní data	10
Ne	Nevedeme si žádné záznamy	0

Zdroj: autorka

Další výzkumná otázka, pokud v minulé otázce neziskové organizace odpověděli kladně, zněla: „*kolik těchto případů celkově je?*“ Nutno podotknout, že zástupci každé neziskové organizace dodali, že každým rokem se počet případů zvyšuje, čemuž odpovídá i graf 12, který byl v souvislosti povědomí veřejnosti přidán výše.

Tabulka 15 Počty případů vyžadujících pomoc NNO z finančních důvodů v 2012

	Počet případů jednotlivých neziskových organizací s finanční problematikou za rok 2012
OP Praha 1	489
OS „D“	920
Člověk v tísni o.p.s.	Cca 3000
OS JEKEHETANE	532
Poradna při finanční tísni o.p.s.	5000 (ve většině prostřednictvím pondělní bezplatné telefonní linky)
OP PROXIMA SOCIALE	322
Občanské poradenské středisko o.p.s.	298
OS SPES	Cca 5000
Občanská poradna Společnou cestou o.p.s.	1354
OP Praha 3	547

Zdroj: autorka

V mém výzkumu jsem se také zajímala o to, jestli posléze převažují případy s pozitivním či negativním koncem. Drtivá většina zástupců neziskových organizací

odpověděla, že nevědí, protože od klientů nemají zpětnou vazbu. V jednom případě odpověď zazněla rozhodně negativně a pozitivní případy nezmínilo ani jedno občanské sdružení.

Tabulka 16 Převažující případy s pozitivním či negativním koncem (odhad zástupců NNO)

	Převažující případy s pozitivním nebo negativním koncem	Četnost
Pozitivní		0
Negativní	Rozhodně negativní	1
Nevím	Nemáme zpětnou vazbu od klientů	9

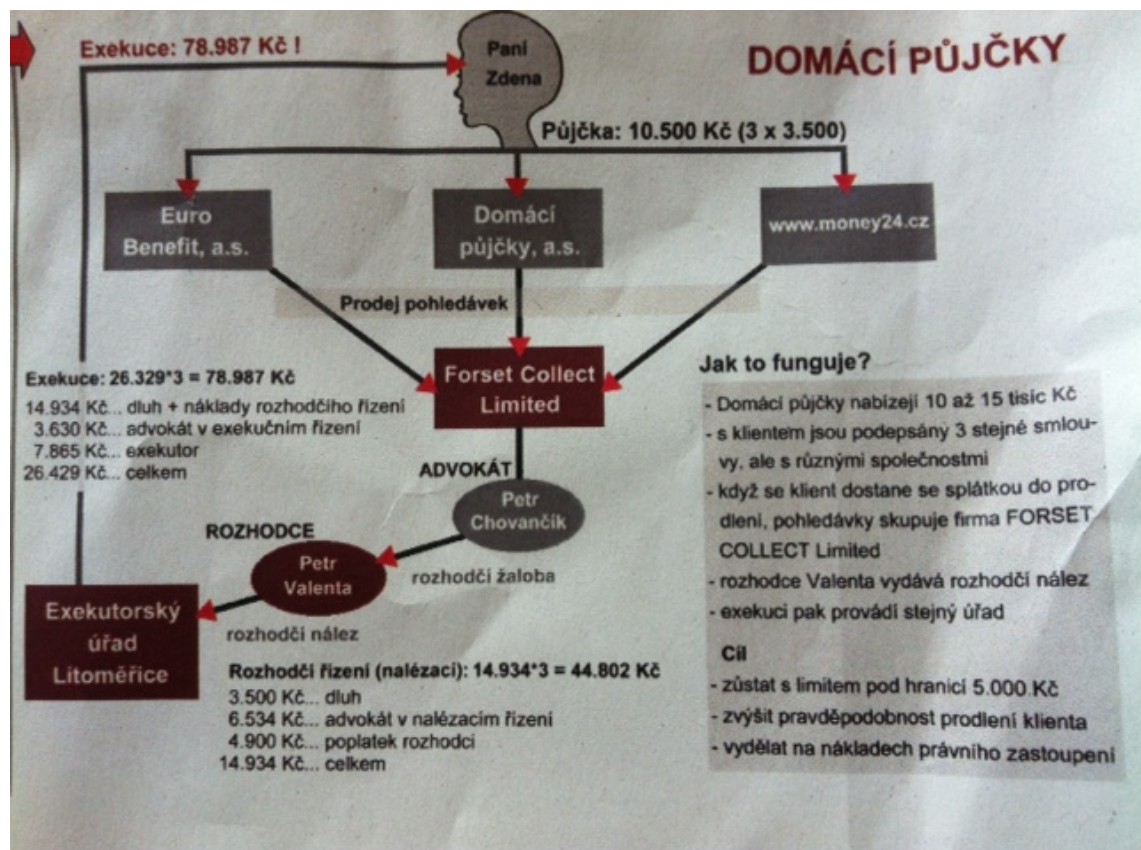
Zdroj: autorka

Poslední výzkumná otázka v mém exploračním výzkumu zněla: „*Co je podle Vás nejčastější příčinou toho, že matky samoživitelky nenajdou cestu zpět z dluhů?*“. Na tuto otázku naprostá většina uvedla nízký příjem matky samoživitelky, jak již bylo výše popsáno, jsou závislé jen na sociálních dávkách nebo mají nízký příjem ze zaměstnání, samy nesou náklady na bydlení, které jsou v dnešní době vysoké, pokud nemají vlastní bydlení. Často jsou navíc v situaci, kdy jim otec dětí neplatí výživné. Na úhradu dluhů pak téměř nic nezbývá. Dluhy jsou většinou spláceny po velmi malých částkách, pokud vůbec. Jestliže je nařízena exekuce, je zpravidla postižen příjem, ze kterého zůstane dlužníkovi nezabavitelná částka. Z té je ale těžké vyžít a hrozí další zadlužování.

Podle OP PROXIMA SOCIALE „*obecně platí banální pravidlo – čím větší rozdíl mezi výší dluhu a výší příjmu, tím nižší šance na jeho uhrazení. Samoživitelky nejsou výjimkou z tohoto pravidla. Když jsou děti starší a samostatnější, ženám se zpravidla uvolní ruce pro výdělečnou činnost. Naděje na uhrazení dluhů ale závisí opět na tom, jak vysoké dluhy jsou*“. V jednom případě byl, jako příčina nevratné cesty z dluhů zpět, uveden systém v ČR. Zpravidla každá půjčka je v naší republice riziková. Podle občanského sdružení Člověk v tísni, vymáhání pohledávek v ČR je bezkonkurenčně nejdražší v EU. Když si věřitel najde na vymáhání pohledávky advokáta, jsou mu přiznané náhrady právního zastoupení. Ty jsou však tak vysoké, že se vyplatí „vytvořit“ si dlužníka a následně vydělávat na přiznaných náhradách za vymáhání. Výše nákladů má tak generickou funkci. To dokládá i skutečnost, že v Česku se pohledávky běžně prodávají za více než 100% nominální hodnoty. „Český parazitní systém“ je závislý na

několika faktorech. Prvním faktorem jsou enormně vysoké náhrady za právní zastoupení. Druhým faktorem je existence institutu rozhodčích doložek v úvěrových smlouvách, což umožňuje privatizaci spravedlnosti založenou na klientelistickém vztahu věřitele a rozhodce. Kdyby rozhodce rozhodoval proti zájmu věřitele, přijde o zakázky, spory, jelikož věřitel začne využívat jiného rozhodce. Posledním faktorem je neexistence principu teritoriality soudních exekutorů, což opět vytváří klientelistický vztah mezi věřitelem a exekutorem. Hlavním konkurenčním artiklem je dravost exekutora za každou cenu. Pro ilustraci přikládám obrázek 1, který značí průběh onoho „Českého parazitního modelu“.

Obrázek 1 "Český parazitní model"

Zdroj: OS Člověk v tísni

Dále byla příčinou nevratné cesty zpět z dluhů uvedena nedostatečná pomoc od státu, nízké vzdělání a celkové kapacity matky samoživitelky.

Pro ilustraci je níže přiložena tabulka 17, která značí výše popsané skutečnosti.

Tabulka 17 Příčina nevratné cesty matek samoživitelek zpět do zadluženosti

	Příčina nevratné zpětné cesty matek samoživitelek ze zadluženosti	
Nízký příjem		8
System v ČR	„Český parazitní systém“. Ať už jakákoliv půjčka (sjednaná v pozitivním smyslu – na bydlení, vzdělání) v ČR je riziková, protože vymáhání pozdějších pohledávek je nejdražší v celé EU.	1
Nedostatečná pomoc	Nedostatečné poradenství, nedostatečné zázemí, nízké vzdělání matky, celkové kapacity matky – finanční gramotnost	1

Zdroj: autorka

Závěrem lze tedy shrnout, že v mnoha případech se odpovědi na výzkumné otázky dotazovaných zástupců neziskových organizací vůbec nelišily. Všechny dotazové neziskové organizace spatřují stejné příčiny zadluženosti matek samoživitelek, stejně tak poskytují pomoc ve stejném rozmezí. Lišily se např. odpovědi na dotaz povědomí veřejnosti, kde některá občanská sdružení uvedla, že si myslí, že povědomí veřejnosti zatím není vysoké, ale situace se každým rokem zlepšuje. Drtivá většina ale uvedla, že se domnívají, že povědomí veřejnosti je celkem na vysoké úrovni. Spolupráci s komerčním či státním sektorem provozuje sedm z deseti neziskových organizací. Státní sektor je všechny financuje, avšak zřejmě ne dostatečně, jelikož osm z deseti neziskových organizací uvedlo, že problémem výkonu jejich kvalitní činnosti znemožňuje právě nedostatek financí. Všechny tyto organizace si vedou záznamy o klientech, kteří si k nim přijdou tzv. pro pomoc, nominálně se počty konzultací s finanční problematikou pohybovaly za rok 2012 od 332 do 5000 konzultací. Nutno podotknout, že počty konzultací vzrůstají každým rokem. Ohledně převažujících pozitivních či negativních „konců“ zadlužených matek samoživitelek devět z deseti dotazovaných odpovědělo, že neví, jelikož nemají od klientek zpětnou vazbu. V jednom případě se respondent domníval, že mají spíše negativní konec, vzhledem k „Českému

parazitnímu modelu“. Nejčastější příčinou toho, že matky samoživitelky nenajdou cestu zpět z dluhů, je podle většiny občanských sdružení nízký příjem matky. Dále nedostatečná pomoc státní, ale i již výše zmíněný systém ČR.

7 Nástroje podpory matek samoživitelek v ČR a EU

7.1 Finanční pomoc matkám samoživitelkám v ČR

Tato kapitola pojednává o jednotlivých finančních dávkách, na které matky samoživitelky mohou uplatnit nárok. Všechny tyto nástroje vztahující se k podpoře matek samoživitelek jsou popsány v textu níže a jsou vyjádřeny i nominálně, aby měl čtenář představu o jejich výších. Tato kapitola je popisná, ale nezbytná k onomu vytvoření představy čtenáře o již zmíněných výších dávek. Podle mého názoru jsou velmi nízké a rozhodně nejsou dostačující.

Fenomén neúplných rodin je často spojován s chudobou a izolací. V České republice existuje přímá finanční podpora od státu, na kterou matka samoživitelka může uplatnit nárok, není ovšem nikterak veliká a speciální dávky pro matky samoživitelky v našem sociálním systému neexistují. Na matky samoživitelky se sociální systém v ČR zaměřuje pouze tehdy, pohybuje-li se jejich příjem okolo částky životního minima. Do této skupiny dávek patří porodné, peněžitá pomoc v mateřství a rodičovský příspěvek, přídavek na dítě, příspěvek na bydlení a dávky v hmotné nouzi. V případě hendikepovaného, dlouhodobě zdravotně postiženého nebo dlouhodobě nemocného dítěte má matka samoživitelka nárok i na sociální příplatek. Mimo jiné může uplatnit nárok na podporu při ošetřování člena rodiny a v případě smrti manžela vdovský a sirotčí důchod.

Dále existuje nepřímá finanční podpora prostřednictvím služeb pro rodiny, nelze však hovořit o obecných opatřeních, ale v praxi se můžeme setkat s určitým zohledněním neúplných rodin, např. upřednostnění dětí matek samoživitelek při přijetí do mateřské školky či školní družiny. Při přijetí do jeslí (pro děti do tří let) je situace složitější, neboť většina jeslí byla zredukována a zbytek jeslí (cca 50 v ČR) jsou finančně nákladnější, proto jsou pro matky samoživitelky víceméně nedostupné (Šťastná, 2009).

Dalším příspěvkem, který je povinností otce dítěte (dětí), je výživné (vyživovací povinnost k dítěti), příspěvek na výživné matce a příspěvek na náklady spojené s těhotenstvím a slehnutím.

7.1.1 Porodné

První státní dávkou určenou pro matky samoživitelky je porodné. Tato dávka také není univerzálně poskytována všem matkám samoživitelkám. Existují podmínky, za kterých je možno porodné uplatnit. První z nich je, že příjem rodiny nesmí přesáhnout 2,4 násobek životního minima. Hranice příjmů v rodině, která v kalendářním čtvrtletí předcházejícím kalendářnímu čtvrtletí, ve kterém se dítě narodilo, musí být tedy nižší než 2,4 násobek životního minima. Tento příspěvek lze dostat pouze za první narozené dítě a jeho výše činí 13 000 Kč. V případě dvojčat či vícčet je částka 19 500 Kč. Za rodinu se v tomto případě považuje i nesezdání rodiče, příjmy se tedy sčítají. Čistý příjem obou rodičů nesmí tedy přesáhnout 18 504 Kč. V případě matky samoživitelky čistý příjem nesmí přesáhnout 11 712 Kč.

Pro přiznání této dávky je nutné podat žádost o porodné, vyplnit příslušný formulář, občanský průkaz a rodný list dítěte. Celou částku matka samoživitelka obdrží do konce následujícího kalendářního měsíce ode dne rozhodnutí o přiznání porodného (Gola, 2012).

7.1.2 Peněžitá pomoc v mateřství a rodičovský příspěvek

Další dávkou, kterou může matka samoživitelka čerpat i před narozením dítěte, je mateřská. Tato dávka však není univerzálně poskytována, je zde několik podmínek pro získání oné dávky a ne každá matka ji vždy splňuje. Matce samoživitelce jakožto zaměstnankyni musí trvat účast na nemocenském pojištění, ale musí také získat dobu pojištění alespoň 270 kalendářních dní v posledních dvou letech. Z tohoto vyplývá, že pokud jsou matky nezaměstnané nebo studentky, tuto podmínku danou zákonem nesplňují a na onu dávku nemají nárok. Zde se naskýtá otázka, jestli je tedy matkám samoživitelkám určena jiná dávka, pokud tedy na mateřskou dávku nárok nemají.

Matkám samoživitelkám je poté určen rodičovský příspěvek, který pobírají hned po narození dítěte. V tomto ohledu není jiná možnost, než pobírat tento rodičovský příspěvek po dobu čtyř let s tím, že prvních devět měsíců od narození dítěte matka samoživitelka pobírá příspěvek ve výši 7600 Kč a poté již pouze polovinu onoho příspěvku, tzn. 3800 Kč (Gola, 2012).

7.1.3 Přídavek na dítě

Pro získání nároku na přídavek na dítě je nutné, aby příjem matky samoživitelky byl nižší než 2,4násobek životního minima. Matka samoživitelka s jedním dítětem mladším šesti let nesmí dosahovat příjmu vyššího 11 712 Kč. Pro nárok na přídavek na dítě za období od 1. 10. 2012 do 30. 9. 2013 se zjišťuje příjem za rok 2011. Výše přídavku se poté odvíjí od věku dítěte. Pokud je dítěti méně než 6 let, matka samoživitelka dostává 500 Kč, pokud je dítěti od 6 do 15 let, dostává matka 610 Kč na dítě starší 15 let do 26 let 700 Kč, a to vše měsíčně (Gola, 2012).

7.1.4 Příspěvek na bydlení

Matka samoživitelka s nízkým příjmem si může zažádat o příspěvek na bydlení a to v případě, že jí 30 % příjmu (jiná situace je v Praze, kde je výše stanovena na 35 % příjmu) nestačí k pokrytí nákladu na bydlení a když je zároveň tato výše 30 % (v Praze 35 %) příjmu nižší než normativní náklady na bydlení. Matka samoživitelka musí mít v daném bytě trvalé bydliště. Typ bydlení, zda je vlastní, nájemní či družstevní, není rozhodující (nesmí být v podnájmu). Matka si může o tuto sociální dávku zažádat na úřadu práce v místě trvalého bydliště (ibid).

7.1.5 Dávky v hmotné nouzi

Dávky v hmotné nouzi jsou jedny z příspěvků, o které si může matka samoživitelka v tíživé sociální situaci zažádat. Konkrétně jde o příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení nebo o mimořádnou okamžitou pomoc. Tyto dávky se odvíjí od tzv. částky živobytí, která není totožná s částkou životního minima, jelikož je stanovována pro každého individuálně. Je nutné doložit kromě příjmu i prohlášení o majetkových poměrech. Poskytovatelem dávek je obecní úřad v místě trvalého bydliště (ibid).

7.1.6 Sociální příplatek

Tato dávka je poskytována matkám s dlouhodobě zdravotně postiženým a dlouhodobě nemocným dítětem. Pro získání nároku na tuto dávku nesmí příjem matky

samoživitelky přesáhnout dvojnásobek životního minima. Za příjem se přitom považuje i rodičovský příspěvek a přídavek na dítě. Výše dávky se odvíjí od stupně postižení dítěte či rodiče (1006 Kč – 3375 Kč měsíčně) (ibid).

7.1.7 Podpora při ošetřování člena rodiny

V systému nemocenského pojištění je osamělost rodiče v této dávce zohledněna. Poskytuje se maximálně po dobu prvních devíti kalendářních dnů, pokud v této době trvá potřeba ošetřování. Matce samoživitelce, která pracuje a má v péči alespoň jedno dítě ve věku do šestnácti let, se tato podpora poskytuje maximálně po dobu šestnácti dnů. Výše ošetřovného se počítá na 60 % denního vyměřovacího základu (Šťastná, 2009).

7.1.8 Vdovský a sirotčí důchod

Pokud jeden z rodičů či osvojitel zemřel, má nezaopatřené dítě nárok na sirotčí důchod. *„Zároveň musel být zesnulý rodič (osvojitel) nebo osoba pečující o dítě poživitelem starobního, plného invalidního nebo částečného invalidního důchodu nebo ke dni smrti splnit podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na plný invalidní důchod nebo podmínky nároku na starobní důchod anebo zemřeli následkem pracovního úrazu. Minimální doba pojištění zesnulé osoby tedy musela být 5 let. To platí také v případě vdovského/vdoveckého důchodu.“* (ibid).

Vdovský/vdovecký důchod může pobírat po dobu jednoho roku od smrti manžela/manželky. Pokud však tato osoba pečuje o nezaopatřené dítě, nezletilé dlouhodobě zdravotně postižené dítě nebo zletilé dítě, které je převážně nebo úplně bezmocné, či pečuje o bezmocného rodiče nebo rodiče zemřelého manžela ve společné domácnosti, staršího 80 let, plně invalidního nebo v důchodovém věku, může ona osoba uplatnit nárok na tuto dávku znovu (ibid).

7.1.9 Nároky matky samoživitelky na příspěvky od otce dítěte podle Zákona o rodině

Podle zákona o rodině mají matky samoživitelky nárok na výživné od otce dítěte na dítě (dětí), nárok na příspěvek na její výživu po dobu dvou let a nárok na příspěvek na náklady spojené s těhotenstvím a slehnutím podle §95 odst. 1 Zákona o rodině (Zákon o rodině č. 1963/94 Sb.)

Matky samoživitelky mají nárok na výživné od otce dítěte nebo dětí. Pokud se otec s matkou nedohodne a neplní vyživovací povinnost, výši výživného určí soud. Některé matky neuvedou do rodného listu dítěte jméno jeho otce, což je zpravidla velká chyba, jelikož otec ztratí na dítě nejen práva, ale i povinnosti. A povinnosti především finanční pomoci. V takovém případě nárok na výživné matce samoživitelce nevznikne.

„Situace matek samoživitelek je často komplikovaná i malým zapojením otců dětí, kteří se řádně nepodílejí na nákladech spjatých se zaopátráním dítěte. I Ministerstvo práce a sociálních věcí ve své tiskové zprávě z roku 2004 poznamenává, že situace matek samoživitelek je většinou finančně neúnosná. V případě onemocnění rodiče či ztráty zaměstnání rodina snadno spadne na hranici chudoby. Přestože je neplnění vyživovací povinnosti hodnoceno jako trestný čin, domoci se výživného je často obtížné i za pomoci soudu. Výživné se často dostává k rodičům samoživitelům až se zpožděním, což v napjaté finanční situaci může vést k nemožnosti zajistit potřeby dítěte v dostatečné míře.“ (Hasmanová, Marhánková, 2011).

Nárok na výživné pro sebe mají matky samoživitelky po dobu dvou let od narození dítěte. Je nutné podat návrh na určení výživného k soudu. Jeho výše je individuální, ale neměla by však přesáhnout se sociálními a dalšími dávkami předchozí výdělečnou činnost matky. Matka samoživitelka také může zažádat o příspěvek na náklady spojené s těhotenstvím a slehnutím. Pokud otec dítěte (dětí) nemá potřebné finance na krytí potřeb matky, podpůrně vyživovací povinnost spadá na rodiče oné matky (Zákon o rodině č. 1963/94 Sb.)

7.2 Dokumenty a koncepty ČR a EU v oblasti vzdělávání a sociálního začleňování

V této části diplomové práce se zaměřím na dokumenty a koncepty ČR a EU, které mohou být matkám samoživitelkám v určitých ohledech také nápomocné. Jedná se o

Národní strategii finančního vzdělávání na období let 2010 – 2015, Národní plán reforem ČR, Strategii sociálního začleňování na období let 2014 – 2020, Strategii boje proti sociálnímu vyloučení a konečně Strategii Evropa 2020.

7.2.1 Národní strategie finančního vzdělávání na období let 2010 – 2015

Nejvíce se tématu zadluženosti českých domácností (matek samoživitelek) dotýká v rámci Národního plánu proti chudobě v gesci MPSV dokument - Národní strategie finančního vzdělávání na období let 2010 – 2015 – „strategie totiž reflektuje téma předluženosti prostřednictvím opatření ke zvyšování finanční gramotnosti obyvatel se specifickým zaměřením na děti a mladé osoby, nepomíjí však ani určité skupiny dospělé populace (dlouhodobě nezaměstnaní či lidé se základním vzděláním). Jejím cílem je vytvoření uceleného systému finančního vzdělávání pro zvyšování úrovně finanční gramotnosti občanů v České republice. Národní strategie vymezuje hlavní problémy a navazující prioritní úkoly v oblasti finančního vzdělávání, včetně specifických úloh klíčových aktérů, s důrazem na roli institucí veřejné správy. Na Národní strategii navazuje Systém budování finanční gramotnosti na základních a středních školách, který je dílčí koncepcí zaměřenou na finanční vzdělávání v uvedených vzdělávacích institucích (MPSV, 2010).

7.2.2 Národní plán reforem ČR

Dále se tématu zadluženosti domácností (matek samoživitelek) dotýká i Národní plán reforem ČR, jelikož se matky samoživitelky řadí mezi nejchudší skupinu obyvatel ČR. Česká republika si stanovila cíl, že „do roku 2020 udrží hranici počtu osob ohrožených chudobou, materiální deprivací nebo žijících v domácnostech bez zaměstnané osoby na úrovni roku 2008. A dále, že Česká republika současně vyvine úsilí vedoucí ke snížení počtu osob ohrožených chudobou, materiální deprivací nebo žijících v domácnostech bez zaměstnané osoby o 30 000 osob oproti roku 2008“ (MPSV, 2010).

Tento dokument se každoročně aktualizuje, pro rok 2013 jsou opatření v oblasti sociálních dávek a sociálních služeb, kdy se bude monitorovat a vyhodnocovat účinnost již provedených reforem z hlediska přiměřené úrovně dávek, které mají mít motivační charakter a také zabraňovat chudobě. Podle let 2011 a 2012 se ČR drží v porovnání

s ostatními zeměmi EU na relativně dobré úrovni, avšak kompletní data za rok 2012 nejsou k dispozici, tudíž je možný nárůst osob postižených chudobou z důvodu rostoucí nezaměstnanosti. Dále bude pokračovat proces transformace sociálních služeb a jejich financování z prostředků Evropského sociálního fondu. Resort MPSV připravil na tento rok 2013 tři dokumenty v boji proti chudobě a sociálnímu vyloučení, a sice Strategie sociálního začleňování, Koncepce bezdomovectví a Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017. V dalším případě jde o podporu sociálního bydlení, sociálního podnikání atd. (MPSV, 2013).

7.2.3 Strategie sociálního začleňování na období let 2014 – 2020 a Strategie boje proti sociálnímu vyloučení

Do nástrojů podpory matek samoživitelek spadá i Strategie sociálního začleňování na období 2014 – 2020 a Strategie boje proti sociálnímu vyloučení. Jak již bylo několikrát konstatováno výše, matky samoživitelky patří do skupiny nejohroženějších obyvatel chudobou a sociálním vyloučením. Strategie sociálního začleňování na období 2014 - 2020 bude představovat ucelený soubor opatření, které budou zaměřeny k tomu, aby se sociálně vyloučené nebo ohrožené sociálním vyloučením mohly zapojit do běžného sociálního, ekonomického a kulturního života. Konkrétně zvýšení začlenění na trh práce, kvalitní a dlouhodobě udržitelný systém sociálních služeb pro rodiny s dětmi, efektivní systém sociální ochrany a zvýšení využití principů mainstreamingu sociálního začleňování. Samozřejmou částí bude i monitorování a hodnocení stavu plnění opatření. Druhá strategie boje proti sociálnímu vyloučení byla připravena šesti pracovními skupinami, které se tematicky zabývají sociální službou, rodinou, zdravím, regionálním rozvojem, bezpečností, bydlením, zaměstnaností a vzděláváním (MPSV, 2013).

7.2.4 Strategie v evropském kontextu Strategie Evropa 2020

„Strategie pro inteligentní a udržitelný růst podporující začleňování (Strategie Evropa 2020) představuje hlavní hospodářskou reformní agendu Evropské unie s výhledem do roku 2020, která byla schválena v roce 2010“ (ibid).

Cílem této strategie je čelit chudobě a sociálnímu vyloučení. Je zaměřena na sociální, hospodářskou a územní soudržnost. Jednotlivé členské státy EU vypracovávají vlastní program reforem za účelem naplnění cílů Strategie Evropy 2020.

7.3 Situace matek samoživitelek v EU

V této části práce se zaměřím na typologii sociální politiky z hlediska matek samoživitelek v EU. Existují čtyři přístupy států EU s rozdílnými strategiemi zaměřených na neúplné rodiny.

Přístup první, který je příznačně nazvaný „strategie proti chudobě“, je typický pro Velkou Británii. Hlavní pomocí jsou rodinné dávky, sociální pomoc, příspěvky na bydlení, systém zdravotnictví. Podporuje se nepřímo i setrvání matky samoživitelky v domácnosti, jelikož se má za to, že ony matky nemohou využívat služby péče o dítě z důvodu nedostupnosti.

Pro Norsko je charakteristický přístup druhý, nazvaný „strategie osamělé matky“. Tento přístup vyznává setrvání matky v domácnosti, proto jim je poskytnuta sociální pomoc.

Francie uznává přístup zvaný „obecná strategie děti – mladí lidé“, jejíž hlavním cílem je poskytnout finanční formu pomoci matkám samoživitelkám s velmi malými dětmi. Podpora zahrnuje rodinné dávky, mateřské a rodičovské dovolené. V tomto přístupu převládá myšlenka sladění pracovních a rodinných rolí, zajištění životního standardu rodinám s dětmi, pomoci při péči a výchově malých dětí a podpora rodin s více dětmi.

Švédsko uznává přístup „harmonizace rodiny a zaměstnání“, což značí, že hlavním jeho cílem je zaměstnání každé ženy. Poskytují se rodinné dávky, mateřská a rodičovská dovolená.

Rozlišují se tedy dvě hlavní úrovně. *„Na jedné straně stojí státy, jako jsou Norsko a Velká Británie, kde je hlavním cílem setrvání samoživitelů pečujících o děti v domácnosti. Naproti tomu státy jako Francie a Švédsko umožňují realizovat jak rodinné, tak pracovní strategie“* (Šťastná, 2009).

Další model, který citoval Lewis, 1997, spočívá v rozdílných podporách matek samoživitelek. Jde o *„obecný model pečovatelky a obecný model žitelky zaměstnankyně“*. První zmíněný model předpokládá, že všechny matky (z úplných i neúplných rodin) mají nárok na dávky pro pečovatelku, které budou ve výši mzdy po celé období výchovy dítěte. Matka tedy do zaměstnání nepůjde. Druhý model

předpokládá naopak pracovní aktivitu všech matek (z úplných i neúplných rodin) s tím, že služby denní péče budou dostupné všem matkám. Budou pobírat dávky v průběhu rodičovské dovolené a péče o nemocné dítě (dávky jsou odvislé od ekonomické aktivity matky).

Oba modely nabízejí řešení skrze uplatňované politiky, které umožňují vytvořit matkám samoživitelkám domácnost s velmi nízkou mírou chudoby. Pro ilustraci přikládám tabulku 18, která vyznačuje oba modely.

Tabulka 18 Režimy péče - ideální typy

model pečovatelky	model rodič-zaměstnanec
<ul style="list-style-type: none"> - vysoká míra ekonomické závislosti vdaných žen - silná ideologie „muž-živitel rodiny“ - nízká míra participace na pracovním trhu - matky - celodenní pečovatelky - hlavním zdrojem příjmů - sociální transfery 	<ul style="list-style-type: none"> - nízká míra ekonomické závislosti vdaných žen - slabá ideologie „muž-živitel rodiny“ - vysoká míra participace na pracovním trhu - matky - výdělečně činné osoby na plný úvazek - hlavním zdrojem příjmů - výděly
výsledkem je:	
<ul style="list-style-type: none"> - nízká míra chudoby osamělých matek - schopnost vytvořit vlastní domácnost - žádná stigmatizace - příklad země: Nizozemsko 	<ul style="list-style-type: none"> - nízká míra chudoby osamělých matek - schopnost vytvořit vlastní domácnost - žádná stigmatizace - příklad země: Švédsko

Zdroj: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí

Přístupy státu EU k matkám samoživitelkám jsou tedy v zásadě rozdílné. Rozdílnost je způsobena několika faktory. Zejména politickou reprezentací dané země. Každá země uznává jinou legitimitu typů rodin, partnerského soužití a redistribuci ekonomických zdrojů. Druhým faktorem je fiskální krize sociálního státu a sňožování stimulů nechtěného jednání. Především ze strukturálních důvodů a podstaty sociálního státu. Poskytování dávek znevýhodněným rodinám vyústila v podvodné praktiky žadatelů, kteří se snažili dávku získat. Třetím faktorem jsou zaměstnanecké struktury a genderové nerovnosti na trhu práce. Otázky jsou kladeny také kolem role státu, otce a matky v péči o jejich děti. Tyto otázky ohledně domácnosti a péči o děti se stávají veřejnými, dříve byly pokládány za soukromou věc rodiny. Pracovní trh by měl poskytovat prostředky pro většinu obyvatel. Poválečné státy byly založeny na plné mužské zaměstnanosti, model rodiny byl muž živitel a žena v domácnosti. V tomto modelu (muž živitel) není jednoduché zamířit politiky na neúplné rodiny.

Dalším důvodem rozdílnosti politik států EU ohledně matek samoživitelek je absence mezinárodních úmluv, které by se týkaly právě neúplných rodin. EU přesto zdůrazňuje

strategii po švédském vzoru, kdy je hlavním cílem umožnit kombinaci pracovní a rodinné harmonizace.

V zemích jižní Evropy stojí téma ohledně opatření matek samoživitelek spíše mimo okraj politického zájmu, např. Itálie. Důvodem je nastavení sociální a rodinné politiky tak, aby se nevměšovala do rodin, ale také to, že neúplné rodiny nejsou ve státech jižní Evropy příliš rozšířeny (Šťastná, 2009).

7.4 Nástroje podpory matek samoživitelek ve vybraných členských státech EU

Pro srovnání budou více do hloubky rozebrány vybrané členské státy EU. Zaměřím se na Švédsko, kde je uplatňován sociálně – demokratický stát typu sociálního státu. Francii, kde je výrazně pronatalitní charakter a výrazná snaha podpory mladých, chudých a početných rodin. Dalším zástupcem EU je Německo, které uznává konzervativní způsob (muž živitel a žena v domácnosti). Dále Itálie, kde počet matek samoživitelek není příliš vysoký a téma neúplných rodin stojí mimo politickou diskuzi.

7.4.1 Švédsko

Ve Švédsku je poměrně velký počet neúplných rodin. Sociální systém je charakteristický štědrými dávkami, velkorysostí a vysokou pružností. Sociální stát se tedy vyznačuje vysokou úrovní sociální ochrany, která je založená na solidaritě, regulaci trhu práce a nízké nezaměstnanosti. Ve Švédsku převažuje model pracujícího rodiče, kterému jsou vytvářeny podmínky ve formě dávek, opatření i služeb. Hlavním cílem sociální politiky, ohledně matek, je začlenění do pracujícího procesu. Konkrétní typ rodiny není podporován, převažují univerzální dávky pro rodiny s dětmi. Matky samoživitelky jsou zohledněny v případě systému rodičovské dovolené a rodičovského příspěvku (v nároku na její délku). Tato dávka se poskytuje ve výši 80 % pracovního příjmu. Pokud rodič disponuje nízkým či žádným příjmem, náleží mu fixní dávka ve výši 90 eur na den. Rodič může tyto dávky čerpat 390 dní s tím, *„že pro stanovení výše dávky během prvních 180 dní platí, že pokud chce rodič pobírat příspěvek odvozený od výše svého příjmu, musí mít v průběhu 240 dní před očekávaným termínem porodu nárok na dávky nemocenského pojištění (odvozené od ročního příjmu) přesahující 90*

eur na den. Není-li tato podmínka splněna, pobírá prvních 180 dní dávku ve výši základní dávky (tj. 90 eur na den). Toto pravidlo se již nevztahuje na dalších 210 dní. Teoreticky je tedy možné, že pokud rodič pobírá prvních 180 dní příspěvek v základní výši, může po dalších 210 dní pobírat příspěvek odvozený od výše platu, přesahuje-li tento výši základní dávky.“ (Šťastná, 2009). Další dávkou je minimální dávka, ve výši 90 eur za den, určena pro děti, které se narodily po 1. červenci 2006 a 54 euro pro děti narozené před tímto datem. Zohlednění matek samoživitelek najdeme i v příspěvku na bydlení. Záleží na tom, kdo má dítě v péči a kde pobývá většinu času. Dále záleží na počtu dětí, příjmu, nákladech na bydlení a velikosti bytu, od těchto faktorů se odvíjí výše příspěvku. Velkým plusem je státní podpora výživného na děti do určité výše v případě, že povinný rodič odmítá tuto dávku platit. Tímto se snižuje riziko, že rodina zůstane bez prostředků. Výživné na bývalého manžela či manželku platí jeden z partnerů, pokud se druhý ocitne v hmotné nouzi, a to maximálně do tří let od rozvodu. Povinný může uplatnit daňovou úlevu, ale druhý, který výživné obdrží, musí obdržený příspěvek danit. Na dávku pozůstalostního důchodu má nárok pozůstalý rodič do té doby, dokud se stará o dítě mladší dvanácti let. Sirotčí důchod je vyplácen dítěti do osmnácti let, pokud dítě studuje, pobírá onu dávku do června toho roku, ve kterém dosáhne dvaceti let.

7.4.2 Francie

Francie je zemí, která klade velký důraz na rodinnou politiku. Podpory se dočkají rodiny s více dětmi a s nízkými příjmy. Prosazují se principy, které jsou v souladu s kombinací pracovního a rodinného života. Hlavní myšlenkou rodinné politiky, v oblasti matek samoživitelek, je tedy pracovní a rodinné sladění. Ve Francii jsou dávky cílené přímo pro matky samoživitelky, což je příspěvek samoživitelce a příspěvek na podporu rodiny. Výše příspěvku samoživitelce je závislý na počtu dětí. Maximální výše činí 778 euro u samoživitelek s jedním dítětem, se dvěma či více dětmi se zvyšuje o 194 euro za každé dítě. Pro těhotné výše příspěvku činí 583 měsíčně. Samoživitelka může žádat v souvislosti s pracovní aktivitou také prémii za návrat do práce, která činí 1000 eur, pokud její pracovní aktivita trvá alespoň čtyři měsíce. Od čtvrtého měsíce pracovní aktivity může po dobu devíti měsíců pobírat tzv. paušální dávku ve výši 225 euro. Příspěvek na podporu rodiny je určen matkám samoživitelkám, které mají alespoň jedno dítě. Náleží sirotkům (z důvodu nezavedení sirotčího důchodu), dále při neplacení výživného jednoho rodiče druhému rodiči. Výše oné dávky činí 87 euro měsíčně.

V případě poskytování dávky sirotkům činí 116 euro. Při neplacení výživného na dítě, které je povinný platit jeden z rodičů druhému pečujícímu o jejich dítě, existují agentury, které vymáhají dlužnou částku.

I v dalších dávkách jsou matky samoživitelky zohledněny. V daňovém systému jsou zvýhodněny zejména neúplné rodiny, které vznikly v důsledku smrti jednoho z rodičů dítěte. *„Pro nesezdané páry s dětmi bylo před rokem 1996 výhodnější neuzavřít sňatek. Toto výhodné zdanění bylo zrušeno a v současné době nejsou mezi úplnou rodinou nesezdaného a sezdaného páru výrazné rozdíly. Naopak je lehce zvýhodněna manželská rodina se závislými dětmi“* (Šťastná, 2009). Pozůstalostní důchody náleží o rozvedené manželce zesnulého, je-li jí více než 52 let, ale také invalidní vdově mladší 55 let. Podmínkou je, že zesnulý musel být příjemcem starobního či invalidního důchodu.

7.4.3 Německo

Německo je konzervativním sociálním státem, který zasahuje pouze tehdy, pokud jsou vyčerpány možnosti rodiny, obce nebo profesního sdružení postarat se o své členy. V Německu se klade důraz na tradiční rodinné formy, na tradiční dělbu rolí – otec živitel a matka v domácnosti. Proto neexistují přímo zaměřené dávky na matky samoživitelky.

Rodičovský příspěvek může matka samoživitelka získat v délce jednoho roku. *„Pracovníci, kteří přestali z důvodu narození dítěte pracovat nebo snižují svoji pracovní dobu maximálně na 30 hodin týdně, mají nárok získat náhradu příjmu rovnající se 67 % jeho čisté výše, maximálně však 1 800 €. I v případě, že nedochází ke ztrátě příjmu z výdělečné činnosti, činí rodičovský příspěvek minimálně 300 €. Pokud byl čistý pracovní příjem rodiče nižší než 1 000 eur měsíčně, náhrada mzdy při pobírání rodičovského příspěvku se zvyšuje až na 100 % (zvýšení o 0,1 % za každé 2 eura, o které je příjem rodiče nižší než 1 000 eur). Velké rodiny mohou obdržet další bonus ve výši 10 % rodičovského příspěvku, minimálně však 75 eur, a to v případě, že doba mezi narozením dětí byla příliš krátká k návratu do práce“* (ibid). Toto platí v případě dětí narozených od 1. ledna 2007.

Příspěvek na výchovu dítěte platí pro děti, které se narodily do 31. prosince 2006. Je závislý na příjmu rodiče. Během prvních šesti měsíců má na tuto dávku právo matka samoživitelka, jestliže nepřesáhla roční příjem 23 000 euro. Příjmová hranice se u každého dalšího dítěte zvyšuje vždy o 3 140 €. Pokud splňuje tento předpoklad, má

nárok na měsíční příspěvek ve výši 300 eur. Od sedmého měsíce je příjem matky samoživitelky limitován na 13 500 eur ročně. Příjmová hranice u každého dalšího dítěte je stejná jako během prvních šesti měsíců. Pokud matka samoživitelka překročí onu příjmovou hranici, nárok na dávku nezaniká (v prvních šesti měsících zaniká), ale výše dávky se snižuje o 5,2 % z příjmu.

Neúplné rodiny jsou také zohledněny při nároku na ošetřování nemocného dítěte. Samoživitelka má nárok v případě nemoci dítěte mladšího dvanácti let ročně na dvacet pracovních dní určených k ošetřování dítěte. Počet dní k ošetřování nesmí přesáhnout padesát dní, pokud má samoživitelka více než jedno dítě. Výše ošetřovného činí 70 % nominální hrubé mzdy za 3 předcházející měsíce.

Další forma zohlednění neúplných rodin je daňovým systémem ve formě daňové úlevy pro osamělého rodiče. Výše příspěvku činí 1308 eur pro matky samoživitelky platící daně, žijící minimálně s jedním dítětem. Výše daňové úlevy na jedno dítě je 1848 eur na první, druhé, třetí dítě. Částka 2148 eur je na čtvrté a další dítě. Pokud povinný rodič neplatí řádně výživné, zdanění se zdvojnásobuje.

V případě, že povinný rodič neplatí výživné na dítě, případně není včas placeno, získává samoživitelka nárok na zálohu výživného od státu. Tato záloha se vyplácí také tehdy, když výše výživného placeného povinným rodičem nedosahuje na životní minimum, které je odvozené od věku dítěte (Šťastná, 2009).

7.4.4 Itálie

Itálie se vyznačuje tím, že v porovnání s ostatními státy EU není počet neúplných rodin tak vysoký. Sociální systém Itálie je založen na patriarchálním modelu rodiny, kdy je kladena důležitost na mezigenerační vztahy a pomoc od členů rodiny. Sociální pomoc je zaměřena spíše na sirotky a děti, které jsou existenčně ohroženy, než na chudé matky. Pro samoživitelky nejsou vyhrazeny speciální dávky. Matky jsou zohledňovány v obecných dávkách jako podpora dětí v nízkopříjmových rodinách či dávkách. Dále ve službách, které jsou vyhrazeny pro pracující matky nebo jsou univerzálně organizované. Matky se zohledňují i v daňovém systému a v některých dalších dávkách pro rodiny. Daňové úlevy mají pro matky samoživitelky daleko větší význam než dávky peněžní, neboť rodinná politika umožňuje snížit daně velmi výrazně. Pro ilustraci přikládám tabulku 19, která znázorňuje odečitatelné položky z daně na závislé rodinné příslušníky.

Tabulka 19 Odečitatelné položky daně na závislé rodinné příslušníky

závislí rodinní příslušníci	maximální snížení daně (EUR)
manžel/manželka	3200
dítě	2900
dítě mladší 3 let	3450
první dítě (rodič samoživitel)	3200
postižené dítě	3700
jiný závislý příbuzný	2900

Zdroj: výzkumný ústav práce a sociálních věcí

Nejdůležitější dávkou jsou rodinné přídavky, které se poskytují na základě příjmu rodinám. Výše dávky se odvíjí od počtu členů rodiny a je nepřímo úměrná celkovému zdanitelnému příjmu domácností. Každým rokem se upravují příjmové kategorie podle indexu spotřebních cen. Pro zaměstnance je důležité pracovat každý den několik hodin nebo 24 hodin týdně. Pokud nesplňuje tyto podmínky, výše částky se redukuje.

Existují i rodinné dávky, příspěvek v mateřství a přídavky do rodin s minimálně třemi dětmi, které jsou testované na základě příjmu. Příspěvek v mateřství je poskytován matkám s dítětem mladším jednoho roku ve výši 288 eur měsíčně za každé dítě po maximální dobu šesti měsíců. Poskytuje se matkám, jejichž ukazatel ekonomické situace domácnosti ISE nedosahuje stanovené úrovně. „*Např. pro čtyřčlennou rodinu roste maximální výše ISE na 36 420,5 euro (30 099,59 x 2,46/2,04). Samoživitelky jsou zde zohledněny vyšší hodnotou parametru, neboť v případě neúplných rodin se hodnota parametru zvyšuje o 0,2. Dále se parametr zvyšuje o 0,5 za každé postižené dítě a 0,2 v případě, že oba rodiče pracují.*“ (Šťastná, 2009).

Vyživovací povinnost musí poskytovat rodiče svému dítěti (dětem) nezletilým, ale i zletilým, pokud jsou ve špatné sociální situaci. Jeden z rodičů, který zapříčinil rozvod má právo na výživné pro sebe, pouze pokud se nachází v potřebné situaci. Nedodržení platby výživného pro dítě či pro druhého bývalého partnera je trestným činem.

Samoživitelky mají také nárok na pozůstalostní důchody, jestliže zesnulý pobíral invalidní či starobní důchod, platil 15 let sociální pojištění, příp. 5 let a z toho 3 roky před úmrtí. Dítě má nárok na sirotčí důchod do věku 18 let (do 21 let při studiu denním a do 26 při studiu na vysoké škole) ve výši 20 % ze starobního (invalidního) důchodu zesnulého, pokud jeden rodič pobírá pozůstalostní důchod. Pro tři a více dětí je výše stanovena na 40 %. Částka se dělí počtem dětí a zaniká nárok na rodinné přídavky, jestliže druhý rodič pracuje. Pokud druhému rodiči nebyl přiznán pozůstalostní důchod,

sirotčí činí 40 % na dítě. Pro tři a více dětí činí výše sirotčího důchodu 100 % z důchodu zesnulého děleno počtem dětí (ibid).

Závěr

V této diplomové práci jsem se zabývala rostoucí zadlužeností domácností se zaměřením na specifickou skupinu obyvatel, a to matky samoživitelky. Kromě sekundární analýzy dokumentů, byl proveden explorační výzkum, přičemž polostrukturované rozhovory byly zhotoveny s dvaceti hlavními aktérkami, zadluženými matkami samoživitelkami, a s deseti zástupci různých neziskových organizací zabývajících se dluhovou problematikou. Vzorek respondentek (zadlužených matek samoživitelek) byl získán za asistence metody sněhové koule, jejíž výběr je zdůvodněn v kapitole o metodologii této práce. Než však přistoupíme k zodpovězení výzkumných otázek (explicitně zmíněny v kapitole 2), které byly ustanoveny za účelem získání nových poznatků o zadluženosti matek samoživitelek, je nutné zdůraznit, že explorační výzkum, který byl v této práci proveden, rozhodně není vyčerpávající. Bylo by dobré provést výzkum detailnější. Detailnější výzkum by měl spočívat ve větším výzkumném vzorku respondentek, zohlednit jejich teritoriální rozvrstvení, jejich vzdělání a jiné kontexty, ve kterých se pohybují. Dále by se daly využít kombinace různých výzkumných metod a vzájemné potvrzování či falzifikace hypotéz, kromě dalších polostrukturovaných rozhovorů, např. dotazníková šetření, ohniskové skupiny, které by byly složeny ze zúčastněných stran, např. neziskových organizací, které se dluhovou problematikou zabývají a MPSV. Z hlediska získávání zdrojů dat by další výzkum mohl navázat na již existující síť kontaktů a dále ji rozšířit. Rovněž se nabízí hlubší zmapování dalších neziskových organizací, které se tématem zadluženosti obecně zabývají a následné získávání informací, které pocházejí z jejich každodenního kontaktu s osobami, které se potýkají s dluhy a s problémy, které s sebou zadluženost přináší.

Před zodpovězením výzkumných otázek je také nutné dodat, že stupeň zadluženosti se u jednotlivých matek samoživitelek lišil, některé byly zadlužené ve větším rozsahu, některé v menším.

S ohledem na cíle práce a výzkumné otázky se exploračním výzkumem ukázalo, že nejčastější příčinou zadlužení matek samoživitelek je nedostatek financí (nízký příjem). Matky samoživitelky neměly tedy dostatek prostředků na chod domácnosti, na základní nutné výdaje a lidské potřeby (jídlo, složenky, nájem, oblečení). Stejně častou příčinou zadlužení byl nedostatek financí na bydlení, resp. splátky na hypotéku, kterou si vzaly na svá bedra. Půjčku si dále sjednaly z důvodu udržení určité životní úrovně ve smyslu trávení volného času např. koníčky, sport, zábava, dovolené. Méně častou příčinou

zadlužení této skupiny obyvatel byla touha po nových věcech, které nejsou v nezbytné míře nutné, ale jsou zkrátka nové a moderní. Nejčastěji se jednalo o notebook, televizi, tablet, playstation, tedy elektroniku. Tato skutečnost potvrzuje teorii konzumerismu, která souvisí s nadměrnou spotřebou za účelem zvyšování osobního štěstí. V jednom případě se stalo příčinou zadlužení úmrtí příbuzné osoby, konkrétně babičky, která žila s onou matkou samoživitelkou v jedné domácnosti, kde byla velmi finančně nápomocna.

Vzhledem k tomu, že všechny dotazované matky samoživitelky v exploračním výzkumu uvedly, že komunikují na sociálních sítích, není možné odpovědět na výzkumnou podotázku, zdali se liší měsíční spotřeba na sociálních sítích komunikujících matek samoživitelek oproti těm nekomunikujícím. V zásadě se však všechny domnívaly, že je sociální sítě v narůstající zadluženosti nemohou a nemohly žádným způsobem ovlivnit (z hlediska vyrovnání se vrstevnicím ve vlastnění určitých věcí apod.). Touto skutečností se tedy teorie sociální sítě v tomto konceptu (tzn., že přílišná komunikace členů této skupiny se členy téže skupiny nebo s jinými jedinci nebo skupinami na internetových sociálních komunikačních sítích může vést k většímu zadlužení oněch matek samoživitelek především z důvodu vyrovnání se ve vlastnění materiálních věcí vrstevnicím) nepotvrdila.

Dalším podcílem bylo zjistit, zda existuje v České republice dostatečné množství neziskových organizací v oblasti poradenské činnosti zadlužených jedinců (matek samoživitelek), a zda jsou matky samoživitelky dostatečně o této formě pomoci informovány. Počet neziskových organizací je v Praze uspokojivý, avšak některé oslovené organizace nereagovaly na moje prosby ohledně výzkumu. Musela jsem tedy oslovit i neziskové organizace mimo Prahu, konkrétně v Liberci, Hradci Králové a Ostravě. Z exploračního výzkumu vyplynulo, že většina matek samoživitelek o možnostech této formy pomoci ví, avšak zatím ji nevyužily z důvodu nedostatku časových možností a také z důvodu nepovažování této formy pomoci jako pomoci skutečné (pouze poradenství).

Na výzkumnou otázku, jakým způsobem svízelnou situaci zadlužených matek samoživitelek řeší v zahraničí (primárně v EU), lze odpovědět, že v EU řeší zadluženost matek samoživitelek rozdílnými strategiemi podle politických, sociálních a kulturních principů daného státu. Existují dvě linie. Na jedné straně stojí státy, jako jsou Norsko a Velká Británie, kde je hlavním cílem setrvání samoživitelek pečujících o děti v domácnosti. Naproti tomu státy jako Francie a Švédsko umožňují realizovat jak rodinné,

tak pracovní strategie. Např. v Norsku, Švédsku i Německu je zavedena státní podpora výživného v případě, že povinný rodič odmítá tuto dávku platit, tímto se snižuje riziko, že neúplná rodina zůstane bez prostředků. Matky samoživitelky v České republice by tento krok rozhodně uvítaly.

Posledním cílem práce bylo zjistit, jakým způsobem řešit tuto svízelnou situaci zadlužených matek samoživitelek v České republice. Pro řešení oné svízelné situace je zapotřebí vytvořit politiku, která by se zaměřovala přímo na matky samoživitelky ve formě státních finančních dávek určených osamělým matkám, zvýšit četnost programů na zvýšení finanční gramotnosti (kampaň o nebezpečí zadlužování), zavést programy zvyšující informovanost o jejich právech a programy na podporu zaměstnanosti matek samoživitelek (zejména flexibilní pracovní doba a práce z domova). Bylo by vhodné koncipovat takovou sociální politiku, která by byla citlivá právě na zkoumanou skupinu osob – matky samoživitelky. Od ostatních zadlužených jedinců se totiž liší v tom, že vychovávají budoucí generaci, která jejich tíživou životní situací může být v negativním smyslu ovlivněna – a může tak nepříznivě vyznít pro budoucí vývoj společnosti jako celku. Při výchově dítěte nebo více dětí jsou matky samoživitelky odkázány pouze na jeden příjem v rodině, což jim značně znevýhodňuje finanční situaci. Z toho vyplývá, že sociální politika by se na tuto skupinu měla zaměřit ve větším rozsahu a poskytovat jim náležitou ochranu. Problém zadluženosti matek samoživitelek je tedy vhodné řešit specificky se zaměřením na konkrétní skupinu, jelikož osudy jednotlivých matek ovlivňují různé faktory (počet dětí, příčina zadlužení, výše dluhu, výše příjmu, výše spotřeby atd.). Veřejná politika je založena na tom, že sociální problémy mají podobné příčiny, ale některé nejsou řešitelné pouze jedním nástrojem veřejné politiky.

Navzdory všem limitům exploračního výzkumu, s sebou tento projekt přinesl řadu cenných a zajímavých poznatků. Zajímavostí je, že ač se důvod platební neschopnosti a obecně zadluženosti matek samoživitelek může jevit pro mnoho lidí ve společnosti velmi jasně - neplacení výživného otcem dítěte (dětí), explorační výzkum naznačil, že příčiny zadluženosti a platební neschopnosti jsou velmi rozmanité. Ve srovnání s ostatními státy Evropské unie jsem došla k závěru, že zadluženost v České republice není nejhorší, naopak, patří do skupiny států EU s nejnižší zadlužeností. Nejvíce zadlužené jsou překvapivě domácnosti ve státech západní a severní Evropy, což je ale většinou přičítáno tomu, že čím větší zadluženost, tím vyspělejší země.

Explorační výzkum dále naznačil, že drtivá většina matek samoživitelek žije na hranici chudoby a státní pomoc, ať již finanční či nefinanční, je velmi nedostačující.

Seznam literatury

BUCHAROVÁ, Hana. *Rostoucí zadluženost českých domácností*. Seminární práce k předmětu MATP. 2013.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 374 s. ISBN 8024601397.

DUBSKÁ, Drahomíra. *České domácnosti: změny v nakládání s penězi v období 1995 - 2007*. Analýza ČSÚ, Statistika. 2009.

HEJZLAROVÁ, Eva. *Samoživitelství jako veřejněpolitický problém: vymezení problému různými aktéry a návrh politiky*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, 2012.

HENDL, J., *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. 2 vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4

JÍLEK, Josef. *Finanční trhy a investování*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2009. *Zadluženost domácností*, s. 463-465. ISBN 987-80-247-1653-4

KNOKE, D., SONG, Y., . *Social network analysis*. 2nd ed. Los Angeles: Sage Publications, 2008, ISBN: 978-141-2927-499

LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí. Esej o hyperkonzumní společnosti*. Prostor, 2007. ISBN 978-80-7260-184-4.

MALÝ, Václav. *Marketingový výzkum: teorie a praxe*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2004. ISBN 80-245-0761-7.

PRUDKÝ, Libor a kol. *Inventura hodnot*. Praha: Academia, 2009. ISBN: 978-80-200-1751-2

SMRČKA, Luboš. *Rodinné finance: Ekonomická krize a krach optimismu*. Praha: C. H. Beck, 2010. 538 s. ISBN 978-80-7400-199-4.

ŠVIHLÍKOVÁ, Ilona. *Globalizace a krize: souvislosti a scénáře*, vydalo nakladatelství Grimmus, 2010, ISBN: 978-80-87461-01-3

VESELÝ, Arnošt, NEKOLA, Martin (eds.). *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*. Praha: SLON, 2007. ISBN 978-80-86429-75-5.

VYSEKALOVÁ, J. *Psychologie reklamy*. 2. rozšířené vydání. Grada publishing a.s., 2007. ISBN: 978-80-247-2196-5

ZAMAZALOVÁ, M. a kol. *Marketing*. 2. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2010. ISBN: 978-80-7400-115-4.

ZBOŘIL, Kamil. *Marketingový výzkum*. Vysoká škola ekonomická v Praze, 1996, první vydání, Praha, ISBN 80- 7079 – 389 -9

Internetové zdroje:

BRITANNICA ONLINE ENCYKLOPEDIA. *Social network*. Dostupné z: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1335211/social-network> [online]. [cit. 1. 2. 2013]

..

Česká národní banka. *Statistiky zadluženosti domácností*. 2013. Dostupné z: http://www.cnb.cz/cnb/STAT.ARADY_PKG.STROM_KOREN [online]. [cit. 5. 4. 2013]

CASTILLO, Joan Joseph. *Snowball Sampling, Chain referral sampling*. 2009. Dostupné z: <http://explorable.com/snowball-sampling> [online]. [cit. 20. 3. 2013]

Dreamlife.cz: Návyk: *Rozhodující element o úspěchu i neúspěchu*. Dostupné z: <http://www.dreamlife.cz/osobni-rozvoj/mysleni/navyk-rozhodujici-element-o-uspechu-i-neuspechu/article.html?id=2752> [online]. [cit. 5. 4. 2013]

DVOŘÁK, Pavel: *Finanční gramotnost: tempo a struktura zadlužování českých domácností*. 2011. Dostupné z: <http://nf.vse.cz/wp-content/uploads/Dvo%C5%99%C3%A1k-Pavel1.pdf> [online]. [cit. 7. 4. 2013]

DUBSKÁ, Drahomíra. *Domácnosti dluží bilion*. Krátká tematická analýza. 2009. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120310.doc> [online]. [cit. 2. 4. 2013]

DUBSKÁ, Drahomíra. *Úspory a zadluženost: Ocitly se české domácnosti v dluhové pasti?* 2008. Dostupné z: http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/verejnost/pro_media/konference_projevy/vystoupeni_projevy/download/Singer_20070525_zadluzenost.pdf [online]. [cit. 2. 4. 2013]

DUDOVÁ, Radka. *Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR*. Sociologický ústav AV ČR. 2009. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf [online]. [cit. 9. 4. 2013]

DVOŘÁK, Pavel: *Finanční gramotnost: tempo a struktura zadlužování českých domácností*. 2011. Dostupné z: <http://nf.vse.cz/wp-content/uploads/Dvo%C5%99%C3%A1k-Pavel1.pdf> [online]. [cit. 7. 4. 2013]

European foundation for the improvement of living and working conditions: *Managing household debts –social service provision in the EU*, 2010. Dostupné z: <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2010/67/en/1/EF1067EN.pdf> [online]. [cit. 2. 4. 2013]

European Parliament, Policy Department A, Dr. LILICO, Andrew. *Household Indebtness in the EU*. 2010. Dostupné z:

<http://www.europarl.europa.eu/committees/en/cris/studiesdownload.html?languageDocument=EN&file=30657> [online]. [cit. 7. 4. 2013]

Eurostat. *Statistiky zadluženosti domácností.* 2013. Dostupné z: <http://apl.czso.cz/pll/eutab/html.h> [online]. [cit. 7. 4. 2013]

FEATHERSTONE, M. *Consumer culture and Postmodernism*, Sage publications, 2007. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=czfeN2hV6xIC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [online]. [cit. 1. 2. 2013]

GILLNEROVÁ, KEBZA, RYMEŠ a kol., *Psychologické aspekty změn v české společnosti.* 2011. Dostupné z: <http://books.google.cz/books?id=gbSh8dup3wwC&pg=PA106&dq=%C3%BApln%C3%A1+rodina&hl=cs&sa=X&ei=0SRnUcKTH5O2hAflzICQBg&ved=0CDsQ6AEwAg#v=onepage&q=%C3%BApln%C3%A1%20rodina&f=false> [online]. [cit. 9. 4. 2013]

GOLA, Petr. *Dávky pro samoživitelky.* 2012. Dostupné z: <http://finexpert.e15.cz/rubriky/davky-pro-samozivitelky> [online] [cit. 21. 4. 2013]

HANZLOVSKÝ, Michal: *Shopaholismus.* 2012. Dostupné z: <http://www.celostnimediceina.cz/shopaholismus.htm> [online]. [cit. 29. 3. 2013]

HOVORKA, Jiří. *Banky novými reklamami na úvěry riskují milionovou pokutu.* 2011. Dostupné z: <http://www.mesec.cz/clanky/banky-novymi-reklamami-na-uvery-riskuji-milionovou-pokutu/> [online]. [cit. 2. 4. 2013]

CHÁBA, Karel. *Vzorci chování.* 2010. Dostupné z: <http://www.eftpsychologie.cz/clanky/vzorci-chovani/> [online]. [cit. 5. 4. 2013]
Idnes.cz. Finanční gramotnost. Dostupné z: <http://finance.idnes.cz/financni-gramotnost-013-/archiv.aspx?klic=448352> [online]. [cit. 2. 4. 2013]

HASMANOVÁ, MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice.* 2011. Dostupné z:

http://www.genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf [online] [cit. 21. 4. 2013]

KOZLOVÁ, L. *Výzkum v sociální oblasti*. 2010. Dostupné z: http://www.eamos.cz/amos/ksb/externi/ksb_305/index.htm [online]. [cit. 1. 2. 2013]

KUBÁLKOVÁ, Petra, WENNERHOLM ČÁSLAVSKÁ, Tereza: *Ženy a česká společnost: Hodnocení implementace Pekningové akční platformy na národní a mezinárodní úrovni*. 2010. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=id7eU1uCTwC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [online]. [cit. 9. 4. 2013]

LAZAREVIČ, Arsen. *České domácnosti patří mezi nejméně zadlužené v EU, roste ale počet osobních bankrotů*. 2012. Dostupné z: <http://www.mesec.cz/aktuality/ceske-domacnosti-patri-mezi-nejmene-zadluzene-v-eu-roste-ale-pocet-exekuci/> [online]. [cit. 7. 4. 2013]

LOVASOVÁ, Lenka. *Rodinné vztahy*. 2006. Dostupné z: <http://www.viod.cz/editor/assets/download/publikace/rodinne%20vztahy.pdf> [online]. [cit. 9. 4. 2013]

MEDIAGURU, *Sociální síť v Česku: Jak si stojí*. 2012. Dostupné z: <http://www.mediaguru.cz/2011/11/socialni-site-v-cesku-jak-si-stoji/> [online]. [cit. 8. 2. 2013]

MFČR. *Rozhovor se Zdenkem Hrdličkou o dopadech zvýšení DPH na domácnosti*. Dostupné z: http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/mf_zamestnanci_mf_mediich_74860.html?year=2012 [online]. [cit. 5. 4. 2013]

Můjbankrot.cz: *Vše o bankrotech*. 2013. Dostupné z: http://www.muji-bankrot.cz/co_je_to_osobni_bankrot/ [online]. [cit. 13. 4. 2013]

NOVOTNÝ, Radek. *Návyk: Rozhodující element o úspěchu i neúspěchu*. 2012. Dostupné z: <http://www.dreamlife.cz/osobni-rozvoj/mysleni/navyk-rozhodujici-element-o-uspechu-i-neuspechu/article.html?id=2752> [online]. [cit. 5. 4. 2013]

ONDRÁČKOVÁ, Kamila. *Úvěry: nenechte se zlákat reklamou*. 2012. Dostupné z <http://finexpert.e15.cz/uvery-nenechte-se-zlakat-reklamou> [online]. [cit. 2. 4. 2013]

ONDRÁČKOVÁ, Kamila. *Půjčujeme si nejčastěji na jaře a na podzim*. 2012. Dostupné z: <http://finexpert.e15.cz/pujcujeme-si-nejcasteji-na-jare-a-na-podzim> [online]. [cit. 5. 4. 2013]

Měšec.cz. *Banky novými reklamami na úvěry riskují milionovou pokutu*. Dostupné z: <http://www.mesec.cz/clanky/banky-novymi-reklamami-na-uvery-riskuji-milionovou-pokutu/> [online]. [cit. 2. 4. 2013]

MPSV. *Národní plán boje proti chudobě*. 2010 Dostupné z: <http://www.asocr.cz/addons/101%20RHSD/Narodni-plan-boje-proti-chudobe.pdf> [online]. [cit. 21. 4. 2013]

Odborná pracovní skupina pro problematiku metody sněhové koule a dalších metod, Hendricks et al. *Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule (Snowball Sampling)*. 1997. Dostupné z: http://www.drogyinfo.cz/index.php/publikace/metodika/prirucka_k_provedeni_vyberu_metodou_snehove_koule [online]. [cit. 20. 3. 2013]

Peníze.cz: *Osobní bankrot: kdy o něj můžete požádat a kolik budete splácet*. 2013. Dostupné z: <http://www.penize.cz/kalkulacky/osobni-bankrot> [online]. [cit. 13. 4. 2013]

SALAMON, Lester M., ANHEIER, Helmut K. “*The Third World’s Third Sector in Comparative Perspective*.” Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no. 24, edited by Lester M. Salamon and Helmut K. Anheier. (Baltimore: The Johns Hopkins Institute for Policy Studies, 1997.) Dostupné z:

http://www.admcf.com/jhu/pdfs/CNP_Working_Papers/CNP_WP24.pdf [online]. [cit. 12. 2. 2013]

SINGER, Miroslav. *Zadluženost domácností v ČR podle poznatků ČNB*. 2007.

Dostupné z:

http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/verejnost/pro_media/konference_projevy/vystoupeni_projevy/download/Singer_20070525_zadluzenost.pdf

VÚPSV, Anna Šťastná: *Neúplné rodiny v ČR a ve vybraných evropských zemích*. 2009.

Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_296.pdf [online]. [cit. 22. 4. 2013]

Zákon č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře. Dostupný z:

<http://www.zakonycr.cz/seznamy/117-1995-sb-zakon-o-statni-socialni-podpore.html>

[online]. [cit. 9. 4. 2013]

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce. Dostupný z:

<http://www.pracepropravniky.cz/zakony/zakonik-prace-uplne-zneni> [online]. [cit. 9. 4.

2013]

Zákon o rodině č. 1963/94 Sb. Dostupný z:

http://www.mpsv.cz/files/clanky/7262/Zakon_o_rodine.pdf [online] [cit. 21. 4. 2013]